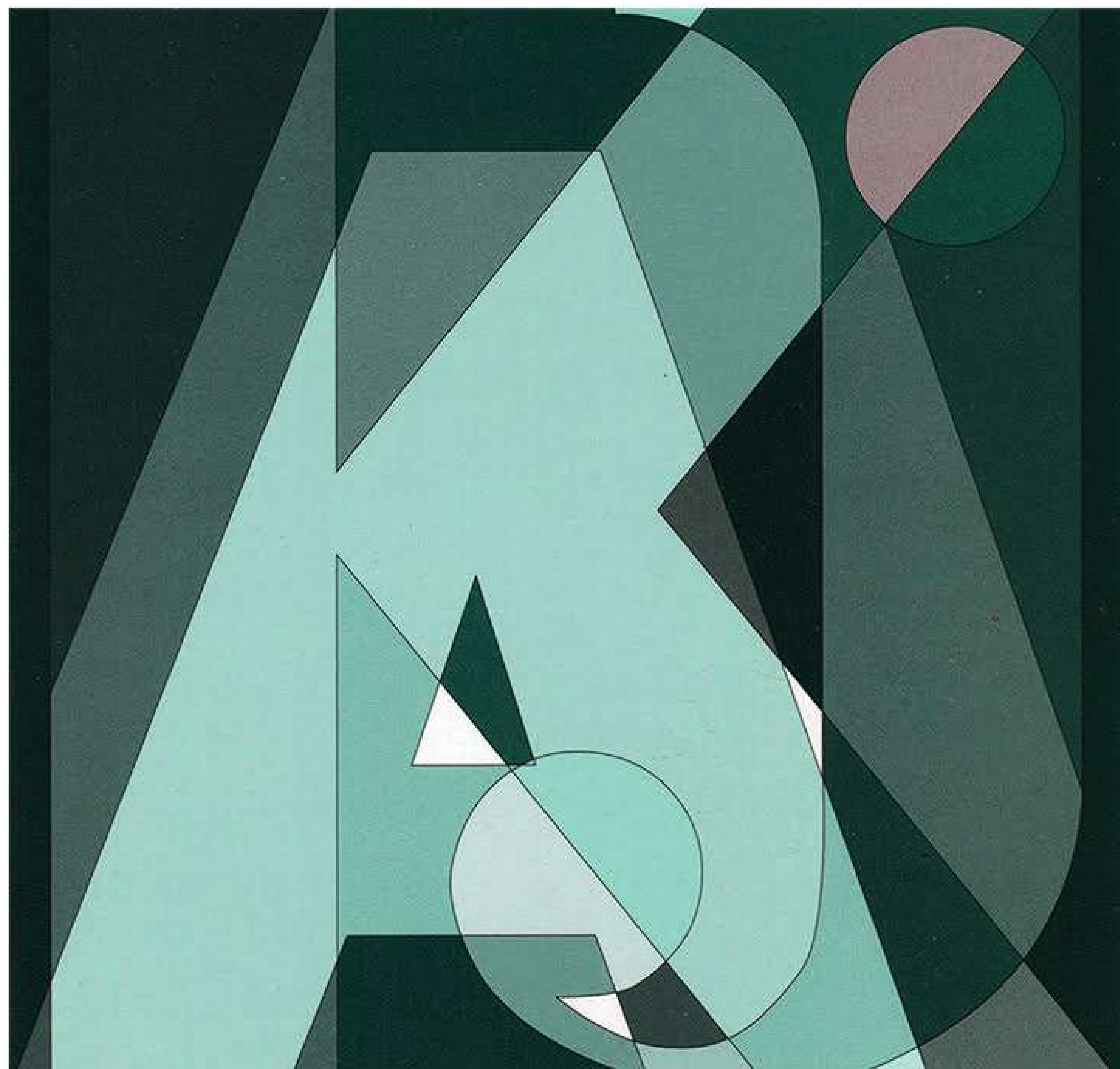
KAJ

UDK 821.163.42:008:7

5-6

ČASOPIS ZA
KNJIŽEVNOST
UMJETNOST
KULTURU

ZAGREB 2022.
ISSN 0453 - 1116

Kazalo

Naslovnica:
Frane Paro

Poštovani čitatelji, prijatelji i pretplatnici!

Tematska, strukovna i metodološka raznolikost karakterizira i posljednji svezak *Kaja* 5-6 za 2022. godinu. Istaknimo nove znanstvene prinose: varaždinske književnoteorijske *(M. Varjačić)*, zagrebačke književnopovijesne - *B. Štebih Golub* o izdanjima Stoletnoga horvatskoga kalendara (osobito zanimljivo za ovo doba godine), te akribijsku obradu povijesti gradova-utvrda Cesargrad i Kunšperk u prijašnjim stoljećima (R. Iveković Misirača). Značajan je udjel tema vezanih uz (šire) varaždinsko područje: od reprezentativnoga pjesničkog izbora i književnog portreta višestruko nagrađivanoga Tomislava Ribića, analize pjesama M. Weber, sve do inmemorijskoga slova o †I. Jembrihu, kao i podsjetnika na povijesno-kulturnu ulogu francuskoga grofa Corberona – s osobitim naglaskom na dvorac Bisag – sve do osvrta na projekt-knjigu zapisa tradicijskih jela brezničkohumskoga kraja. Iznad svega, iz dosad nepoznate prepiske, valja izdvojiti nove spoznaje o životu i umjetnosti svjetskoga slikara Ivana Rabuzina (priredio *V. Crnković*).

***Kaj* objavljuje i rezultate programa svoga nakladnika *Kajkavskoga spravišča* u novim književnim putopisima, kao jednom od oblika hrvatskoga kulturološkoga povezivanja. Osam rubrika ovoga Kaja ispisalo je 19-ero suradnika.**

Poštovani čitatelji i suradnici, vjerujemo kako ćete pretplatom na *Kaj* i u 2023. – o 55. obljetnici redovitog izlaženja – podržati njegov kulturološki opstanak. Uplatnicu s neizmijenjenim iznosom pretplate (ali u novoj valuti – 13,27 EUR) bit ćemo Vam slobodni poslati zasebnom poštom.

Želimo Vam sretnu i uspješnu 2023. godinu, *vu zdravljiču* i zadovoljstvu! *(B. P./ Uredništvo)*

PRAZNOČE SVETA

Tomislav Ribić, Varaždin[*]

zbudil sem se v postele poleg Anais Nin

zbudil sem se v postele poleg Anais Nin
velkoj, z ramom od kovanoga železa
z parom zlatih golubov na nje
z spletenim železnim beršljenom
i japonskim đunđi na zeleni listi
zbudil sem se v postele z Anais Nin
bila je v japonskom kimonu
kot gejša
čitala mi je odlomek o Germaine z *Rakove obratnice*
zažmirel sem od svojih laži (moje reči prevrčeju miseli v srebro)
morti zna da sem nomadi čital tajne njejnih dnevnikov
zbudil sem se v postele z Anais Nin
v telu Henrya Millera
v mlakomu pariškomu jutru
dišala je po zapelivom parfemu
kaj zazivle muškoga na praznost
čul sem kak šepeče na telefon

[*] Autorski izbor iz kajkavske poezije Tomislava Ribića, većinom iz zbirke *Dve rali zmeržnjenoga jognja* (Tonimir, Varaždinske Toplice, 2022.), iz koje su pjesme osvojile devet nagrada na prestižnim književnim natječajima. Zbirka je 2022. dobila nagradu *Zvonko Milković* za najbolju knjigu pjesama s intimističkom i/ili zavičajnom tematikom kao i nagradu *Janko Polić Kamov* za knjigu godine, te je ušla u uži izbor za nagradu *Fran Galović*.

zbudil sem se v postele z Anais Nin
v telu kralja Salamona
štel sam nje reči
da *serce človeka najde svoj put, a sam Jahve*
upravla z njegovim koraki
rodil sem se v postele poleg Anais Nin
v času njejnoga zhajanja
ognjene ptice čutile su praznoče sveta i
nosile droptice njejne duše v gnezda nebeskih host
vutočišča neposlušnih vetrov da ih razneseju
argonautima na dar

Anaïs Nin - francusko-kubansko-američka dnevničarka, spisateljica nadrealističnih romana, kratkih priča i erotike; Henry Miller - američki pisac, *Rakova obratnica* - roman H. Millera iz 1935.; Germain - lik iz romana *Rakova obratnica*, *da serce človeka* - korištena izreka kralja Salamona „*srce čovječje smišlja svoj put, ali Jahve upravlja korake njegove*." (Izr 16,9); *đunđ* – biser; *zapeliv* – zavodljiv; *praznost* – blud, *praznoča* – ispraznost, taština, praznina

on kaj se spomina z vetrom

Bog zna, gda puše merzli veter
obernul bu ti glavo (James Taylor, Fire and Rain)

ni ga več tri dni
iščemo ga
pripovedala je soseda, Perekova mati moji, pod oblokom
išla je žalosna z placa
je pri kakovi flundri završil
nič ni rekel kam ide

iščemo ga
iščemo po polji
po hosti
v dravskomu šašu
po soncu, po dežđu
pod ambrelom noči
gde se je skril
morti z oblaki landra
morti v Dravi zlato išče
samo da z ribam ne senja

veje su ga skrile
v zelenom kaputu
z pticami je letel
na sohi se njihal
ve duh njegov po hoste hodi
i z vetrom se spomina

Bog zna - prepjev stiha *Lord knows, when the cold wind blows/ it'll turn your head around*

James Tailor – američki kantautor, autor pjesme *Fire and Rain* iz 1971. posvećene autorovoj prijateljici Suzzane koja je počinila samoubojstvo; *soha* - suha grana na kojoj netko visi

teta Ljuba i kiklop ženska v hude **pripovedi**

na mukah buju vsi kaj su videli a nesu videli / vsi kaj su znali a nesu znali / tati kaj su krali a tobož nesu krali /kaj su vudrili, a da nesu znali / kaj su posilili, vmorili, pobegli / rihtera zbegli, rihtera potplatili / ve to ne ona kerv slana i kmetska, krležijanska / to bu kerv brezbožbnih tolvajov, niščenikov i tatov / kaj su čemer nesli / žitke kosili, pa potlam tancali / kosti slabih glodali / izdumlavci, hmajni prevrtljivci kaj su lizali rihterove pete / vsi rihteri zaslepljeni z škudami / vse bu to v razvudrenju / celi te kafkanijanski kotel / noži i vilice buju leteli / pazuzu bu im žrel znutrenje / prekesno bu za pokajanje / non erit paenitentia / tribunal mortum suscitabit et eos puniet

pondelek: ledeni noži ničeju po Ljubinom dvorišču, kipec na vuglu z vusti gible, kak da kriči, z vuha mu letiju kobilice, kreluti drev hičeju sencu na telo stare dekle kaj se giblje, stišče se, ztiha diše

petek, tri dni predi: vnajmila je težaka kaj polak dežđa nikaj ni zbavil, hudi se zbudil v njemu, špiritni dežđ se prevrnul v grome, kmicu i kriče; vlekel je tetu Ljubu po dvorišču

tumori su nabrekli v klipi kuruzišča, mladi praznik je posilil samega sebe: vse
je bilo tren, kot od bunike senja
igral se z tupim nožom prek čela, po glavi
gor-dol, gor-dol, odpirala se suha koža polehko, gda se razlistala
zlati dukati su scureli z lobanje
mislil si je: vmoril sem ju
obrnul se, zakopčal šlic, hitil telo na gnoj, pobegel kak da nič ni bilo
nerazumlje mu je šepetalo: gdo ti kaj more

plavaju jata rib znad dvorišča, skrivleju se v Ljubinom joku
smaragdne luske drobiju se z oblaka po telu
vanjkuš kravljega lajna čuva nje sen
pokrpali su ju v špitalu, nekak nakrivo
jeno joko je onak malo gor, na čelu
v hižam starih ljudi strah plezi po zidi
z večeri letiju po dvorišču gliljaki, sišeju kerv živini
pucaju veje starih murvi po dvorišči Optujske vulice

kuružnjaki z oteklim spomi toneju v sebe
vmiraju obloki sterganih, sposušenih okvirov, čez spotrte glaže
megla nosi jesen v sobe kaj več ni ne pamtiju bolše dneve
sedne se na klimavi stolec i gledi luster z zgoretom žaruljom
tu več ničega ni za vkrasti: ni eletrike, ni živine
od tud su pobegli duhi vmerlih i ostavili duhu plesnivoče
ognjišče je merzlo, pepel se okamenil, sam pavuki pleziju okoli
pavučina plete firange cajtov zestavlenih v škrinji z kromperom punim cime
gdeno sam veter prejde, zaigra se z pavučinom, tere i ruži z vrati
smert se boji takšnih mest
tu i tam negdo zajde ter se obesi v štali, v škednju, v sobi
to ni gnezdo ljubavnikov, to ni mesto tatov
negda je to bil dom
sam ženska - kiklop v jutri stoji za zamaglenim oblokom, obrče se i gledi
žutu dunju na kredencu kak truca cajtu
ter si zvleče z prsti joko i dene ga v kupicu z rakijom
zvadi zube i zamota v rupček
poleje stol z petrolejom i vužge šibicu
sedne si za stol, čaka i gledi praznika kak kleči i trebi komušinje zgublenih dnevov
goriju spomini v hiži mertvih v svetu koteroga več ni

brezbožbniki – bezbožnici; *izdumlavec* - čovjek koji izmišlja, izumitelj, mislilac; *omeglavec* – varalica; *niščevnik* – ništarija; *razvudenje* - razudba (obdukcija, sectio anatomica); dumlavec - čovjek koji spletkari, intrigant; *praznik* – bludnik; *non erit paenitentia* - pokajanja neće biti, *tribunal mortum suscitabit et eos puniet* - prijeki sud će buditi mrtve i kazniti ih; kobilica – skakavac; teta Ljuba – autorova susjeda; *spomi* – sjećanja; *gdeno* – ponekad; *gliljak* - šišmiš

òreh vu vunzhajanju

prigibaš se zemli z strgani rokami
kosti ti opadaju kot kometi z nebes
gerliš žuto listje
joči su ti suhe, zaperte
lasi opadaju
skuplam ih za kres, ter se naslonim na tebe
i gledim skupaj z tebum v noči zvezde kak se zavlečeju v tvoj sposušeni kostur
i šepečeju o dnevi gda si bil mladi i zdravi oreh

(gdagda se *veter zaplete v njegove lasi i donese nemire v senje o plodnim leti i velkim zdravim orehi z koterim nas je gostil predi neg je dopetnul nebo pa senja o svoji mladosti: o Woodstocku na vertu gda je sused igral bubnje i pripovedal kak je delil sobu v Istambulu z Jimmijem Hendrixom, kak mu je Jimmy dal persten z velkim čerlenim jokom; o žitku i smerti, o letu lubavi 1968., o pucki i belom zajčeku kaj ga je navek nesla z sebom, onem rockerskom White Rabbitu z popevke Jefferson Airplanea, a največ o mojem odraščanju z njim, o našem korenju kaj je v te zemle zprepleteno)*

gledim te v dimu kaj raste daleč v nebesa v nekakovem meglenom vunzhajanju
gda postane nevidljiv mojemu joku i stopi se z noči
gledim te i čutim reči proroka:

za se postoji vreme, vreme za vsaku stvar spod nebesa: vreme za rođenje i vreme za vmiranje; vreme za saditi i vreme za zpuknuti ono kaj je posađeno, vreme za vmoriti, vreme za zlečiti (Izaija 3:1.8)

morti tvoja toplina greje ve zvezde
na tvojem mestu ostaje sam svetli krug žeravki
kak da se vulkanska lava zlejala v te mali krug
i čmiži i čmiži i pred jutro zgledi kak da zvezde spiju na černemu morju
kak da je celi vesmir zišel v te krug žitka
vse doklam ga juternja rosa ne prekrije z sedefom

oreh – simbol za drvo života; *vunzhajanje* – izlaz, exodus; Woodstock - trodnevni koncert, 1969. godine; Jimmy Hendrix - američki rock gitarist, *za vse postoji vreme* - stihove uglazbio Pete Seeger, folk ikona, 1959. u pjesmi *Turn, Turn, Turn* (najpoznatija u izvedbi grupe *The Byrds*); *čmiži* - tinja

slike zvlečene z morja časov

sediš v plavi sobi / razglednica v obloku pripoveda o otoki i morju / merzlina prihaja z vesti kaj ih šepeče ščerbavi prorok / bleda lica iščeju se v kmici / morti je konec sveta/ prevračaš v miselim kaj postaju zeleni vir / senjaš o maloj ptici / dalkim kraji i zgublenomu denu/ polehko se predaješ / gliljak se gosti v fajtni posteli i pije tvoju karv za večeru / „naj sem proklet, tvoj duh me zopet naganja“

zišel sem te vu varašu, predvečer
lovili su se naši pogledi na vsakomu vuglu
od hotela Istra do Šanjekove mesnice
nahajal sem te v kinu, v kazališču
na *Emeričkom*, Šnajderovim *Metastazam*, Čehovlevom *Galebu*
v Dučanski vulici, na Korzu
polehko bledi v meni ona slika gda sem te pelal z Drave na gepektregeru
staroga biciklina
večer predi si odišla na morje
veter je nesel pesek puščave, leto, dva predi Černobila
i to je bilo se
par reči zmenjenih
ionak nič ni bilo, sam zbogom
sam zbogom je hrepenjenje, morti konec kratkoga filma
spomenki se razvlačiju kak žvakača guma
nosiju dijamante i herđu
vlečeju v sebi nekakovu černinu od kotere bežim
več ne razmišlam o nami
gledim z morja razglednice
otokov na kojim nigdar nisem bil
kraje v kotere nigdar nem išel
vse nestaje v sliki sonca znad bregov
gda *iščem zbirku jagodičastih škrila*
po griči zgublenim vu vremenu *kenozoika*

naj sem proklet, tvoj duh me zopet naganja – prepjev stiha *well, I’ll be damned here comes your ghost again* – pjesme *Diamonds and Rust* američke kantautorice Joan Baez iz 1975.; *Emerički, Metastaze, Galeb* – predstave Narodnog kazališta August Cesarec u Varaždinu koncem ‘70-ih godina; *gda iščem zbirku jagodičastih škrila* (dok tražim zbirku bobičavih škriljaca) – stih iz pjesme *Kenozoik* grupe *Idoli*; *grič* – klisura, stijena, brijeg

zbudil sem se kak Elton John (jen den v življenju)

„čital sem denes vesti, o, dečec
četiri tisuč punikvi…“

… se odprlo i potlam
zbudil sem se kak Elton John z frizuru Rogera Daltreya
i srebrnim škornji z visokom petom
z hlačam i rubaču z gliteri, o, dečec
Lennon i McCartney su špilali kitare
zdigel sem se z kauča
nisu se obračali za menom
odišel sem v drugu sobu i
gledal černo-beli fim *Sabotaža*, o, dečec
žulale su me srebrne električne škornje z visokom petom
zuval sem ih
kak da sem zuval sebe z Eltona Johna
ostal sem sam na podu z krvavi pet
i zmoklom frizurom
videl sem čez oblok černojokog v zahajanju
bubnjalo mi je vu vuhi
slika sveta se zgubila vu viheru kakofonije vesmira
bombe su opadale z veji jutra
vmirale su reči v hižam kaj rasteju z vulkanske lave i plaziju jezike oblakim
rušili su se aeroplani, cepelini
vse je bilo raštimano
orkester, misel, slike, varaška kapela
negdo je rekel da je to sam jen den v življenju
gostil sem se za stolom z lačni ajngeli kaj su zarajtali kreluti
ter su se skrivali na čeke v glibini hoste
spremerzli, mokrih rok od suza, v čakanju pokore
onega jutra gda sem se zbudil v telu Eltona Johna

čital sem denes vesti, o dečec.. prepjev stiha - *I read the news today, oh, boy / four thousand holes* (Lennon/ McCartney, *A day in a Life*) - pjesma grupe *The Beatles* iz 1967.; *potlam* - i onda,

kasnije; Elton John - britanski glazbenik, *električne škornje* (electric boots) - čizme iz pjesme E. Johna *Benny and the Jets*; Roger Daltrey – britanski glazbenik, član sastava *The Who*, o, dečec - aluzija na dio stiha *oh, boy* iz pjesme grupe *The Beatles - A day in the Life*, *škornjam z visokom petom* - aluzija na album grupe *Time - Život u čizmama s visokom petom*; *Sabotaža - Sabotage*, film Alfreda Hitchcooka iz 1936.; stih *bombe su opadale* odnosi se na muzičke fragmente pjesme grupe *The Beatles* - A *day in the Life (*orkestracija nastala pod utjecajem kompozitora avantgarde K. Stockenhausena, L. Beria i J. Cagea, producent G. Martin)

višnje z rakije (avanture Tomice kak Old Shatterhanda i Edija kak Winnetoua)

plove u tišini neke davne misli / vraćaju me danima dok sam bio dijete… (Kornelije Kovač - *Etida*)

čez oblok sem se spentral v špajzu
plezim po lojtri i naginjem se da odprem velku flaša z višnjam v rakiji
z persti zvlečem par višnji
miš se skriva za kitnkesom na stalaži
vonja prezle prosipane po novinskomu paperu na stalaži
vonja kruh zamotan v kuhinjsku kerpu
vonja peneze zarolane v papernati kutiji Twinings čaja
na lojtri visi obešena selhana šunka
muhe se naganjaju okoli nje
grabim pohalosno višnje za Edija i mene i mečem ih v posudicu, oblizavam perste
v brezovu lugašu, vu vertu pod starom jabokom, jemo poskrivečki višnje z rakije
zmišlam pripoved kak je pod kuruziščom vesmirski brod, velki, železni
ponegda se čujeju signali kaj ih pošila v druge svete
gdagda v kmici vidim vesmirce v kuruzišču
mater i babica v kuhnji pijeju kavu, polehko zgotavlaju obed
šmarn i šalata, dalkeni z pekmezom od šliv
summer time hramle med gredicam
ose gradiju gnezdo na stari pumpi
kuruzišče spi pospano od letnoga jutra
senja dežđ
senja jesen gda bumo od sposušenih betvi kuruze napravili indijanske šatore

hižu ježa i lasice, šator Winettoua i Old Shatterhanda
i kurili ogenj
a iskre buju letele daleč i postale zvezde

Etida - pjesma grupe Korni grupa s festivala Opatija 1973.; *kitnkes* - slatko od dunje; *babica* – baka; *dalken* - *boehmische dalken* (češki uštipci) koji su se pekli u dalken modelu (emajlirana tavica sa 4 ili 7 udubina) i premazali pekmezom te spojili

biciklisti

you know I will never lose affection
for the people and things that went before
(J. Lennon/ P. McCartney, *In my Life*)

pelamo se na biciklini
Gaga je japi vkral tri cigarete
pelamo se na biciklini
Gaga i Branko na japini
ja na biciklu kaj ga je Nenad prerasel ter sem ga ja dobil
pelamo se, ne daleč, po Kumičičovi zpram Drave
do pervoga kuruzišča
hičemo bicikle v travu
zajdemo med visoka zelena betva kuruze
Gaga nam vužiže cigarete, drempavo, z šibicom
nigdo nas ne vidi
popoldnan je, potlam pet
vsi su doma
povlačimo dim za dimom
znad nas indijanski signali ideju polehko
v lov na oblake
Winnetou ih pošila brači
bledoliki spiju potlam posla
vezda sme velki v svojim jočmi
peti razred pučke škole
smerdimo po tobaku
persti su žuti
kaj bumo se doma zlagali
čkomel bum i delal se bedast

ma kaj bi ja pušil
dobro sem prešel
jedino je Gaga bil bit
japi su zvečer zfaleli cigaretlini

senjal sem Jonie Mitchell v šlafroku plavom kot noč

življenje gledam z več plati, od zgoraj, spodaj in še kje
je le privid, podaljšek sanj; vem, da življenja ne poznam
(Both Sides Now - Jonie Mitchell, prepeval Andrej Šifrer)

senjal sem Jonie Mitchell v šlafroku plavom kot noč
ze zvezdam i mesecom kak spiju na njemu
ptice su zašle v kuruzišča i šepetale vuspenku herčku
a reka je šumela i šumela i mlela glase kot srebrne dalšine
senjal sem Jonie Mitchell v šlafroku temno plavom, z mustrom z mesecom i zvezdam, mehkem kot letnja noč
v šlafroku moje matere v kojem je hodila potiho med gredicam šalate a on je gerlil zemlo nežno, potiho
senjal sem Jonie Mitchell v šlafroku mehkem kot detinjstvo
kot testo za pitu od jabuk
kak sedi pred malom belom hižom z mačkom v krilu
a ajngeli nje dragaju duge lasi, rudlaju ih
šepeču z njom o žitku, ljubavi, oblaki
senjal sem Jonie Mitchell v šlafroku plavom kot noč ze zvezdam i mesecom od zlata
sam jenput, pred zorju
gda su i pola i reka spali
vesmir je na čas zevustavil žívlenja *krug*
da me razbudi, sveta da spoznam
i veli mi naj *žívlenje gledim z več plati*

Jonie Mitchell, kanadska kantautorica i slikarica, jedna od najznačajnih autorica rock muzike XX st.; *žívlenje gledim...* - prepjev pjesme *Both Sides Now* J. Mitchell iz 1969., s albuma *Clouds* za album Nece Falk; Neca Falk - slovenska pjevačica, Andrej Šifrer – slovenski kantautor

v praznoče živim

Samoća je raskoš bogatih. (Albert Camus)

v praznoče živim
praznoču čutim
nju človek ne spozna
ona spozna njega
gda v nje živi navči se na nju
ona dojde ze zimom
z sivim meglam kaj hičeju černinu po snegu
ona dojde v subotu, v pondelek
zavleče se vu vsakoga
najdem ju na plesnivi korici kruha
bežim proč od nje
zaprem se v sobu
poslušam radio, ploče
čitam knige, cajtunge
lučem z postele čez oblok
mertve veje naginjaju se na mene v posteli
loviju me z srebrnim kosturam
premečem se z leva na desno
z desna na levo doklam ne zaspim
v praznoče živim
njejno lice v špiglu gledim
ponegda pobegne na čas
boji se sonca
verne se z meglom i ruži po obloku
z glažnatim čaporki kak da igra ksilofon
vleče se od sobe do sobe
spala bi z vsakim v hiži
zima mi spotira serce
v praznoče živim

praznoča – praznina, ispraznost (ovdje ispraznost provincijskog života)

noč v provinciji

zakaj cucki tak lajeju po našim kmičnim nočim?
(M. Krleža - *Noć u provinciji)*

noč v provinciji, cucki lajeju
lajeju cucki, noč v provinciji
noč laje v provinciji
duhi mertvih dohajaju gdagda pod Poloninu murvu
duh babice i duh Frica
diši cvet lipe pod obloki hospicija poleg kupleraja v ‘ptujski vulici
noč v provinciji, negdo šči v kmicu na vuglu
snočka je negdo zaklal muža spredi kerčme *Beli konj*
noč v provinciji, gdeno ni glasa za čuti
za zgašenim svetli malih hiž noč gnezdi čkominu
išče ježa i želvu vu vertu, hramle med gredicam povertnoga korena
nagazi karabitom maloga kerta
ni vetra za čuti, ni zova siren z Drave
ni glasa letečih rib, ni rečnih kač
z koterim nas je plašila čohava Mica
vodenduhi su zdavna zginuli
noč v provinciji ide od hiže do hiže
dovice stiščeju krunice za serce
nemreju zespati
ostale su brez muža, zgubile decu
noč v provinciji v jočmi dečecov kak da ne obstoji
legneju se v postelu, pomoliju ajngelu čuvaru i zespiju
v dobe gda se čulo jedino hriščanje radija
sirena vatrogascov, šum biciklov zmučenih delavcov
kaj su leteli z posla doma na nevidlivim kreluti noči

Zašto tako laju psi po našim mračnim noćima? – stih iz pjesme Miroslava Krleže *Noć u provinciji*; ‘ptujska vulica – stari naziv Optujske ulice iz doba kada je u njoj živjela Terezija Drožar r. Goričanec (Krležina baka), Polona - susjeda

IZ KNJIŽEVNE KRITIKE O PJESNIŠTVU TOMISLAVA RIBIĆA

Emilija Kovač: *Luftanje senji ili film od zaustavljenih slika*

(Tomislav Ribić, *Dve rali zmeržnjenoga jognja,* Tonimir, Varaždinske Toplice 2022.)

Tomislav Ribić autor je sedam zbirki pjesama (na standardu i kajkavskom idiomu), jedne zbirke pripovijedaka, urednik i organizator književne scene u Varaždinu, član DHK s nizom nagrada koje ovjerovljuju kvalitetu njegova rada. Njegova nova knjiga *Dve rali zmeržnjenoga jognja* zbirka je od osamdesetak pjesama na kajkavštini, jeziku koji u Ribićevoj realizaciji doseže dostojanstvo modernoga diskurza izašavši iz dugo mu spočitavane poetičke konzervativnosti, sentimentalnosti i nekritične utopljenosti u tradiciju.

Pjesme su u osnovi slojevite, nelinearne narativne etide, u kojima se neki narativ iz prošlosti „puni" raznovrsnim post/modernističkim strategijama, proizvodeći simultane strukture. Uz specifičan urbani jezik, Ribićeva su posebnost intermedijalne referencije – uspostavljanje korelacija s filmom te posebice često i inspirativno s glazbom, tako da se pjesma često događa u interregnumu obiju disciplina, s naglaskom na važnosti ritma, točke u kojoj se bratime pjesma kao melodija i pjesma kao riječ. […]

Uz takve ekskurse koji svjedoče opći generacijski interes, Ribić u svoj poetski diskurs uključuje neprikosnovena mjesta književnog kanona (Krleža, malo Matoša, Orwell, kafkijanski/egzistencijalistički užas…) te tako, u skladu sa svojim emotivnim i valorizacijskim sklopom, stvara intimni imaginativni prostor koji, bez obzira na prostornu/ vremensku/ predmetnu udaljenost sastavnih elemenata, može nazvati *moj svijet*.

Autor sam kaže da je *riječ o stvarnosnim* (osobe – teta Ljuba, huda Vanda, Lola, prijatelji Edi, Čepek, Perek, Tonči, Slon…) i *nestvarnosnim nadrealističkim*

pjesmama. Njegov je subjekt biće konkretnog okružja koje se hrani onim što vrijeme nudi (praktična svakodnevica upotpunjena „dodacima" iz vanjskoga svijeta – glazba, književnost, film) transformirajući ponude u individualiziranu verziju postojanja te tako uspijeva živjeti u zadanom kontekstu, nadograđujući ga i sanjajući na svoj način. Osjećaj da se život događa drugdje i drugima, ali i neprevladiva čežnja za nečim zvjezdanim, posebnim, nesvakidašnjim, rezultira „prošivanjem" zbilje fikcionalnim tvorbama, naseljavanjem djetinjstva življenog na rubu maloga grada/svijeta (susjedstvo koje poznajemo i koje nas poznaje) kultnim osobama vremena, koje su, međutim, samo dekor. [...]

Naslovna sintagma zbirke (antitetična slika *zmržnjeni jogenj* i njena protežitost – *dve rali* u značenju mnogo, beskonačno) proizašla je iz pjesme Leonarda Cohena aktualizirane u knjizi (*Dežđeni človek*), koja govori o slici zaustavljenoj u vremenu (čovjek i njegova ruka), koja – takva, zaustavljena, ne podliježe zakonima vremena, tj. prolaznosti, pa traje u drugim, „ne-njenim" trenucima. Neko novo vrijeme pokrene zaustavljen (*zmržnjen*) trenutak i oslobodi emociju zarobljenu u njemu (*jogenj*) svjedočeći snagu tih slika s kojima nismo znali što i koje čekaju da saznamo/odlučimo što s njima.

Svakako je skrenuti pozornost čitatelja na zanimljivu konstrukciju Ribićeve slike i njenu motiviranost estetikom psihodelije, odnosno nadrealizma. Asocijativnim pasažima govornoga ritma povezuje se mnoštvo raznorodnih kulturoloških sekvenci (faktični podatak, pejzaž, kulturološke asocijacije), tako da i stvarnosna i nestvarnosna pjesma u retorti prelamanja/prespajanja motiva dobiva dimenziju osobne i osebujne vizije. [...]

Rekreiranje događenog, a neproživljenog prošlog, *luftanje senji*, pretvaranje zamrznutog u kontinuitet, slike u film, psihološki je neophodno da bismo se izmirili sa sobom. Ribiću se taj susret s minulim vremenom dogodilo u punoj životnoj zrelosti, na njegovu radost – u lijepom imaginativnom iskrenju koje nije spržilo nego oslobodilo život.

(Iz *Kola,* br. 3/2022., MH Zagreb)

*

*

Željko Funda: *Rezik standarda?*

[…] Zebralši rezik, v truc vsemi i vsemu, v najnovejšomu versovniku ***Dve rali zmeržnjenoga jognja*** Tomislav Ribič[1] je pošel po težejšem putu, po putu Kaja kak jezika-sistema, ne kak insuficijentnoga dijalekta. On v svoje knjige aktivno pokazuje kak Kaj vporabljen na tê način funkcionera, kak on, nezvezan za nijeden Kajkavski lokalni govor, „diše". To je poglavito batrivno i reskantno kajti on v svoje knjige piše o urbanem temam, o Varaždinu, gde se Kaj po sili unifikacije, globalizacije, simplifikacije ter hiperkroatizacije povlači. Je, za to treba puno vere i vupača. Je, Tomislav Ribič je pokazal da stanovito ima vere v reč materinsku kotera, gda se vredi i posloži, kot zbrušeni đemant zablesiknuti more. On se vupal oponerati vsem Kajkavski vitiznančeci - al i vsem „etablerani" Kajkavski kritiki – ves se izložil njihove hamižne pšanije, špotu i odhitavanju. Kaj reči o izhodu? Lepe nakane gustokrat ne daju lepe plode. Nazprot, nazprot. Po pervomu pogledu reklo bi se da je ova knjiga jezično nerazumljiva[2], zahtevna. Mi naprosto navčeni na tak nekaj nesme, to je kontra vsem Kajkavski teksti kaj sme ih do vezda prečteli. Nu, če znamo da „gde je rezik, tu je i zveličenje", kak bi Hölderlin rekel, če se le malo pomučimo, plača bu obilna, snažeča i zpunjujuča. Ona bu takova poleg četiri razlogi: 1. malo po malo ova knjiga nam odkriva jedinstveni jezični svet[3], on kakov do vezda skoro v nijenomu Kajkavskomu versovniku pokazal se neje, 2. ona to dela na jasen, razlučljiv i seguren način, 3. ona se ne vutiče oficijalnomu Horvatskomu jeziku zverhu razumljivosti, ter 4. ona je prezkompromisna v svoje nakaneda aktivno emancipera i revitalizera Kaj kak jezik. Glede poetike ter z nje zhajajuče estetike versovnika ***Dve rali zmeržnjenoga jognja***, reči mi je da mam v joči opada kolizija njegove „arhaične"[4] jezičnosti ter njegove urbane i moderne tematike. Kak da se na ovu peldu tematika gerontizera, kak da se povezuje

[1] Pišem Č kajti je ovo prezime Kajkavca. Prezimena Štokavcov pišem kak ih oni pišeju.

[2] Požalno, isto se more reči za vse ambiciozne Kajkavske knjige. Zrok: zginjavanje Kaja, njegova hiberneranost, njegovo kroatofilno odhitavanje, njegova arhaičnost, gde jeno drugo potencera.

[3] Ne pozabimo da je stil jene vmetelničke zdelovine njejni svet, ono kaj je zdelano i ono kak je zdelano.

[4] Zaprav, do vezda **hibernerane** Kajkavske **jezikoče**.

z nečim kaj v preteklost pripada. Nekoteri buju na ove zamedbe ostali. Ja pak bi rekel da je to lestor del Ribičove poetike, da je odnošaj jezika i tematike puno širši i da je zato kruto produktiven. Kontrasterajuči jezičnu arhaičnost i tematsku ovodobnost, Ribič kak konotacijski produkt dobiva čutek **neztvarenosti**: kak da je vse ono kaj govori neztvareno, senjovito, skoro izmišljajno. Tak on skušno zaprav idealizera i mitologizera svet svoje mladosti i detinjstva, dobu kotera (skoro pa) je za njega bajka. Kaj je važno za pridodati, on to postiže prez sentimentalizeranja čez reči kak su *drag, lep, droben, nepovraten,* prez sintagmi kak su *vedri dani, lepo detinjstvo, đeđerna mladost,* prez milozvučneh deminutivov. Rabeči „arhaični" Kajkavski, Ribič takaj pokazuje da je ta, za njega idealna doba, **prešla** isto tak kak je i te obličaj jezika **prešel**, nu da je **išče ovde**, čez jezik, reč materinsku. Anda, celi spekter konotacijskeh silnic ovakova vporaba jezika oztvaruje ter je ona zato jako **stilogena**. Glede estetike[5] versovnika, rekel bi da je ona ponajveč v njegovomu **konotacijskomu bogatstvu,** ona je v njegove zaslepljujuče barokne raskoši ter v dosledne sofisticerane vporabe jezika. Čez dinamičnu interakciju jezika i zderžine/ miseli Ribič ztvara veliku zlikovno-glazbenu kompoziciju kotera se ne prestaje menjati, prelevati, vertložiti, zibati, kotera ne prestaje „dihati", trepetati, šumeti, odzvanjati od *pianissimo* do *fortissimo* jačine, kotera ne prestaje „špricati" z lepotum. Za konec mi je reči da je Tomislav Ribič z ovum knjigum postavil visoki standard glede **stilogenosti** jene Kajkavske knjige poezije, al je takaj hitil rukavicu Kajkavskem i poetam i kritiki. Pervi bi morali barem jezik na koteromu pišeju znati bolše, drugi bi morali Kajkavske versovnike primarno kak zdelovine vmetelnosti reči[6] prosuđivati. Je, če imaju vere glede reči materinske, če imaju vupača to černo na belo pokazati …

(Iz pogovora knjizi Dve rali zmeržnjenoga jognja)

[5] Ona odgovara na pitanje *Kaj je totu lepo?*

[6] Emil Steiger celu literaturu vmetelnost reči derži.

*

Robertino Bartolec: U povodu *Književne nagrade Zvonko Milković 2022.*

Knjiga autora Tomislava Ribića (Varaždin) ***Dve rali zmeržnjenoga jognja*** (publicirana u lipnju 2022. godine) poetski, tematski, motivski, lingvistički i međužanrovski snažno je i upečatljivo djelo.

Već samim naslovom ***Dve rali zmeržnjenoga jognja*** čitatelj se susreće s intenzivnim estetskim te intelektualnim asocijacijskim mehanizmom, zapravo svjedočanstvom nesvakidašnje erudicije ali i cjelokupnog duhovnog nadahnuća impregniranog u ovaj poetski artistički iskaz.

Dapače, sam titularni preludij naslovom *Dve rali zmeržnjenoga jognja* autor ovako postavlja: dva rala zamrznutih sjećanja koja tinjaju i ponovo se jednom zapale i vrate u slikama koje duboko nosimo u sebi.

Proustovska je to arhitektura njegovog pjesničkog zdanja, knjige – *Dve rali zmeržnjenoga jognja.*

[…] Glavnim stupovima klasične i moderne europske misli, Shakespeareom i Proustom (autor osobno/naratorski prologom izdvaja i Bretona, na čiju literarnu praksu nadovezuje svoj *diktat furioznog stihostvaranja...*), okviri rukopisa su zazidani i slijedi estetsko ukrašavanje interijera i eksterijera pjesničke kuće podignute na **dve rali zemle**, malog varoša, Varaždina, koji je Tomislavu Ribiću pozornica, topografska čestica svih kozmičkih i historijskih ljudskih glorija i stranputica.

I koliko je bogatstvo, pregnantnost misli, sjećanja, svjedočenja ukazuje autor svojim prologom ***Varaški amarcord***.

Dve rali zmeržnjenoga jognja je film od nepovezanih slika zamrznutih, zaustavljenih u vremenu čineći zajednički *kajkaviana amarcordiana*, konceptualni zbir o odrastanju u malom mjestu između godina 1964.-1984., sve prepleteno knjigama, pop/rock glazbom, filmovima koji su dijelom tog doba... Umjetničko je ovo međudjelovanje stihovima i popkulturom 20. stoljeća, nanovo evolucija onoga što je trebalo ostati u prošlosti da nema poezije kao izraza – ustvari uskrsnuća, opet živog!

Naravno, za vremensku rekonstrukciju bila je potrebna i rekonstrukcija pogleda na jezik u okviru jedne specifične duhovne atmosfere (Varaždin = Kaj).

Autor se opravdano okoristio dijalektalnom ekspresivnom ekstenzijom *Kaja* i obuhvatio stilsku slojevitost, stih/rečenicu, tvorbu, fonetiku itd. ... ali uvijek u znaku, uvjetno rečeno, enciklopedijske jasnoće, bez bježanja u simulirano priproste, šarmirajuće neobavezne jezične oblike.

Lingvistički, Tomislav Ribić ovdje je misleće biće, onaj koji svjesno želi na jezik i jezikom utjecati, *stvoriti* s književnim jezikom, a ne samo biti u jeziku

svojeg djela. Nedvojbeno, to je i pledoaje dvojbi zašto se nije posegnulo pisati standardom.

Naime, učinak ove autorske jezične intervencije na punu fakturu naslova jest mogućnost da se životna građa percipira u svim njezinim živim i faktičkim stanjima, prikazima. Kajkavski izraz u svim bezbrojnim nekonvencionalnim nijansama dohvatio je čitave slojeve ljudskog iskustva upravljenog prema spoznaji istine u njenim autentičnim stanjima, nepatvorenim identifikacijama, izvanstandardnim detaljima i opisnim eksplikacijama: ***imaginacijom pučke empirije približio se zbiljskom, /*** *čime prošlost ima duhovni domašaj rezurekcije!*

Time knjiga Tomislava Ribića *Dve rali zmeržnjenoga jognja* po supstanci uspješno komunicira s fundamentalnim pitanjem književnog postupka i same umjetničke intencije, jer, apsolutno, izražajne karakteristike jezične građe u najdubljoj su vezi s idejom, smislom, sadržajem i svim formalnim odrednicama predmetnog književnog djela.

Stoga, premda su konceptualne osobine ***Dve rali zmeržnjenoga jognja*** referencijalnošću široko postavljene (... od malovaroških zgoda, preko globalnih popkulturnih ikona do sekvenci kultnih filmskih ostvarenja...) svi elementi su koherentno u funkciji književne strukture, čime ovo djelo (glede svih naslova u konkurenciji) po vrijednosti i apartnosti s pravom možemo valorizirati laureatom *Književnog natječaja "Zvonko Milković 2022. godine"*.

(Iz obrazloženja Nagrade "Z. Milković" za najbolju knjigu pjesama s intimističkom i/ili zavičajnom tematikom koju dodjeljuju Ogranak MH Varaždin i Gradska knjižnica i čitaonica „Metel Ožegović" Varaždin; ocjenjivačko povjerenstvo: Robertino Bartolec, Ernest Fišer i Mario Šoštarić)

*

Iz obrazloženja *Nagrade Janko Polić Kamov za knjigu godine 2022.*

Tomislav Ribić: Dve rali zmeržnjenoga jognja (Tonimir: Varaždinske Toplice, 2022.)

Francuski sociolingvist Louis–Jean Calvet rekao je nešto bjelodano ali ne zato i nevažno: „pravo na imenovanje jezična je strana prava na posjedovanje". Ono što javno imenuješ možeš i imati, ono što ne možeš imenovati i nije da je tvoje!

Lingvistički kolonijalizam nije samo pitanje centra i periferija. Europe recimo koja je u 16. stoljeću, kako to konstatira novopovjesničar Stephen Greenblatt, počinila iskonski zločin nad „urođenicima Novih Svjetova" u ime jezika. Jezik je, kažu iz njega u dijalekte izbačeni, komunikacijski sustav kojega podržava kopne-

na vojska, policija i mornarica (u avijaciji je očito prebučno da bi se, osim psovke, razvila priča) - sve drugo su dijalekti, narječja.

Dijalekti su, što zbog terora standarda, a što zbog auto-glotofagije (ono, kad jezik sam sebe jede i nagriza iznutra) odgurnuti na marginu kulture i pisma; izgubivši, a katkad i dobrovoljno predavši glas, učahurili su se u šapat. Na „dijalekte" (koje bi, što se naša tri središnja tiče, ako ne jezicima, trebalo zvati barem varijetetima što-standarda) bez pokrića i površno, gleda se kao na lingvistički insuficijentne, na sustave označavanja i komunikacije koji su po njihovoj prirodi osuđeni na kampanilizam i pasatizam.

[…] Dokaz da je kajkavski varijetet zapravo jezik, a da je ova tvrdnja nekima skandalozna jer ne žele znati da jezik nije lingvistička nego politička kategorija, svakako je najnovija knjiga Tomislava Ribića u kojoj nema stvari, fenomena, zvuka, značenja i smisla… koji se ne da izreći na kajkavštini.

Kako sam autor kaže: „Dve rali zmerženoga jognja je film od nepovezanih slik, zavustavljenih v cajtu kaj skupa su kajkavijana amarcordiana, konceptualni zbir o odrasčanju vu malom varošu zmed leti 1964. – 1984. zprepleten z knigam, glazbum i filmi koteri su bili del odrasčanja pa ih našivavlem vu verse…"

Iz jazika ditinjstva u ditinjstvo jazika jedan je smjer. O njemu zna T. P. Marović. Ribićeva knjiga trasira jedan drugi put: iz jazika ditinjstva u jazik knige. Umjesto Dudeku i Regici, čitatelji svjedoče Rock&Scroll kaykawiadi Pink Floyda, ELP-a, Meat Loafa, Jamesa Taylora, Roy Orbisona… neki čak i vu četiri zjutra kad je konec grudena (It's four in the morning/The end of December…) trljajući oči i budeći se u osvit varijetetnog udara na hegemoniju standarda i pizdek-deminutivijadi lokalaca znajući da nemreš navek imeti se kaj hočeš, čak i ako ti diregira hudič, a ti si JegerHorn kaj popeva: You Can't Always Get What You Want. Da ga Yebesh ak to ni stara kajkavska poslovica, a taj je Jegger znaš kaj… tri mu jazika v gubec stanu…

Pisana kao neprekinuta narativna cjelina gdje pjesma pretječe prozu i argumentirano u pitanje dovodi rodnu i vrsnu podjelu literature, knjiga Dve rali zmeržnjenoga jognja nasušno je potrebna virtuozna autorska artikulacija jednakopravnog pisma na jednome od tri jezika kojega imaju sreću posjedovati naša književnost, kultura i svakodnevlje.

(Žiri Nagrade Janko Polić Kamov Hrvatskog društva pisaca - Andrea Zlatar Violić, Velid Đekić i Nikola Petković, predsjednik žirija)

*

Marija Lamot: *V praznoče živim*

(Zbornik s Recitala kajkavskoga pjesništva - Krapina 2022.)

Ekspresijom egzistencijalne tjeskobe ulazi se u područja egzistencijalne književnosti 20. st., ali i stvarnosne poezije 21. st. Stoga nije čudno što je ovogodišnji naslov Zbornika odabran prema pjesmi varaždinskog pjesnika Tomislava Ribića „V praznoče živim", a prvi podnaslov po njegovoj pjesmi „Noč v provincije". Paradoks društva materijalnog obilja, ne samo da u mnogim krajevima svijeta proizvodi prazninu apsolutnog siromaštva već i u zapadnim zemljama, među koje se ubraja i naša, otvara prostor unutrašnje praznine, gubitka ljudskih svojstava. Tomislav Ribić o tome piše u pjesmi „V praznoče živim": „v praznče živim/ njejno lice v špiglu gledim/ ponegda pobegne na čas/ boji se sonca/ verne se z meglom i ruži po obloku/z glažnatim čaporki kak da igra ksilofon/ vleče se od sobe do sobe

To je zapravo parafraziran naslov pjesme Miroslava Krleže Noć u provinciji. Provincija se ovdje razumije u pejorativnom značenju, kao marginalno područje udaljeno od urbanog središta. Tomislav Ribić piše: „noč v provincije, gdeno ni glasa za čuti/ za zgašenim svetli malih hiž noč gnezdi čkominu/ išče ježa i želvu v bašti, hramle med gredicam povertnoga korena/ nagazi karabitom maloga kerta/ ni vetra za čuti, ni zova siren z Drave/ ni glasa letečih rib, ni rečnih kač"… samo „šum biciklov zmučenih delavcov/ kaj su leteli z posla doma na nevidlivim krelutima noči". […] Tomislav Ribić pjesmom „Slon i ja, subota v morju jognja", carverovski gradi atmosferu bezbrižnosti dvojice tinejdžera pri povratku iz škole, iznenada suočenih s vatrom u kući prijatelja s nadimkom Slon, u kojoj su ostali sami baka i mali brat: „Slonu su doma sam babica i mali brat/ dogovaramo se za popoldan/ vatrogasna sirena para misel/ negdi gori, hudo gori"… Iznenadnost nesreće simbolizira mnoge životne situacije koje su se zbile, koje se zbivaju ljudima u ovom vremenu „(v jognju krave, kokoši, Đurek i Katica, ptice, kifle, špek i klobasice, postele, gače, ormari, gujdeki, rubače, stare natikače, gumene škornje, poštirkane plahte, vanjkuši, steklo i tanjuri, seno, jarem i kola, cipeliši i perike, vrata i obloki, svete slike, najža, kokoši zaperte v škednju kokodačeju; nemi film, negdo je hitil vračtvo/ poldan je, sonce visoko znad rafunga gledi hižicu, škedenj, vse v jognju, vse v jognju, slika je v joku zmeržnjenog jognja zastala)".

(U ime prosudbenog povjerenstva Recitala)

Kratki životopis

Tomislav Ribić (foto detalj: Ivanka Grahovec)

Tomislav Ribić, rođen 20.05.1959. (Varaždin), diplomirani je ekonomist. Član DHK. Objavio osam zbirki pjesama i zbirku priča. Dobitnik je pedesetak književnih nagrada za pjesme i prozu. Pjesme su mu uvrštene u antologije poezija XX. stoljeća te preglede suvremene kajkavske poezije. Pjesme i priče su prevedene na engleski, talijanski, njemački i makedonski jezik, objavljene su u osamdesetak književnih časopisa, zbornika, pregleda u zemlji i inozemstvu. Član je Kajkavskoga spravišča od 2002. godine.

Dobitnik je druge nagrade MH Osijek na natječaju za novo prozno djelo 2005. g. za zbirku priča *Madona na prozoru*, 2018. godine nagradu *Katarina Patačić* za najbolju zbirku kajkavskih pjesama *Odhajanja* i 2022. godine nagradu *Zvonko Milković* za najbolju knjigu pjesama s intimističkom i/ili zavičajnom tematikom za *knjigu Dve rali zmeržnjenoga jognja*, koja je ujedno dobila i nagradu *Janko Polić Kamov* za knjigu godine te ušla u uži izbor za nagradu *Fran Galović* 2022. U 2022. godini za rukopis *Koordinate straha / Dijagrami nestajanja* dobio je nagradu *Tea Benčić Rimay* za najbolju neobjavljenu zbirku pjesama u prozi.

Objavio osam zbirki pjesama: *Aztlan* (1997.), *Zapisci anđela* (1999.), *Američki sen* (2002.), zajedničku zbirku pjesama *Osjećam melankoliju* s Lanom Derkač i Radom Jarkom, *Ribočuvareva djeca* (2003.), *Odhajanja* (2017.), *Sirene/otoci* (2021.) i *Dve rali zmeržnjenoga jognja* (2022.), te zbirku kratkih priča *Madona na prozoru* (2016.). Pjesme iz *zbirke Dve rali zmeržnjenoga jognja* osvojile su devet nagrada na prestižnim književnim natječajima.

Prethodno priopćenje
UDK 821.163.42'282-1 : 81'37 Weber (497.5)
Primljeno 2022-03-17
Prihvaćeno za tisak 2022-06-01

MAMINO SRCE

Uz kajkavske pjesme Mirne Weber

Marijan Varjačić, Varaždin

Der Mensch ist, eher er ens cogitans
ist oder ein ens volens, ein ens amans.[1]
Max Scheler

Sažetak

Uz kajkavske stihove Mirne Weber, autor nastavlja tematizirati pojmove 'doživljaj' i 'doživljavanje' iz članka Uz obljetnicu Božice Jelušić, *Kaj br. 1-2, 2021., posebno s osloncem na misao Wilhelma Diltheyja. Ukazuje na moderni racionalizam kao na pozadinu distanciranja od pojma doživljaj u novijoj teoriji književnosti. U tom kontekstu osvjetljava se kajkavska lirika Mirne Weber kao autentična lirika doživljaja.*

Ključne riječi: doživljaj/doživljavanje, život; kajkavska lirika; autentičnost, racionalizam, nova estetika; Wilhelm Dilthey, Martin Heidegger, Hans-Georg Gadamer.

Zamislimo izbor lirskih pjesama na temu rodno bližnjih (posebno *najbližečih*) u novijem hrvatskom pjesništvu. Fran Galović svoju nedovršenu zbirku *Z mojih bregov* počinje pjesmom *Mojemu ocu*. Pjesmu *Pod oblokom*, posvećenu pokojnoj mami, ispjevao je Galovićev gotovo vršnjak, Varaždinec Zvonko Milković. Štokavska pak Milkovićeva pjesma *Molba da budem dobar sin* našla bi mjesto u svakom hrvatskom lirskom molitveniku. Posebnim pristupom temi odlikuje se i izdvaja pjesma Nikole Šopa *Smrt moje bake*. U panenteističkom[2] zanosu ispjevao je Antun Bonifačić svoju *Odu djedu*. Iz sličnog nadahnuća izvire

[1] *Čovjek, prije nego što je biće mišljenja ili biće htijenja, jest biće ljubavi*

[2] Formula panteizma je: Sve je Bog. Filozofsko-teološko učenje panenteizam (od gr. *pan*=sve, *en*=u, *theos*=Bog) ne odustaje od teizma; Bog ima neovisnu svijest i svijet od njega ovisi. Po tom učenju sve što je – u Bogu je.

i čakavska pjesma Drage Ivaniševića *Moj did*. O odnosu *najbližečih* kazuje antologijski kajkavski spjev Ivana Goluba *Kalnovečki razgovori*. Golubova štovateljica Božica Jelušić podarila nam je pjesmu *Vnuče z plavi očimi*. Mnogi će se sjetiti pjesme Josipa Pupačića *Tri moja brata*. Pjesma u prozi Viktora Vide *Djedovi* (*Svi su ljudi smrtni, samo su djedovi besmrtni*) kruni ovu temu u hrvatskom pjesništvu i književnosti uopće ...

Među ključnim pojmovima općenito za pristup pjesništvu, posebno o *najbližečima*, jesu ***doživljaj / d o ž i v l j a v a n j e*** i ***ž i v o t***. Osobito u kajkavskoj (i čakavskoj) lirici nerazlučivi su doživljaj i jezik. U hegelovskoj tradiciji pjesnik važi kao konkretan subjekt i njegov subjektivni doživljaj kao središnja točka i bitni sadržaj lirske poezije. Prema Schellingu, lirska poezija ide najneposrednije od bilo koje pjesničke vrste od subjekta. Lirska umjetnost prava je sfera samopromatranja i samosvijesti, izražava, poput glazbe, *stanje duše* (Gemütlich).[3] U zadnjih sedamdesetak godina pojam, doživljaj napušta se u teoriji književnosti; međaš je knjiga Emila Steigera *Grundbegriffe der Poetik* (1946.).

Za rehabilitaciju pojma *doživljaj* u nas se zalaže hrvatski filozof Danko Grlić. U prikazu shvaćanja umjetnosti Hans-Georg Gadamera kaže da je Gadamer usredotočivši se isključivo na ontološku prirodu umjetnosti unekoliko zapostavio njenu estetsku stranu, stvaranje i d o ž i v l j a j. Na svoj način za *rehabilitaciju* doživljaja zalagao se pjesnik i teoretičar književnosti Ante Stamać.[4]

Wilhelm Dilthey[5] smatrao je da se sve ne može spoznavati mislima, zaključcima i sudovima, nego se spoznaje i doživljavanjem. Spoznajni čimbenik nije samo um, nego čuvstva i volja. Doživljavanje pak ne isključuje misaono pronicanje. Prema tradiciji, koja ide od Augustina preko Pascala, do Diltheyja i Maxa Schelera, *logika srca* isto je tako stroga, apsolutna i neprikosnovena kao sudovi i zaključci deduktivne logike. Doživljavanje kao duševne pojave, prema Diltheyju, ne smiju se smatrati samo pratiocima realnih procesa ili sjenama što ih bacaju zbiljska bića već ih valja držati d i j e l o m z b i l j n o s t i, i to onim koji nam je najbliži, koji nam je neposredno dat. Vanjskom iskustvu dana je, kantovski rečeno, samo pojava, a ne stvar po sebi. Unutrašnje (usebno) iskustvo, doživljaj, posre-

[3] F.W. J. Schelling, *Filosophie der Kunst*, Darmstadt, 1960., str. 287.

[4] Intevju s Antom Stamaćem, Vijenac, Zagreb, 15.2.2008., broj 366., str. 5.

[5] Wilhelm Dilthey (1833.-1911.), najznačajniji je predstavnik filozofije života u Njemačkoj. Uz F. E.D. Schleiermachera prethodnik moderne hermeneutike. Utjecao na M. Heideggera, H.-G. Gadamera, Karla Jaspersa i Maxa Schelera. Walter Schultz, jedan od najznačajnijih njemačkih filozofa poslije Drugoga svjetskog rata, ističe da je Dilthey svoju *metafiziku života* zasnovao *na obuhvatnim do danas nenadmašenim istraživanjima* zapadnjačkoga mišljenja. Na Diltheyjevu filozofsku psihologiju referira se Detlev von Uslar u knjizi *Leib, Welt, Seele,* Königshausen & Neuman, Würzburg, 2005., str. 163-166 i dr.

duje zbilju u punom smislu. Doživljaj je nešto što bezuvjetno pripada ljudskom životu jer se ovaj život samo preko doživljaja konstituira i oblikuje.[6]

Der Ausgangspunkt des poetischen Schaffens ist immer der Lebenserfahrung als persönliches Erlebnis oder als Verstehen anderer Menschen gegenwärtiger wie vergangeren, und der Geschehnisse, in denen sie zusammenwirkten[7]*/Ishodišna točka pjesničkog stvaranja je uvijek u životnom iskustvu kao osobnom doživljaju ili kao razumijevanju drugih ljudi, sadašnjih i prošlih, u zbivanjima u kojima oni zajedno sudjeluju. Poesie ist Darstellung und Ausdrück des Lebens*[8]*/Poezija je prikaz i izraz života.*

Prema Diltheyju, pjesnik izabire svoj predmet iz realnih životnih odnosa i daje mu t o t a l i t e t (Totalität) po sebi samom.[9] Posebno mjesto u životnim odnosima imaju rodbinski odnosi. Svako istinsko poetsko djelo uzdiže isječak zbilje koja tako postaje jedna osobina života koja na taj način prije nije bila viđena.[10] To se odnosi na sve s početka spomenute pjesme kojima možemo pridružiti pjesme Mirne Weber *Frtaljica*, *Od sega cvetja je prebrana (Moja mater)* i *Ljubaf se kuha*.

FRTALJICA

Okrugla pogača z rokom prekrižena,
četiri frtaljice za lačne ftiče,
gda vu ranu zorju kokot zakukuriče,
saka diši na materino lice.

Četiri frtaljice dobrote,
i ljubav vu tem testu,
šteru je po noči objemala,
gda su si spali,
vu širclu melu nesla,
z škrlakom na glavi,
oblejanom z svečami,

[6] Walter Schultz, *Dilthey: Die Grundlegung der Geschihtswissenschaft in der Philosophie des Lebens,* u: Schultz, *Philosophie in der veränderten Welt*, Neske, Pfullingen, 1974., str. 516.

[7] Wilhelm Dilthey, *Das Erlebnis und Dichtung*, Van den Haeck & Ruprecht, Göttingen, 1985., str. 139. Svoju tezu o primatu doživljaja u pjesničkom i uopće književnom stvaranju Dilthey je razvio u studijama o Goetheu, Novalisu i Lesingu.

[8] Isto, str. 126.

[9] Totalitet je emfatičan sinonim za cjelinu, potpunost. U odnosu na umjetnost, totalitet znači smisaonu povezanost umjetničkog djela.

[10] Kao pod 7., str. 139.

vrečami prebranoga bažula,
lončekom punim z murvami,
pobranimi včera ...
Da be se denes si za stolom hrvali,
za svoju ščipicu,
materinog serca.

Za *Frtaljicu* vrijedi Diltheyjeva tvrdnja da svaka stvar i svaka osoba povezana s našim životom dobiva svojstvenu snagu i boju.[11] Od *stvari* to su ovdje u prvom redu *mêla* odnosno s njom povezane *testo* i *pogača*. Prekrižena pogača, pjesma u cjelini, priziva simboliku d i o b e k r u h a. *Zar nije kruh koji lomimo zajedništvo s tijelom Kristovim?* (1 Kor 10, 16-17). Mamina je pogača z a j e d n i š t v o, snaga i radost života.

U Diltheyja je pojam života postao pojam totaliteta; život je protegnut na cjelinu čovjeka i čovjekova svijeta. Svi čovjekovi produkti objašnjivi su iz života i funkcija su života. Najmanje jedinice života su doživljaji u kojima se mogu spoznati strukture životnih tijekova i cjelina povijesnog života. Doživljavanje dovodi do jedinstva subjekta i objekta, unutarnjeg i vanjskog. Život je središnji pojam također kod Nietzschea: bitak nije drugo nego život, biti znači živjeti, više bitka znači više živjeti. *Bitak – o njemu nemamo druge predodžbe no živjeti.*[12]

U studiji *Goethe und dichterische Phantasie*[13] Dilthey ističe da sve Goetheove misli o životu izviru iz života samog, stoga istodobno obuhvaćaju životne povezanosti i vrijednosti svake situacije, svake osobe i svakog životnog odnosa – njihov smisao. Takvo tumačenje života iz njega samog neovisno je od svake religije i metafizike.[14] Ova misao o životu je rodno tlo iz kojeg izvire Goetheovo pjesništvo.

OD SEGA CVETJA JE PREBRANA (MOJA MATER)

Vu hiži broj dvanaest živi moja mama.
Zrezana ja. Sam puno bolša, brez mana.
Gda ju kušnem, ona diši kak ciklama,
Od sega drugoga cvetja je prebrana.

[11] Isto, str. 126.

[12] Friedrich Nietzsche, *Volja za moć*, Naklada Ljevak d.o.o., Zagreb, 2006., str. 286, prijevod s njemačkog Ante Stamać.

[13] Kao pod 7., str. 124-186.

[14] Isto, str. 162.

Sam za mene. Da mi svetlo sveta nese,
Da me čuvle i čez mene da se rodi.
Moja je mater opipliva kak jesen.
Čez krilo mi presipa se kaj vurodi.

Mater se moja draga za se furt brine.
Od rane zorje do večerke zdušno dela,
Da saki vurok z moje duše skine.

Imam ju rada čez nebesku bistrinu,
Čez zrak i zemlu, čez prah od belih mela.
Vu majčici moji najdem zavetrinu.

Materinski jezik sadrži nešto od p a m t i v i j e k a. Kao u pjesmi *Frtaljica*, lijepa kajkavska riječ *mêla* javlja se i u pjesmi *Od sega cvetja je prebrana (Moja mater)*. *M*êla (ne brašno!), riječ je u koju se *upila nada i sjena* (Rilke) naših pređa, naših PRAMAJKI. I u pjesmi *Ljubaf se kuha* jezik i doživljaj u nerazdvojivoj su vezi.[15]

LJUBAF SE KUHA

Se je dobro
gda z loncov
juha diši.
I cela se hiža
topi, topi
čez otprta vrata;
Celo dvorišče
zna da se ljubaf

[15] Wilhelm von Humboldt u analizi grčkih dijalekata govori o *povezanosti glasova* [jezika] *s dušom* to jest duševnim osobinama puka i kaže da su to za dorski zapazili već grčki gramatici. Hans-Georg Gadamer, u Humboldtovom duhu, veli da se na jeziku posebno jasno i živo osjeća *kako se i daleka prošlost povezuje s osjećajima sadašnjice, pošto je jezik prošao kroz osjećaje ranijih naraštaja i pošto je sačuvao njihov duh* (V. Hans-Georg Gadamer, W*ahrheit und Methode*, J.B.S. Mohr, Siebeck, Tübingen, 1990., str. 445). Ta je veza najjača u izvornim dijalektima. Ona slabi npr. u atičkom kad je postao osnova za tzv. *koine* (*e koine dialektos* = zajedničko narječje) koje je bilo sredstvo komunikacije država nastalih nakon osvajanja Aleksandra Makedonskog, a poslije i istočne polovice Rimskoga Carstva.

vrti, vrti
med nami.
Se je dobro
gda dišeča para
na obloku,
življenje precrtavle.
Tvoj slani kušlec,
mi to veli.

U kajkavskoj lirici Mirne Weber pulsira ŽIVOT. Ili: doživljeno ulazi u potpunosti u izraz. *Autentičnost znači originalno, to jest iz izvora i vlastito, to jest na putu sebe samoga biti.*[16] Autentičnost je samoostvarenje (*autopoiesis*). Metzlerov *Lexikon Ästhetik* (2006.) razlikuje autentičnost i originalnost: u pojmu autentičnosti reflektira se u svakodnevnoj jezičnoj upotrebi zajamčena *izvornost* (*Echtheit*) umjetničkog djela, u razlici prema originalnosti gdje je akcent na posebnosti i *novosti* (Neuheit). U pjesništvu formalnojezične i ine novine lako se zapažaju i oponašaju. Autentičnost znači n e p o n o v l j i v o s t. Prepoznavanje autentičnosti zahtijeva i s t o što i stvaranje; Hans-Georg Gadamer govori o i s t o s t i (Selbikeit) stvaranja i primanja umjetničkog dijela.[17] Emil Steiger kaže da istinski čitatelj s u t i t r a (mitschwingt) odnosno neposredno dijeli ugođaj; čitateljeva duša mora biti *ugođena* (gestimmt) *kao duša pjesnikova.*[18] Parafrazirajući Miroslava Krležu iz članka o Ljubi Wiesneru, i lirik i čitatelj moraju čuti *kako trava raste*. Autentičnost[19] kajkavske lirike gospođe Weber među prvima prepoznala je pjesnikinja Božica Jelušić.

***

Najutjecajniji filozof 20. stoljeća Martin Heidegger utjecao je na shvaćanje pojma doživljaja i u teoriji književnosti. U pogovoru rasprave *Izvor umjetničkog djela* Heidegger kaže da se razmatranje o umjetnosti od početka naziva estetskim, a estetika uzima umjetničko djelo kao produkt *osjetilnog razbiranja* (sinnlichen Vernehmens). To se razbiranje naziva doživljavanje, a način na koji čovjek doživ-

[16] Marijan Cipra, *Autentično biti*, Filozofska istraživanja 58, Zagreb, 1995., str. 587.

[17] Hans-Georg Gadamer, *Ende der Kunst?*, u: Gadamer, *Das Erde Europas*, Suhrkamp, Frankfurt am Mein, 1989., str. 79.

[18] Emil Steiger, *Grundbegriffe derPoetik*, Atlantis Verlag, Zürich, 1966., str. 47-48.

[19] Od 20. stoljeća egzistencijalizam i kritičke teorije ne pitaju više samo za autentičnost pojedinog umjetničkog djela, nego i onoj života samog i otvaraju time pojmu autentičnosti ključnu ulogu u suvremenim estetskim diskusijama.

ljava umjetnost ne može objasniti njenu bit.[20] Prema Heideggeru, sve je pjesništvo u osnovi mišljenje. Njegov učenik Hans-Georg Gadamer reći će da je umjetnost spoznaja posebne vrste, drukčija od svake moralne, umske i pojmovne spoznaje, ali ipak spoznaja, što znači posredovanje istine.[21] Priklanjamo se međutim mišljenju koje iz te spoznaje ne isključuje doživljaj.

Heidegger kaže i da je doživljaj *možda element u kojemu umjetnost umire*. Suprotno tome, umjetnost možda *umire* upravo u djelima ili tzv. akcijama koje su racionalne konstrukcije i ne izazivaju nikakve osjećaje osim možda odbojnost i tjeskobu.[22]

U pozadini odnosa prema doživljaju odnosno doživljavanju je predaja racionalizma, posebno modernoga, od Descartesa do Heideggera. Ivan Pavao II. kaže da je Descartes *tako reći odcijepio misao od egzistencije i identificirao je sa samim razumom*.[23] Primjena mjerila doživljajnosti, u stvaranju i primanju umjetničkog djela, ne i njegovo ***apsolutiziranje***, mogući je odgovor na Gadamerovo pitanje: *Može li se uopće na umjetnost primjenivati pojam estetskog doživljaja, a da joj se ne smanji njezin istinski bitak*?[24]

Naposljetku, suvremena se estetika od konca 20 st. do danas, *rekonceptualizira u etimološkom smislu kao aisthesis, kao osjetilna zamjedba i spoznaja* (Doris Kalesch). Jedna od glavnih struja tzv. nove estetike označuje se čak kao *Ästhetik als Aisthetik*, a glavni predstavnici su Gernot Böhme, Martn Seel i Wolfgang Welsch. Böhme i Seel izdvajaju estetsku spoznaju kao naročitu sposobnost različitu od drugih oblika spoznaje.

***

U kajkavskom pjesništvu Mirne Weber nezaobilazan je udio duhovne odnosno religiozne lirike: *On nam se je rodil (Božićna), Jezuševa hiža, Smrznul se je zumbul, Zagorski kipec, Maslinska gorja zagorska, Svetlonosec* i dr. Pjesma *On nam se je rodil (Božićna)*, uz *Božićnu slamu* i *Božićnu molitvu Jezušu* Božice Jelušić, među najljepšim je pjesmama na temu Božića u novijem hrvatskom pjesništvu.

---

[20] Martin Heidegeer, *Der Ursprung des Kuntwerk,* Klostermann, Frankfurt am Mein, 2012., str. 67.

[21] Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode*, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1990., str. 484-486.

[22] V. Danilo Pejović, *Nova filozofija umjetnosti*, u: *Nova filozofija umjetnosti .Antologija tekstova*, ur. D. Pejović, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1972., str. 10.

[23] Ivan Pavao II., *Prijeći prag nade*, Mozaik knjiga, Zagreb, 1994., str. 57.

[24] Kao pod 20., str. 87.

ON NAM SE JE RODIL (BOŽIČNA)

Ovaj sveti Božič je tak poseben i lepi.
Sreča je vu meni, čujem Jezuša vu zraku.
Nemrem vam povedati kak tamjan me zaslepil,
Vusadil se vu serce pri sakomu koraku.

Od gda sam za se znala, obitel mi je naša,
Prenesla sa znamenja, lepotu Očenaša.
Saki znamen čuvlem za druga pokolenja,
Za zutra i zanavek, pogaču okreplenja.

Naj nam gori v kervi to svetlo porođenja!
Vu naravi ljudskoj je zvezda priviđenja.
I sako malo dete naj predstavla Njega,
Šteri nas obrani od žalosti, betega.

Ve znam da je dragi Bog človeku zgradil mosta,
Da v hižu i vu serce primi telo gosta.
Od kmice prema svetlu štero zvoni k meši,
On navek je vu nami, lica nam nasmeši.

Pod borom jena kugla, vu njoj se saki vidi.
Z novom zorjom kruna; jabuka i arašidi.
Glaž se stopil z dugom, duh svetlo oslobodil.
Sakom blaga nebeskoga, On nam se je rodil!

Pogača znači, 1. okrugao pšenični kruh od beskvasnog tijesta[25], koji se nekad pekao na pepelu, 2. vrstu kolača u obliku okruglog hljeba (obično prigodni kolač za Uskrs). Riječ dolazi od sr. lat. f*acacea* (uz romansko posredovanje) = lat. *facus*, ognjište, kuća, o b i t e l j. Kao u *Frtaljici lačne ftiče*, i u pjesmi *On nam se je rodil (Božična)*, *pogača* okrepljuje o b i t e l j. Tako će ostati *zutra* i *zanavek*.

[25] *Zato svetkujmo [...] beskvasnim kruhovima čistoće i istine* (1 Kor **5**, 6-8).

A MOTHER'S HEART
On the Kajkavian poems of Mirna Weber

By Marijan Varjačić, Varaždin

Summary

Alongside with the Kajkavian verses by Mirna Weber, the author continues to deal with the notion of experience and experiencing in the article Uz obljetnicu Božice Jelušić, Kaj 1-2, 2021, relying especially on the ideas of Wilhelm Dilthey. Modern rationalism is indicated as being behind the distancing from the idea of experience in the more recent theory of literature. The Kajkavian lyrics of Mirna Weber are highlighted In such context as being authentic experience poetry.

Key words: experience/experiencing; life; Kajkavian poetry; authenticity; rationalism; new aesthetics; Wilhelm Dilthey, Martin Heidegger, Hans-Georg Gadamer

K A J – časopis za književnost, umjetnost, kulturu, i njegov nakladnik KAJKAVSKO SPRAVIŠČE, društvo za širenje i unapređivanje znanosti i umjetnosti, Zagreb – u sklopu programa JEZIČNICA KAJKAVIANA – raspisuju:

A) 19. NATJEČAJ ZA KAJKAVSKE KNJIŽEVNE RADOVE UČENIKA SREDNJIH ŠKOLA REPUBLIKE HRVATSKE

B) 12. NATJEČAJ ZA ČAKAVSKE KNJIŽEVNE RADOVE UČENIKA SREDNJIH ŠKOLA REPUBLIKE HRVATSKE

Natjecati se mogu učenici svih srednjih škola Republike Hrvatske svaki s najviše pet (5) poetskih i pet (5) proznih literarnih radova (opseg kajkavske/čakavske proze - do 3 kartice).

Radove - s naznakom imena i prezimena učenika, imena i prezimena voditelja ili profesora, mentora, te naziva škole - valja poslati na adresu: Kajkavsko spravišče / Uredništvo časopisa Kaj (10000 Zagreb, Ilica 34, dvor.), ili na e-mailove: kajkavsko.spravisce @zg.t-com.hr; bozica.kaj@gmail.com; do 7. srpnja 2023.

Naznačiti valja i tip zavičajnog idioma /mjesnoga govora kojim je rad pisan.

Najuspjelija ostvarenja, prema ocjeni prosudbenog povjerenstva, nagrađuju se objavom u časopisu KAJ.

***

Cilj je natječaja i Jezičnice kajkaviane (Kaj ogleda i radionice za mlade) podržati kontinuitet književne kreativnosti mladih na kajkavštini / čakavštini i nakon osnovnoškolske dobi, kao i razvijanje kulture pisane i govorene riječi.

Izvorni znanstveni rad
UDK 811.163.42'282 : 059 Mikloušić/Kristijanović (497.5) "18"
Primljeno 2022-03-29
Prihvaćeno za tisak 2022-06-01

TRI IZDANJA MIKLOUŠIĆEVA *STOLETNOGA HORVATSKOGA KALENDARA* – OD KAJKAVSKOGA PREMA ŠTOKAVSKOME?

Barbara Štebih Golub, Zagreb

Sažetak

Temom rada su tri izdanja Mikloušićeva Stoletnoga horvatskoga kalendara: njegov izvornik iz 1819. i dva pretiska, iz 1849. i 1866., koje je priredio Ignac Kristijanović. Na temelju usporedbe triju izdanja daje se odgovor na pitanje u kojoj je mjeri Kristijanović mijenjao Mikloušićev izvornik i je li, u skladu s tadašnjim jezičnopolitičkim strujanjima, štokavizirao njegovu književnu kajkavštinu.

Ključne riječi: Mikloušić, Kristijanović; stoljetni kalendar; jezične mijene

1. Uvod

Kajkavski su književni djelatnici, svjesni gospodarskih i kulturnih prilika u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, u svojem radu uvelike bili usmjereni na izdizanje širokih slojeva iz neznanja i zaostalosti. Stoga O. Šojat (1977: 13–14) ukazuje na to da njihova djela (izvorna, prijevodna ili kompilacije) valja promatrati u tome kontekstu i „čuti“ ne samo ono što govori njihov goli sadržaj već i ono što proizlazi između redaka jer se tek na taj način može otkriti njihova vrijednost.

Drugu polovicu 18. st. i sedam desetljeća 19. st. obilježilo je djelovanje dvojice velikih i značajnih kajkavskih pučkih prosvjetitelja povezanih višestrukim vezama: Tomaša Mikloušića (1767.–1833.) i Ignaca Kristijanovića (1796.–1884.).

Počevši od Kukuljevića[1] gotovo svi Kristijanovićevi biografi ističu njihove rodbinske veze. Mikloušić je, naime, bio polubrat Kristijanovićeve majke i aktiv-

[1] Kukuljević (1875: 57). V. i Tkalčić (1884: 2), Pasarić (1884: 337), Prohaska (1919: 147), Šojat (1968: 12).

no sudjelovao u dječakovu odgoju i obrazovanju. Ignac je kod ujaka provodio školske praznike, a ovaj ga je nagovorio „da se literaturi posveti, nadajući se tako u vlastitoj krvi naći zamjenika na književnom polju" (Tkalčić 1884a: 2).[2] O. Šojat (1962: 69) pretpostavlja kako je Mikloušić nagovorio Kristijanovićeve roditelje da dječaka daju u svećenike.

Mikloušićevim posredovanjem Kristijanović je nekoliko je godina P. J. Šafařiku dostavljao podatke za njegovu povijest književnosti Južnih Slavena, a ujak ga je upoznao i s J. B. Kopitarom[3] s kojim je od 1831. do 1841. u pismima razmjenjivao mišljenja o jeziku i jezičnoj politici te dijelio animozitet prema Lj. Gaju i ilircima.

Mikloušića i Kristijanovića povezuju dakle rodbinske veze, prijateljstvo, svećenički poziv, borba za unaprjeđivanje i očuvanje kajkavskoga književnog jezika i prosvjetiteljski rad. Glavni medij njihova prosvjetiteljskoga djelovanja bili su kalendari[4] koje su izdavali. Naime, Mikloušić je od 1813. do 1818. bio urednikom zagrebačkoga *Horvatskoga kalendara*, a tekstove objavljene u njemu većim je dijelom iskoristio priređujući svoj *Stoletni horvatski kalendar* (Zagreb, 1819.)[5]. Kristijanović je pak izdavao najpopularniji i najdugovječniji kajkavski kalendar *Danicu zagrebečku* (1834.–1850.) te pripremio dva pretiska ujakova stoljetnjaka: 1849. u Zagrebu i 1866. u Varaždinu.

Upravo su ta tri izdanja Mikloušićeva stoljetnjaka predmetom ovoga rada. Polazeći od činjenice da se Kristijanovićevo djelovanje vremenski podudara s narodnim preporodom i ilirskom jezičnom reformom kao i od činjenice da je Kristijanović bio najžešći protivnik iliraca, tri izdanja *Stoletnoga horvatskoga kalendara* analizirali smo na svim jezičnim razinama kako bismo utvrdili je li pod utjecajem jezičnopolitičkih okolnosti došlo do (namjerne ili nenamjerne) štokavizacije izvornoga Mikloušićeva teksta.

2. Mikloušićev *Stoletni horvatski kalendar* i njegova izdanja

Bogata kajkavska kalendarska tradicija dijelom je europske tradicije iz koje je potekla i na koju se većim dijelom oslanjala. Prvi stoljetnjaci u Europi nastaju još u 16. st. izrastavši iz popularnih pučkih jednogodišnjih kalendara. Neke od njih

[2] Slične tvrdnje nalazimo i u Kukuljević (1875: 57), Pasarić (1884: 337), Deželić (1925: 147), Prohaska (1919: 88), Šojat (1968: 12).

[3] Pisma, doduše samo Kopitarova Kristijanoviću, u *Arkivu* objavio je Kukuljević (1875: 81–110). O toj temi v. Jembrih 1996. i Horvat 2001.

[4] Dakako, uz Mikloušićev *Izbor dugovanj vsakovrsneh* (Zagreb, 1821.)

[5] Punim naslovom *Ztolétni horvàtzki kalendàr do lèta 1901. kasùchi*.

priređivali su i poznati znanstvenici svojega vremena kao što su bili Tycho Brahe i Johann Kepler.[6]

Kajkavski kalendari,[7] uglavnom skromnijih literarnih dosega i nerijetko nastali prema stranim predlošcima, bili su u puku veoma popularno štivo. U njima objavljeni raznovrsni prilozi – od astronomskih i astroloških podataka preko gospodarskih i medicinskih savjeta do literarnih priloga – ilustriraju mnoge segmente tadašnjega društva. Kao što ističe Borić (2011: 90), različiti kulturni i znanstveni dosezi te religijska shvaćanja uvjetovali su i različite načine stvaranja funkcionalnoga i prihvatljivoga kalendarskog štiva za svakodnevnu uporabu te načine njegova prihvaćanja, širenja i primjene, pa se iz kalendara razabiru brojnost i sastav čitateljstva.

Proučavajući mjesto Mikloušićeva *Stoletnoga horvatskoga kalendara* u europskom kontekstu, Borić (2012: 96) je utvrdila da je nastao po uzoru na prvi stoljetni kalendar nazvan *Vječni kalendar* iz 1701.[8] teologa i dobroga poznavatelja prirodnih znanosti i astronomije dr. Mauritiusa Knauera, opata samostana Langheim u okolici Bamberga.[9] Za Mikloušićeva života sjeverozapadnom je Hrvatskom cirkuliralo više njemačkih izdanja Knauerova kalendara kojima se ovaj vjerojatno poslužio.

Prvo izdanje stoljetnjaka obaseže 253 stranice i trodijelno je ustrojeno. Započinje često citiranim predgovorom u kojem Mikloušić iznosi motive i ciljeve izdavanja kalendara, njegovu svrhu i načine korištenja te hvali narodni, *horvatski* jezik: „Naš horvatski jezik, ako gdo ali osebne reči ali složnost celoga govorenja prez vsake presuđe prav premisli, pred vnogemi drugemi dičiti se more da k dijačkomu, hoču reči najpoglavitešemu na svetu jeziku, najspodobneši je: rođeni Horvat vsakoga jezika reči tak prikladno zgovarja, da njemu nigdar, kak drugeh jezikov znancem, sponesti se ne more, da vu zgovarjanju rečih drugoga jezika, navlastito dijačkoga, kakovo nespačno iz materinskoga svojega jezika zavlačenje bi se čulo, naj pako kojgoder drugoga jezika znanec kakovo govorenje iz dijačkoga vu svoj jezik prenese, nigdar tak složno, skoro od reči do reči, kak Horvat vu svoj jezik, toga včinil ne bude. Ne li, ada, vredno ovakov jezik preštimavati, obdelavati, ter kaj više knig vu takovem van na svetlo davati?“[10] (1819: III–IV).

[6] Detaljnije v. Borić (2011: 65).

[7] Nastajali su od polovice 17. do polovice 19. st. Detaljniji pregled v. Borić 2011.

[8] O važnosti i utjecaju toga stoljetnjaka najbolje govori podatak da je uz *Bibliju* to bilo najraširenije izdanje njemačkoga govornog područja. Prema Borić (2012: 96) samo na njemačkome govornom području tijekom 18. i 19. st. Knauerov je stoljetnjak imao 220 izdanja. Taj je kalendar bio preveden i na češki i ruski, a rabio se u nizu zemalja jugoistočne Europe.

[9] Mikloušiću su zasigurno bili poznati i raniji hrvatski, posebice kajkavski kalendari.

[10] Naslove, primjere i citate donosimo u vlastitoj transkripciji. Ne transkribiramo samo primjere grafije i ortografije.

Nakon predgovora slijedi prvi dio, *Od dnevnika i njegoveh strankih*, posvećen općim kalendarskim pitanjima. U drugom dijelu, naslovljenom *Znamenja nadojdučega čez leto vremena*, autor se bavi vremenskom problematikom: daje praktične naputke i savjete o vremenu, kalendar poslova u gospodarstvu razdijeljen na dvanaest mjeseci i različite pučke mudrosti o vremenu. Treći dio, *Kratki navuki za ljudi, konje, marhu, svinje, živad, pčele, vino, ocet i ostala na gospodarstvo spadajuča*, sadrži savjete za poboljšanje života puka (zdravstveni savjeti, savjeti o održavanju higijene, poljodjelske upute, praktički savjeti za kućanstvo). U prilogu (*Pridavek*) na kraju kalendara nalazimo poučnu pripovijest *Duhov zaklinjavci*, četiri pjesme (*Popevka od protuletja*, *Pesma od nestalnosti sveta*, *Batrivost vu tugi*, *Nestalnost sveta*) i tablice isplate kamata.

Već je rečeno da je nakon Mikloušićeve smrti njegov stoljetnjak uredio i još dva puta izdao Kristijanović. Izdanje iz 1849. u naslovu sadrži podatke da je riječ o novom izdanju Mikloušićeva kalendara i tko mu je priređivač: *Stoletni horvatski kolendar, ili Dnevnik stoletni od leta 1840. do leta 1940. kažuči. Prvič* ***po Tomàšu Miklouššič****, negdašnjem plebanušu vu Stenjevcu ispisan i na svetlo van dan; sada pako predelan i popravljen* ***po I[gnacu] K[ristijanoviću], P. J. [podjašprištu][11] i P. K. [plebanušu kapelskom][12]***. To prvo Kristijanovićevo izdanje zbog grafičke organizacije teksta nešto je tanje (180 stranica), a iza samoga kalendara dodana je i *Knjiga mudrostih iz Sv. pisma Staroga zakona na horvatski jezik prenešena po Ignacu Kristijanovič.*

Treće, varaždinsko izdanje, *Stoletni hrvatski kolendar ili dnevnik stoletni od leta 1840. do leta 1940. kažuči. Izdao Tomaš Miklouššič, negdašnji župnik u Stenjevcu, sada pako predelan i popravlen po I[gnacu] K[ristijanoviću] s* ***Knjigom mudrosti iz Svetoga pisma*** *na horvatski jezik prenešenom. J. [jašprišt] i P[plebanuš]. K[apelski]* već naslovno najavljuje pridodanu biblijsku knjigu.

Postavlja se pitanje je li i ako jest, u kojoj je mjeri Kristijanović strukturno i sadržajno „predelao i popravio“ Miklouššićev stoljetnjak. U Kristijanovićevim izdanjima struktura izvornika većim dijelom ostaje neizmijenjena: iza predgovora slijede tri dijela (*Od dnevnika i njegoveh strankih*, *Znamenja nadojdučega čez leto vremena*, *Kratki navuki za ljude, konje, marhu, svinje, živad, pčele, vino, ocet i ostala na gospodarstvo spadajuča*) i pjesme (*Popevka od protuletja*, *Pesma od nestalnosti sveta*, *Batrivost vu tugi*, *Nestalnost sveta*, *Pastirčica*) te pridodana *Knjige mudrosti*. Izostavljene su tablice kamatnoga računa i poučna pripovijetka *Duhov zaklinjavci.*

[11] Prema tumačenju O. Šojat (1962: 104).

[12] Prema tumačenju O. Šojat (1962: 104).

Kristijanović je, međutim, višestruko intervenirao i mijenjao sadržaj prvoga izdanja.

Osuvremenio je glasoviti Mikloušićev predgovor izbacivši dva odlomka koji s obzirom na novonastalu jezičnu situaciju (uvođenje gajice i prevladavanje ilirske jezične koncepcije) više nisu bili relevantni. Prvi se odnosi na književnokajkavske grafijske osobitosti kao što su etimološko načelo pisanja dvoslova *dy* i *gy* i uporaba naglasnih znakova: „...na pravopisanje spada reč ispeljanu poleg korenite reči ravnati: ada v. p. *nahadyam*, ne pako *nagagyam*, *rodyen*, ne pako *rogyen* piše se ar korenite reči jesu *hoditi*, *roditi*. K pravopisanju spadaju takaj osebujno nadslovki koje skoro nigdo, sudim iz neznanosti, ne potrebuje." (1819: VIII)[13]

Drugi izbačeni odlomak sadrži Mikloušićevu opomenu govornicima kajkavskoga da se ne odriču vlastita jezika i načina pisanja: „Jedino moje domoroce opominam da poleg vetomadnešega bludnoga nekojeh šlavonskoga jezika znancev namišlenja svoj horvatski jezik pomrzeti ne pustiju. Vsaki jezik ima sebi lastovite načine kaktigoder izgovarjanja, tak i pisanja zato za slove *c* mehki glas pokazati, sam *c* neje zadosta, nego poleg staroga pravopisanja slova *z* pridati se mora, vu čem vre i Talijani i Francuzi i isti Dijaki nam peldu ostavili jesu. Spodobnem načinom za veznik *y* nikak sam samoglasnik *i* služiti ne more. Od toga više drugi put." (1819: VIII–IX)

Nadalje, Kristijanović u Mikloušićev popis svetaca dodaje još neke kao što su *Abakuš*, *Abercijuš*, *Adela* (1849: 38, 1866: 38). Također, u duhu ekumenizma, uz popis katoličkih blagdana donosi i popis „grčkih i ruskih svetaka" (1849: 68–69, 1866: 68–69), a *Evangelijumima katolikov na sve nedelje, svetke i ostale gode celoga leta* dodaje i *Evangelijume krščenikov grčkoga zakona na sve nedelje celoga leta* (1849: 73–76, 1866: 73–77).

Neke od Kristijanovićevih sadržajnih izmjena rezultat su novih znanstvenih spoznaja. Primjerice: *Zadnjič, pokehdob ne zdavna zvun spomenuteh 7 planet jošče* ***tri*** *nove, najmre: vu Angliji 1781. dan 13. sušca od Frica Herschl Uranuš, 1801. vu Palermu od zvezdoznanca Piacy Ceres i 1802. vu Bremi varašu od Olbersa Palas znajđene jesu, bi sledelo da, pokehdob planet najmenje je deset, ne sedmo, nego* ***deseto leto*** *jednako bi bivalo, kaj vendar opčinskomu opaženju suprotivno je*. (1819: VI) > *Zadnjič pokehdob ne zdavna zvun spomenuteh 7 planetov jošče* ***pet*** *nove, najmre: vu Angliji 1781. dan 13 sušca od Frica Herschl Uranuš, 1801. vu*

[13] Pri pisanju dvoslova *dy*, *gy* od sredine 18. st. neki se od kajkavskih pisaca (Mulih, Šilobod, Vranić) povode za etimologijom riječi. To načelo u pravopisnom dijelu svoje slovnice Kristijanović objašnjava ovako: „Da se ovdje ne bi griješilo, treba pozornost obratiti na izvođenje koje [sic. *koji*] je pravi vodič u ovom slučaju. Tako se piše: *rodyen*, geboren, jer dolazi od *rodim*, ich gebäre; *mozgyani*, das Gehirn, zato što dolazi od *mozg*, das Mark. U neizvjesnim se slučajevima piše *gy*." (Kristijanović 2012: 234)

Palermu od zvezdoznanca Piacy Ceres, 1802. vu Bremi varašu od Olbersa Palas, ***od Herdinga vu Lilienthalu 1804. Juno i pak 1807. od Olbersa vu Bremi varašu Vesta****, najmenjši planeta znajđene jesu, bi sledelo da pokehdob planetov najmenje je dvanajst, ne sedmo, nego* ***dvanajsto*** *leto leto jednako bi bivalo, kaj vendar općinskomu opaženju suprotivno je*. (1849: 5, 1866: 5)

3. Rezultati jezične analize

Iako se Kristijanović dugo protivio Gajevoj grafijskoj reformi, 1847. prestaje se koristiti književnokajkavskim slovopisom i prihvaća gajicu.[14] Upravo se iz toga razloga njegova izdanja stoljetnjaka od Mikloušićeva najviše razlikuju na grafijskoj razini. Kristijanović, dakle, tipična književnokajkavska slovopisna rješenja zamjenjuje onima Gajevima: *cz* > *c* (***cz****élega* 1819: III > ***c****ěloga* 1849: 3, 1866: 3), *ch* > *č* (*ré****ch****i* 1819: III > *re****č****i* 1849: 3, 1866: 3) ili *ć* (*gibu****ch****e* 1819: V > *gibu****ć****e* 1849: 4, 1866: 4), *y* > *i* (*Lyùbav Domovine,* ***y*** *selya nash* 1819: III > *Ljubav domovine,* ***i*** *želja naš* 1849: 3, 1866: 3), *dy* > *dj* (*ro****dy****eni* 1819: III > *ro****dj****eni* 1849: 3, 1866: 3), *ly* > *lj* (***ly****ùbav* 1819: III > ***lj****ubav* 1849: 3, 1866: 3), *ny* > *nj* (*selé****ny****a* 1819: III > *žele****nj****a* 1849: 3, 1866: 3), *sz* > s (*izvi****sz****iti* 1819: III > *izvi****s****iti* 1849: 3, 1866: 3), *sh* > *š* (*na****sh*** 1819: III > *na****š*** 1849: 3, 1866: 3), *s* > *ž* (***s****elya* 1819: III > ***ž****elja* 1849: 3, 1866: 3). Refleks jata označuje Gajevim „rogatim e" (*Ztòl****é****tni* 1819: III > *stol****ě****tni* 1849: 3, 1866: 3, *r****é****chi* 1819: III > *r****ě****či* 1849: 3, 1866: 3), a iz književnokajkavskoga grafijskoga uzusa preuzima bilježenje slogotvornoga *r* slijedom *er* (*t****er****szju* 1819: IV > *t****er****sju* 1849: 4, 1866: 4, *v****er****tu* 1819: IV > *v****er****tu* 1849: 4, 1866: 4). U uporabi novih znakova, osobito onih kojima se njemu kao kajkavcu označuju nepoznati glasovi, Kristijanović često griješi (*bolye vru****ch****a* 1819: VII > *bolje vru****č****a* 1849: 5, 1866: 5).

Valja se osvrnuti i na jednu izmjenu naznačenu već u naslovu izdanja iz 1866. Naime, oblike *Horvat* i *horvatski*, koji se rabe u izdanjima iz 1819. i 1849., Kristijanović u onome iz 1866. mijenja u *Hèrvat* i *hèrvatski* (*h****o****rvatski* 1819: III > *h****o****rvatski* 1849: 3 > *hèrvatski* 1866: 3, *Horvàt* 1819: III > *Horvat* 1849: 3 > *Hèrvat* 1866: 3).

Polifunkcionalni, standardizirani idiom koji je jezikom pismenosti na području sjeverozapadne, kajkavske, Hrvatske bio od 16. st. do formiranja hrvat-

[14] Percan (1984: 91) pretpostavlja da je Kristijanović shvatio da je borba za kajkavski izgubljena i da se ne može nositi s novim naraštajima.

Moguće je, međutim, i da je Kristijanović smrću tiskara Franje Župana 1847. – koji je također bio veliki pobornik književne kajkavštine i književnokajkavskoga slovopisa – ostao bez tog oblika „tehničke" potpore.

skoga standardnog jezika štokavske osnovice, kajkavski književni i kulturni djelatnici različito su nazivali[15], no tijekom 18. i 19. st. prevladava naziv *horvatski* (od Muliha do Mikloušića i Đurkovečkoga). Prema *Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* oblik *horvatski*[16] potvrđen je u Habdelićevu i Belostenčevu rječniku te u tekstnim izvorima od Vramca pa sve do 19. stoljeća. Oblik *hrvatski*,[17] u skladu s književnokajkavskim grafijskim uzusom pisano kao *hervatzki*, potvrđuje se kod Vitezovića, Zrinskoga i u naslovu Kristijanovićeva izdanja stoljetnjaka. Kristijanović inače u svojim djelima rabi isključivo oblike *horvatski*, za označivanje kajkavštine, i *Horvat*, za označivanje njezinih govornika.[18] Iako su ilirci nakon zabrane ilirskoga imena 1843. sve češće rabili naziv *hèrvatski*, pa je došlo i do njegova semantičkoga proširenja jer se njime označivalo ne samo kajkavce, već sve stanovnike Trojedne kraljevine, smatramo da je u Kristijanovićevu slučaju uporaba oblika *Hèrvat* i *hèrvatski* samo grafijska konvencija koju preuzima pod ilirskim utjecajem.

Dok Mikloušić genitiv množine s nultim nastavkom dosljedno označuje uporabom apostrofa i finalnoga *h*, slijedeći time uzus svojega vremena[19] priređujući nova izdanja njegova stoljetnjaka, Kristijanović to ne čini (*dugovàny**h*** 1819: IV > *dugovanj* 1849: 4, 1866: 4, *let**h*** 1819: IV > *let* 1849: 4, 1866: 4). Zanimljivo je, međutim, da je Kristijanović[20] u svojim ranijim djelima (primjerice u *Blagorečjima* iz 1831.) također genitiv množine s nultim nastavkom označivao uporabom apostrofa, dok je u kasnijim djelima (primjerice u Ezopovim basnama iz 1843.) od njega odustao.[21]

Na pravopisnoj razini Kristijanović također intervenira u Mikloušićev tekst. Tako je uporaba velikoga i maloga početnoga slova u Kristijanovićevim izdanjima bliža pravilima što ih propisuje u ono doba važeći pravopis *Naputčenje za*

[15] v. Stolac (1995:331–332).

[16] http://kajkavski.hr/ pretraga/?q= horvatski

[17] http://kajkavski.hr/ pretraga/?q= horvatski[1]

[18] Primjerice u naslovu 1826. *Način vu vseh življenja događajih vsigdar zadovoljnomu biti,negda po Ant. Alfons. od Sarsa vu francuskom, sada **horvatskom** jeziku po Ignaciju Kristijan vu Gornjom varašu zagrebečkem s. Marka kapelanu ispisan.*

[19] Istu praksu nalazimo kod Krizmanića i Lovrenčića.

[20] Kristijanović je takvu praksu čak opisao u svojoj slovnici:

„Najnoviji jezikoslovci u genitivu množine gdje se ne izgovara *ih*, stavljaju *h*, a ispred njega apostrof kao znak da se *i* izostavlja. U tom se slučaju *h* ne izgovara: npr. *ova kokoš*, die Henne, *oveh kokoš'h*, den Hennen; *ova kokoš'h*, den Hennen; *ova žaba*, der Frosch, *oveh žab'h*, der Frösche." (Kristijanović 2012: 235)

[21] To su pokazala istraživanja provedena u okviru projekta *Ignac Kristijanović – zaboravljeni dragulj kajkavskoga književnog jezika* koji se provodi na Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

http://ihjj.hr/projekt/ignac-kristijanovic-ndash-zaboravljeni-dragulj-hrvatskoga-kajkavskoga-knjizevnog-jezika/88/

horvatski prav čteti i pisati iz 1808. (*domorodni **J**ezik* 1819: III > *domorodni **j**ezik* 1849: 3, 1866: 3, ***Z**tòlétni **D**nevnik* 1819: III > ***s**tolětni **d**nevnik* 1849: 3, 1866: 3, ***H**orvàtzki **J**ezik* 1819: III > ***h**èrvatski jezik* 1849: 3, 1866: 3, *na **S**zvétu **J**eziku* 1819: III > *na **s**věta **j**eziku* 1849: 3, 1866: 3).[22]

Što se tiče sastavljenoga i nesastavljenoga pisanja, Kristijanović također odstupa od Mikloušićeve prakse pišući povratnu zamjenicu odvojeno od glagola (*dichiti**sze** more* 1819: III > *dičiti **se** more* 1849: 3, 1866: 3, *zponezt**isze** nemore* 1819: III > *sponesti **se** nemore* 1849: 3, 1866: 3), dok riječcu *naj* bilježi sastavljeno s komparativnim oblikom (***naj** poglaviteshemu* 1819: III > ***naj**poglavitešemu* 1849: 3, 1866: 3, ***naj** zpodobneshi* 1819: III > ***naj**spodobneši* 1849: 3, 1866: 3). Međutim, sastavljenim pisanjem niječnice i riječce *li* (***ne**stima* 1819: V > ***ne**štima* 1849: 4, 1866: 4, *je**li** hladno* 1819: IV > *je**li** hladno* 1849: 4, 1866: 4) nadovezuje se na književnokajkavsku tradiciju. Isto vrijedi i za pisanje prijedloga *k*, *v* i *z* koje se s riječju koja slijedi povezuje spojnicom (***k**-Diachkomu* 1819: III > ***k**-diačkomu* 1849: 3, 1866: 3, ***v**-Jeszen* 1819: IV > ***v**-jesen* 1849: 4, 1866: 4, ***z**-pervém dnèvom* 1819: VII > ***s**-pèrvem* 1849: 4, 1866: 5).

Kristijanović zadržava i Mikloušćevu interpunkciju čijim je obilježjem i – iz današnje perspektive – hipertrofirana uporaba zareza (*Gdo nezpoznàva**,** da y Mészecz**,** koi kakti nam najblisesha**,** y okolo Szvéta nashega szamo obrachajùchasze Zvézda na vsza zemlyoraztja vszako szlédnye léto pretèse sze*? 1819: V–VI > *Gda nespoznava**,** da i měsec**,** koi kakti nam najbližneša**,** i okolo světa našega samo obračajuća se zvězda na vsa zemljorastja vsako slèdnje lěto preteže se*? 1849: 4, 1866: 4). Naime, u književnokajkavskim je tekstovima interpunkcija po uzoru na latinsku gramatička, što znači da je u usporedbi s današnjim uzusom bitno češća. To, međutim, nije samo obilježje književnokajkavske grafije, već je riječ o maniri prisutnoj u većini europskih književnosti onoga vremena, pa i njemačkoj koja je uvelike utjecala na kajkavsku.[23] I Mikloušić i Kristijanović na tragu takve tradicije unutar složene rečenice zarezom razdvajaju sve rečenice.

Kristijanović je Mikloušićev tekst mijenjao i na fonološkoj razini. Neke od intervencija prisutne su u oba njegova izdanja stoljetnjaka, a neka samo u drugom. Također se samo neke od njih mogu interpretirati kao približavanje štokavskome idiomu, tj. štokavizaciju.

Primjerice, dok u izdanju iz 1849. Kristijanović ostavlja Mikloušićeve ekavske reflekse jata u niječnim oblicima glagola *biti*, u izdanju iz 1866. dosljedno ih mijenja u ikavske (*n**e**su* 1819: 149 > *n**e**su* 1849: 144 > *n**i**su* 1866: 139, *n**e**je* 1819: 150 > *n**e**je* 1849: 145 > *n**i**je* 1866: 139). Iako su u književnoj kajkavštini prisutna

[22] Pravila v. *Naputčenje* (2004: 22–23).

[23] V. Šojat (2009: 100).

oba refleksa, oblici s ikavskim refleksom su i dijelom štokavskoga idioma, pa je takvim zahvatima tekst približen štokavskome.

U izdanju iz 1866. Kristijanović povremeno skup *vn* mijenja u *mn* (***vn**ogeh* 1819: III > ***mn**ogeh* 1866: 3 ali ***vn**ogémi* 1819: III > ***vn**ogemi* 1866: 3), čime tekst štokavizira. Međutim, kako je riječ o veoma rijetkoj intervenciji, moguće je da je riječ o tiskarskoj pogrešci.

Za kajkavski književni jezik tipično je da se predmetak *sъ-* reflektirao kao *ze-*,[24] što je potvrđeno u Mikoušićevu stoljetnjaku i u prvom Kristijanovićevu izdanju. Međutim, u izdanju iz 1866. taj se predmetak ostvaruje kao *za-* (***ze**suši* 1819: 147 > ***ze**suši* 1849: 143 > ***za**suša* 1866: 138), što se može smatrati približavanjem štokavskome idiomu. Utjecajem štokavskoga može pripisati i *o* kao refleks nazala u pojedinim leksemima. Naime, dok Mikloušić rabi leksem *sobota*, a isti nalazimo u prvom Kristijanovićevu izdanju, u izdanju iz 1866. potvrđen je oblik *subota* (*s**o**bota* 1819: 5 > *s**o**bota* 1849: 10 > *s**u**bota* 1866: 10).

U oba izdanja stoljetnjaka koja je priredio, Kristijanović za razliku od Mikloušića gotovo beziznimno bilježi protezu (***v** kojem dohađaju* 1819: 5 > ***vu** kojem dohađaju* 1849: 9, 1866: 9, ***v** jesen* 1819: 14 > ***vu** jesen* 1849: 13, 1866: 13). Tu se Kristijanović povodi za savjetom iz *Napučenja* koji kaže da je bolje pisati i izgovarati *vu* nego *v* (*Naputčenje* 2004: 29).

Kristijanović, nadalje, u oba svoja izdanja preferira palatalizirane oblike (*me**n**še* 1819: 2 > *me**nj**še* 1849: 8, 1866: 8, *želim* 1819: IV > *že**lj**im* 1849: 3, 1866: 3). Iako je depalatalizacija *lj* i *nj* svojstvena nizu kajkavskih organskih govora, u književnokajkavskim se izvorima javljaju i palatalizirani i nepalatalizirani oblici. Šojat (2009: 23) ukazuje na to da se palatalnost tih glasova u razgovornoj bazi kajkavskoga književnog jezika, u zagrebačkoj kajkavštini, očuvala sve do polovice prošloga stoljeća. Takvim zahvatom, dakle, Kristijanović ne štokavizira svoj tekst već samo rabi drugu književnokajkavsku varijantu.

Naša je analiza pokazala da Kristijanović i na morfološkoj razini mijenja Mikloušićev tekst[25]. Dvije intervencije u imeničke deklinacije odnose se na genitiv množine. Mikloušićev nulti nastavak u genitivu množine imenica muškoga roda dosljedno se mijenja u nastavak *-ov* (*planet* 1819: VI > *planet**ov*** 1849: 5, 1866: 5, *leto ima 12 mesec* 1819: 6 > *leto ima dvanajst mesec**ov*** 1849: 10, 1866: 10, *na 12 mesec* 1819: 4 > *na 12 mesec**ov*** 1849: 9, 1866: 9). Kako se stariji ništični nastavak, uobičajen u prvih književnokajkavskih autora 16. st., u tekstovima od 17. do 19. st. očuvao samo u nekim riječima (*bez penez*, *pet mesec*, *deset dukat*),[26]

---

[24] Poluglas se reflektirao kao *e*, dok je *s* > *z*, kao što je i inače tipično za taj prijedlog u kajkavskome. V. Šojat (2009: 38).

[25] Prikazat ćemo samo česte i uglavnom dosljednje izmjene.

[26] Detaljnije v. Šojat (2009: 49).

Kristijanović stariji i rjeđi nastavak zamjenjuje onim u njegovo vrijeme uobičajenijim i češćim.

Kristijanović također dosljedno u oba svoja izdanja Mikloušićev nastavak *-eh* u genitivu množine imenica ženskoga roda *e*-deklinacije mijenja u *-ih* (*22 šezdesetk**eh*** 1819: 3 > *22 šezdesetk**ih*** 1849: 8, 1866: 8). U kajkavskome književnom jeziku za taj padež alterniraju nulti nastavak i *-ih* preuzeto iz *i*-deklinacije. Dok je kod prvih kajkavskih pisaca u 16. st. nastavak *-ih* veoma rijedak, tijekom 17. st. postaje nešto češći, iako se tipičnim smatra ništični nastavak.[27] Kristijanović u svojoj slovnici navodi oba nastavka, ali spominje i da je ništični nastavak češći.[28] Nastavak *-eh*, koji rabi Mikloušić, „osamljen je nastavak" (Šojat 2009: 55) genitiva množine imenica *i*-deklinacije, pa ga Kristijanović mijenja slijedeći uzus književne kajkavštine. Osim toga Kristijanović u svojoj slovnici pišući o genitivu množine pridjeva pojašnjava: „Genitiv ima dva završetka, *eh* i *ih*, od kojih se *eh* češće koristi jer je *ih* specifičniji za imenice." (Kristijanović 2012: 60). Njegova se intervencija oslanja stoga i na to pravilo.[29]

Kristijanović nadalje nastavak *-eh* za lokativ množine imenica muškoga roda *a*-deklinacije koji rabi Mikloušić, mijenja u *-ih* (*pri Horvat**eh*** 1819: 5 > *pri nas Horvat**ih*** 1849: 9 > *pri nas Hrvat**ih*** 1866: 9). Oba su nastavka prisutna u kajkavskome književnom jeziku. Navode ih kajkavske slovnice, a u tekstovima se rabe s različitom učestalošću. Primjerice, kod Pergošića je potvrđen samo *-eh*, dok kod Milovca dominira nastavak *-ih*.[30] Tijekom 19. st. ipak je prevladao nastavak *-ih*[31] koji Kristijanović u svojoj slovnici donosi u tabličnom prikazu *a*-deklinacije (*pri gospodar**ih***).[32] Međutim, u napomenama uz padeže u množini spominje i *-eh*: „Lokativ završava na *eh* ili *ih*. Obično se, kako bi se imenice lakše razlikovale od pridjeva, u imenica upotrebljava završetak *ih*, a u pridjeva *eh*, premda ta razlika nije općevažeća." (Kristijanović 2012: 37). On, dakle, Mikloušićev nastavak mijenja oslanjajući se na uzus svojega vremena i s namjerom jasnijeg razlikovanja imenica i pridjeva.

Kristijanović dosljedno mijenja i Mikloušićeve nastavke za lokativ jednine imenica *e*-deklinacije (*na vod**e** kuhaj* 1819: 151 > *na vod**i** kuhaj* 1849: 146, 1866: 141). U tome padežu od prvih književnokajkavskih izvora alterniraju nastavci *-e*

---

[27] V. Šojat (2009: 54).

[28] Genitiv završava na *ih*, no ipak se u većini imenica to *ih* izostavlja, kao *duša*, die Seele, *duš*, der Seelen; *riba*, der Fisch, *rib*, der Fische; *ptica*, der Vogel, *ptic*, der Vögel. (Kristijanović 2012: 39).

[29] Istraživanje Schubert i Štebih Golub (2020: 342) pokazalo je da Kristijanović za genitiv množine pridjeva rabi isključivo nastavak *-eh*, što znači da citirano pravilo i provodi.

[30] Podatci prema Šojat 2009: 50.

[31] Isto.

[32] V. Kristijanović (2012: 35).

i -*i*. Dok kod Pergošića prevladava nastavak -*e*, u Vramčevim se djelima ujednačeno pojavljuju oba nastavka.[33] Tijekom kasnijih stoljeća prisutna su oba nastavka, s time da u 17. i 18. st. preteže nastavak -*e*, a u 19. st. -*i*.[34] Prema rezultatima istraživanja provedenoga u okviru projekta *Ignac Kristijanović – zaboravljeni dragulj kajkavskoga književnog jezika* u Kristijanovićevim djelima prevladava nastavak -*i*, što znači da je izmjena motivirana manirom Kristijanovićeva vremena u skladu s kojom je bio i njegov osobni uzus.

Kristijanovićeve intervencije u Mikloušićev izvornik na sintaktičkoj razini odnose se ponajprije na promjene u redu riječi, točnije na položaj glagola. Red riječi je u kajkavskome književnom jeziku bio slobodan, pa se njegove izmjene ne mogu smatrati „ispravljenjem" u normativnome smislu, već ih valja interpretirati kao autorov stilski odabir. Jedno od obilježja reda riječi u književnoj kajkavštini jest da se glagol na kraju rečenice nalazi češće no u suvremenom jeziku.[35] Iako je takav položaj bogato potvrđen i u Kristijanovićevim tekstovima, on povremeno mijenja Mikloušićeve rečenice prebacivanjem glagola prema naprijed (*Da pako i za buduča vremena zbog oneh malcev falinga ne bude, skupa dokončal je da akoprem vsako četrto leto prestupno bude*... 1819: 4 > *Da pako i za buduča vremena zbog oneh malcev falinga ne bude, skupa je dokončal da akoprem vsako četrto leto bude prestupno*.... 1849: 9, 1866: 9).

Na leksičkoj je razini najlakše zamijetiti zamjenu već u samome naslovu: Mikloušićev je *kalendar* postao Kristijanovićevim *kolendarom*. Zanimljivo je da Kristijanović u bilješci[36] čak donosi objašnjenje što *kolendar* jest: „Reč 'kolendar' izvađa se od dijačke reči 'kalendae' z kojum Rimljani jesu nazivali prvi dan vsakoga meseca. 'Kalendae' pako ispeljava se od starinske reči '*kalo*' 'ja zovem' kajti pri Rimljanih aldovniki vsaki mesec mladi mesec jesu prezivali. Ar onda doklam jošče ni bilo kolendarov jesu morali aldovniki streči na mladi mesec i njega mahom velikomu aldovniku nazvestiti. Ov je onda aldov podal, ljudstvo vu večnicu skupzezval i njim obznanil mlaj." (1849: 7, 1866: 7)

Prema *Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* oba su leksema potvrđena u književnokajkavskim izvorima, ali je *kalendar*[37] uobičajeniji. Naime, od rječničkih izvora bilježe ga Belostenčev, Jambrešićev i Patačićev rječnik, a nalazimo ga i u tekstnim izvorima od 18. do 20. st., dok se leksem *kolendar*[38] potvrđuje upravo u Kristijanovićevu izdanju Mikloušićeva stoljetnjaka i u Krležinim

[33] V. Šojat (2009: 53).
[34] V. Šojat (2009: 53).
[35] V. Šojat (1960: 44).
[36] Bilješka je izvorna Kristijanovićeva, ne nalazimo je u Mikloušićevu izdanju.
[37] http://kajkavski.hr/pretraga/?q=kalendar
[38] http://kajkavski.hr/pretraga/?q=kolendar

Baladama. Prema Akademijinu rječniku riječ *kalendar* je rasprostranjenija,[39] dok se kao izvor riječi *kolendar* spominje samo Šulekov rječnik. Ta se leksička zamjena, dakle, ne može smatrati približavanjem štokavskome, već je interpretiramo kao Kristijanovićev stilski odabir.

Zanimljive i spomena vrijedne su i leksičke zamjene koje se odnose na nazive mjeseca.

Hrvati su, naime, došavši na ove prostore preuzeli rimski kalendar s latinskim nazivima koje su adaptirali.[40] Na taj su način nastali i kajkavski latinizmi *januarijuš*, *februarijuš*, *martijuš*, *apriliš*, *majuš*, *junijuš*, *julijuš*, *augustuš*, *september*, *oktober*, *november* i *december*, potvrđeni u sva tri izdanja stoljetnjaka. Po primanju kršćanstva nastaju i narodni nazivi vezani uz crkvene blagdane kao što su *svečanj* (po Svijećnici), *jurjevščak*, *ivanjščak*... Treću skupinu naziva čine oni motivirani meteorološkim prilikama određenoga doba godine ili poljodjeljskim poslovima vezanima uz taj mjesec, primjerice *prezimec*, *traven*, *kolovožnjak*....

Sam Miklošić nastanak naziva mjeseci objašnjava ovako: „Meseci pri nas Horvateh imenuju se ali od svetkov ali vremena v kojem dohađaju." (1819: 5) U skladu s tim, uz već navedene latinizme, rabi dvije skupine naziva mjeseci: one motivirane imenima svetaca i crkvenih blagdana te one motivirane vremenom ili vrstom poljodjelskih poslova. Prikazujemo ih tablično.

prema imenima svetaca /crkvenih blagdana	**prema vremenu/vrsti poljodjelskih poslova**
malobožičnjak, *pavlovščak*	*prezimec*
svečen	*veljak*
gregurjevščak	*sušec, protuletnjak*
jurjevščak	*traven*
filipovščak	*rožnjak*, *sviben*
ivanščak	*klasen*
jakopovščak	*srpen*
velikomešnjak	*kolovožnjak*
malomešnjak	*rujen*, *jesenščak*
miholjščak	*listopad*
vsesvečak	*veternjak*, *zimščak*
velikobožičnjak	*gruden*

[39] Navode se već potvrde kod Mikalje i Stulića.

[40] Detaljnije v. Borić (2012: 117).

Kristijanović, međutim, osim tih naziva u svojim izdanjima stoljetnjaka donosi i nazive kao što su *prosinec/prosinac*, *travanj*, *svibanj*, *srpanj*, *kolovoz*, *rujan*, *studeni*.

Iako ti nazivi korespondiraju s nazivima mjeseca koji se rabe u suvremenome standardnome hrvatskom jeziku, a koji su nakon hrvatskoga narodnog preporoda u standardni jezik štokavske osnovice preuzeti iz Kanižlićeve *Svete Rožalije* (Beč, 1780.) i Reljkovićeva *Kućnika* (Osijek, 1796.),[41] također su i dijelom književnokajkavskoga nazivlja. Primjerice, naziv *kolovoz* potvrđuje se u Jambrešićevu i Patačićevu rječniku, u Vitezovićevim kalendarima i drugim izvorima sve do 19. stoljeća. Naziv *prosinec* u kajkavskome književnom jeziku može označivati prvi, ali i dvanaesti mjesec u godini. Potvrđen je i u svim velikim književnokajkavskim rječnicima (Habdelić, Belostenec, Jambrešić, Patačić) kao i u tekstnim izvorima od 17. st. nadalje.

Uvođenjem tih naziva Kristijanović se možda i približava novome standardnome jeziku ilirske koncepcije, no i dalje rabi književnokajkavsko leksičko blago. Smatramo vjerojatnijim da nije riječ o kakvoj namjernoj štokavizaciji, već o uporabi kajkavskih naziva koji su u to vrijeme bili češći.

4. Zaključak

Naše je istraživanje pokazalo da je Kristijanović priređujući svoja izdanja Mikloušićeva stoljetnjaka na različite načine i na različitim jezičnim razinama intervenirao u tekst. Iako je strukturu *Stoletnoga horvatskoga kalendara* uglavnom ostavio neizmijenjenu, sadržaj kalendara prilagođavao je jezičnopolitičkim promjenama i novim znanstvenim spoznajama. Kristijanovićeva se izdanja stoljetnjaka od izvornika najviše razlikuju na grafijskoj razini jer su otisnuta gajicom. Na fonološkoj je razini moguće razlikovati nekoliko tipova intervencija. Dok se zamjena Mikloušićevih nepalataliziranih oblika palataliziranima može interpretirati kao Kristijanovićev stilski odabir, a zamjenu prijedloga *v* > *vu* kao prilagođavanje teksta suvremenom jezičnom stanju i slijeđenjem tada aktualnoga pravopisa, zamjene predmetka *ze-* > *za-* i skupa *vn* > *mn* ukazuju na štokavski utjecaj. Zamjena ekavskoga refleksa jata ikavskim u negiranim oblicima glagola *biti* provedena u izdanju iz 1866., budući da oba oblika pripadaju književnoj kajkavštini, ne mora ukazivati na namjernu štokavizaciju teksta, već je moguće da je riječ o uzusu običajenijem za ono vrijeme.

[41] Detaljnije v. Borić (2012: 121).

Zamjene na morfološkoj razini (primjerice zamjene nastavaka u genitivu množine imenica muškoga i ženskoga roda) nisu rezultat štokavizacije. Kristijanović jedne književnokajkavske oblike mijenja drugima, tipičnijima za njegovo vrijeme.

Zahvati na sintaktičkoj razini odnose se na promjene u redu riječi, što je rezultat Kristijanovićeva stilskoga odabira.

Leksičke su izmjene veoma rijetke i ne valja ih, čak ni kada Kristijanović rabi lekseme zajedničke kajkavskome i štokavskome, interpretirati kao namjernu štokavizaciju. Smatramo da je Kristijanović rabio one kajkavske varijante koje su bolje odgovarale uzusu vremena u kojem je stvarao.

Vrela

1819. *Ztolétni horvàtzki kalendàr do lèta 1901. kasùchi po Thom. Miklóshichu, Plebanushu vu Ztényevczu izpìszan, y na szvétlo vàn dàn*. Zagreb. Novoselska tiskara.

1849. *Stolětni horvatski kolendar, ili Dnevnik stolětni od lěta 1840 do lěta 1940 kažuči*. *Pervić po Tomàšu Mikloušić, negdašnjem plebanušu vu Stenjevcu ispisan i na světlo van dan; sada pako predělan i popravljen po I. K. P. J. i P. K.* Zagreb. Braća Župan.

1866. *Stolětni hèrvatski kolendar ili Dnevnik stolětni od lěta 1840 do lěta 1940 kažući. Izdao Tomaš Mikloušić, negdašnji župnik u Stenjevcu, sada pako predělan i popravljen po I. K. P. J. i P. K.* Varaždin. Platzer i sin.

2004. [1808.] *Naputčenje za horvatski prav čteti i pisati. Naputak za pravilno hrvatski čitati i pisati.* Ur. Jembrih, Alojz. Hrvatska udruga „Muži zagorskog srca“. Donja Stubica.

Kristijanović, Ignac. 2012. *Gramatika horvatskoga narječja*. (Prijevod slovnice *Grammatik der kroatischen Mundart*. Gramatiku prevela i napisala popratnu studiju Barbara Štebih Golub.). Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

Literatura

Borić, Marijana. 2011. Kajkavski kalendari u dopreporodnom razdoblju. Ur. Alojz Jembrih. *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzorju. III. zbornik radova sa znanstvenih skupova Krapina 2010. i 2011. godine*. Hrvatska udruga Muži zagorskoga srca. Zabok. 61–94.

Borić, Marijana. 2012. Stoljetni kalendari Tomaša Mikloušića. Ur. Alojz Jembrih, Barbara Štebih Golub. *Tomaš Mikloušić. Zbornik radova*. Grad Jastrebarsko. Jastrebarsko. 89–127.

Deželić, Velimir, 1925. *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 135. – 1925*. Hrvatski štamparski zavod d. d. Zagreb.

Fancev, Franjo. 1933. *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790–1832)*. Građa za povijest književnosti hrvatske 12. JAZU. Zagreb.

Horvat, Vladimir. 2001. Kristijanović i Kopitar. *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin* 12/13. 195–203.

Jembrih, Alojz. 1996. „Kopitarove spekulacije o kajkavskom književnom jeziku u pismima Ignacu Kristijanoviću.“ Ur. Joža Skok, Miroslav Šicel, Antun Šojat. *Kajkavski zbornik. Izlaganja na Znanstvenom skupu o kajkavskom narječju i književnosti u Zlataru 1994. godine*. Narodno sveučilište Ivan Goran Kovačić. Zlatar. 9–21.

Jembrih, Alojz. 2001. Ignac Kristijanović i njegovo mjesto u kajkavskom književno-jezičnom krugu 19. stoljeća. *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin* 12/13. 227–243.

Jembrih, Alojz; Štebih Golub, Barbara. 2012. *Tomaš Mikloušić. Zbornik radova*. Grad Jastrebarsko. Jastrebarsko.

Kukuljević Sakcinski, Ivan. 1860. *Bibliografia Jugoslavenska. Knjiga prva. Bibliografia Hrvatska*. Dragutin Albrecht. Zagreb.

Kukuljević, Ivan. 1875. Prinesci za povjest književnosti hrvatske. *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 12. 51–110.

Pasarić, Josip. (J. P–ć). 1884. Ignjat Kristijanović. *Vienac* 16 /21. 337–338.

Pasarić, Josip. (J. P–ć). 1935. Posljednji borac za kajkavštinu. *Zagorski list* 2/38. 2.

Percan, Josip. 1984. Ignac Kristijanović (1796–1884) i njegov pokušaj prevođenja Svetoga pisma. *Bogoslovska smotra* 54 /1. 88–103.

Prohaska, Dragutin. 1919. *Pregled književnosti hrvatske i srpske. Knjiga I. (do realizma 1880.)*. Kraljevska zemaljska tiskara. Zagreb.

Schubert, Bojana; Štebih Golub, Barbara. 2020. Norma i praksa: prakticiraju li kajkavski gramatičari pisci normu iz svojih gramatika u vlastitim književnim djelima? Ur. Maja Glušac. *Od norme do uporabe 2: Zbornik sa znanstvenoga skupa Od norme do uporabe 2 održanoga 28. i 29. rujna 2018. godine na Filozofskom fakultetu u Osijeku. Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku*. Hrvatska sveučilišna naklada. Osijek. 326–364.

Stolac, Diana. 1995. Standardizacijski procesi u kajkavskome književnom jeziku. *Filologija* 24/25. 331–338.

Šojat, Antun. 2009. *Kratki navuk jezičnice horvatske. Jezik stare kajkavske književnosti*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

Šojat, Olga. 1960. O stilu Ignaca Kristijanovića. *Umjetnost riječi* 43/4. 39–55.

Šojat, Olga. 1962. Život i rad Ignaca Kristijanovića. *Rad JAZU* 11. 63–114.

Šojat, Olga. 1968. Ignac Kristijanović i Danica zagrebečka. *Kaj* 1/1. 11–27.

Šojat, Olga. 1977. *Pregled hrvatske kajkavske književnosti od polovine 16. do polovine 19. stoljeća i jezično-grafijska borba uoči i za vrijeme ilirizma. Hrvatski kajkavski pisci I*. PSHK. Matica Hrvatska, Zora. Zagreb. 11–69.

Tkalčić, Ivan. (Iv. Tklč). 1884.a. *Pozor*. 14/ 118, 21 , V. 2.

Tkalčić, Ivan. (Iv. Tklč). 1884.b. *Pozor*. 14/119, 23 , V. 2.

Mrežni izvori

http://kajkavski.hr/pretraga

THE THREE EDITIONS OF THE STOLETNI HORVATSKI KALENDAR

By Barbara Štebih Golub, Zagreb

Summary

This paper puts in its focus the three editions of the „Stoletni horvatski kalendar" by Mikloušić, i.e. the original published in 1819, and the two reprints, first one in 1849 and the later in 1866, both edited by Ignac Kristijanović. On the basis of their comparison, in addition to answering other questions, we offer an answer to the question to which extent Kristijanović changed the original by Mikloušić and did he, in following the language policy of the his contemporary circumstances, štokavized the literary Kajkavian of Mikloušić.

Key words: Mikloušić, Kristijanović; editions of Stoletni horvatski kalendar; language changes

Pregledni rad
UDK 725.96 Cesargrad/Kunšperk (091)(497.5)
Primljeno 2021-05-27
Prihvaćeno za tisak 2022-06-01

TVRDI GRADOVI CESARGRAD I KUNŠPERK U KONTEKSTU GRANICE NA RIJECI SUTLI DO POČETKA 17. STOLJEĆA

Robert Iveković Misirača, Zagreb

Sažetak

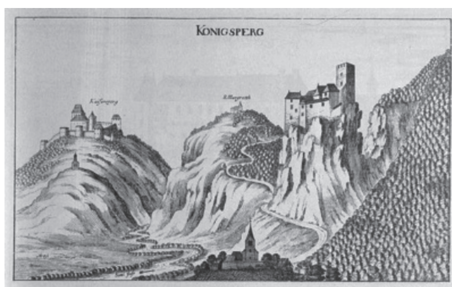
Na brdima koja zatvaraju klanac rijeke Sutle zvan Zelenjak smjestila su se dva tvrda grada – (burgovi, utvrde/utvrđeni gradovi) Cesargrad i Kunšperk. Oba grada predstavljala su dio obrambenog kompleksa Zemalja Krune sv. Stjepana, odnosno Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti. Uzajamna geografska blizina i smještaj tih gradova na granici utjecali su na njihov povijesni razvoj te razvoj njihove okolice, prije svega na razvoj podgrađa. S razvojem tih tvrdih gradova, koji je zasebno trajao od 12. do 17. stoljeća, usporedno se „razvijala" i rijeka Sutla kao primarno prirodna granica prije navedenih političkih entiteta. Od funkcije granice rimskih provincija do one bivanja granicom formiranih političkih i kulturnih entiteta, Sutla je zajedno sa svojim stanovnicima proživjela mnoga povijesna zbivanja. Izuzev manjih događaja vojne prirode tijekom 13. stoljeća, granica na Sutli u predjelu klanca Zelenjak do akindžijskih je provala u 15. stoljeću nosila epitet konstantne i mirne granice. Ulaskom Zemalja Krune sv. Stjepana u okrilje Habsburgovaca, Sutla, a i time predio klanca Zelenjak, od granice političkih entiteta postaje zonom koja nastoji odvratiti Osmanlije od daljnjeg prodiranja u Štajersku i, posljedično, dolaska Osmanlija do Beča.

Ključne riječi: granica na rijeci Sutli; Cesargrad, Kunšperk, klanac Zelenjak; 12. st. – poč. 17. st.; provale Osmanlija; mikro i makro lokacija

Uvod

U svijesti mnogih stanovnika koji žive na području toka rijeke Sutle, najstarije prirodne granice koja je odjeljivala mnoge političke entitete kroz povijest, postoji lokalna priča o dva tvrda grada u Sutlinom klancu Zelenjak. Oba tvrda grada, Cesargrad i Kunšperk, nekada je povezivao viseći most, koji su lokalna gospoda koristila kao svojevrstan hodnik. Spomenuta priča podsjetila je autora ovog

članka na poznat Vasarijev koridor koji je služio obitelji Medici kao veza između firentinske gradske vijećnice Palazzo Vecchio i palače Pitti. Svakako se prisjetiti i bliže nam legende, koju je davnih dana zapisao Ljudevit Gaj. To je priča o visećem kožnom mostu, spoju Staroga grada (Krapine) s Novim gradom (Psar), na kojem su se sastajala braća Čeh, Leh i Meh kako bi raspravila detalje urote protiv lokalnog rimskog namjesnika. Oba mosta, i viseći između Cesargrada i Kunšperka i viseći kožni u Krapini, postoje samo kao dio lokalne predaje i mašte, no znakovito je što fizička odvojenost rijekom nije spriječila razvoj svijesti stanovništva o drugoj strani obale niti je to nije naštetilo procesu povezivanja.

Slika 1. – „Kunšperk", Georg Matthäus Vischer, Topographia ducatus Styriae, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1971., sl. 49

Slika 2. – Detalj koji prikazuje Cesargrad te crkvu Majke Božje Snježne; „Kunšperk", Georg Matthäus Vischer, Topographia ducatus Styriae, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1971., sl. 49

Cilj ovog članka[1] prikazati je, oslanjanjem na izvore i literaturu, povijesni razvoj granice na rijeci Sutli, razvoj Cesargrada i Kunšperka te koliko je fizička odvojenost rijekom Sutlom utjecala na njih i njihovu okolicu u razdoblju razvijenog i kasnog srednjeg te ranog novog vijeka, preciznije od 12. do početka 17. stoljeća. Istraživanje ove teme temelji se ponajprije na dostupnim pisanim izvorima koji se odnose na oba tvrda grada i istoimene posjede, dok historijska topografija, koja se koristila u svrhu rekonstruiranja povijesnog izgleda prostora, ukazuje na stratešku važnost cjelokupnog prostora.

Temu razmatramo u okviru nekoliko grupa pitanja, u kojima će se prikazati povijesni razvoj rijeke Sutle kao granice dvaju političkih entiteta – Svetog

[1] Ovaj rad prilagođena je verzija diplomskog rada: Robert Iveković Misirača, *Na granici Kraljevstva i Carstva. Komparativna analiza povijesnog razvoja Cesargrada i Kunšperka*, diplomski rad (mentor: izv. prof. dr. sc. Hrvoje Kekez), Odjel za povijest Hrvatskog katoličkog sveučilišta, 4. rujna 2019.

Rimskog Carstva i Zemlje Krune sv. Stjepana, analizirajući pritom lokacije navedenih tvrdih gradova te će se nastojati dati odgovori na pitanja njihove mikro i makrolokacije, kao i na pitanje njihove prometne povezanosti. Također, članak će se ukratko osvrnuti na povijesni kontekst te odgovoriti i na pitanja o prvim vijestima, tipu utvrđenja, kao i današnjem stanju tvrdih gradova. Shodno tome, članak će nastojati prikazati akindžijske provale Osmanlija na području klanca Zelenjak i toka rijeke Sutle te analizirati koliko je ta granica značila za Sveto Rimsko Carstvo, odnosno za Zemlje Krune sv. Stjepana.

Spomenuti temeljnu literaturu i izvore važne za razumijevanje ove tematike.

Što se izvora tiče, prije svega ovdje je potrebno navesti gradivo u kojemu se Cesargrad i Kunšperk prvi put spominju. Što se Cesargrada tiče, prvi izvor vezan je uz već spomenutu darovnicu Žigmunda Luksemburškog. Originalna isprava iz 1399. godine nije sačuvana, no zato se u ispravi iz 1406. godine nalazi transumpt spomenute isprave. Ova isprava se danas čuva u Državnom arhivu u Beču (*Staatsarchiv*).[2] Što se tiče prve isprave vezane uz Kunšperk, nju je moguće naći u Kosovom četvrtom svesku *Gradiva za zgodovino Slovenije,* a vezana je uz rušenje Kunšperka u razdoblju između 1167. i 1174. godine. Ova isprava ili listina ustvari je izvadak iz djela *Kronika Gurka*[3] (lat. *Chronicon Gurcense*).

O značaju Sutle kao granice u kasnijim razdobljima govore i osmanlijski upadi tijekom 15. stoljeća, o kojima izvještava djelo *Austrijska kronika* (*Österreichische Chronik*) Jakova (Jakob) Unresta. Spomenuti kroničar bilježi kako su započeli 1471. godine, nastavljaju se godine 1474.,[4] 1475.[5] i 1476.,[6] a 1494. bila je godina posljednjih osmanskih upada.[7] Potrebno je, uz Unrestove zapise o osmanskim

---

[2] *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, svezak 18., ur. Duje Rendić–Miočević (Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1990.), dok. 292, str. 418 (Dalje u tekstu: CD XVIII.).

[3] *Chronicon Gurcense* (njem. *Chronik von Gurk*) popis je biskupa Gurka te ukratko donosi njihovo djelovanje. Kronika obuhvaća razdoblje od 1088. do 1180. godine, a objavio ju je Wilhelm Wattenbach u sklopu drugoga toma djela *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesium et quingentesimum*; „Chronicon Gurcense. Edidit Wilhelmus Watenbach prof. Heidelbergensis", u: *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesium et quingentesimum*, *Scriptorum*, tom II., vol. 23., ur. Georg Heinrich Petz (Hannover, 1874.), str. 8 – 10 (dalje u tekstu: MGH, SS, 23.).

[4] Jakob Unrest, *Österreichische Chronik* (ur. Karl Grossmann), Weimar, 1957., str. 42.

[5] Možda se sukob dogodio pri ulazu u klanac Zelenjak, a moguće „bojno polje" moglo bi se smjestiti na područje nedaleko od anašnjeg sela Risvice. S obzirom da su sudjelovali kapetani Kranjske, Koruške i Štajerske, moguće je da se je sukob dogodio i u nizini ispred Kunšperka, kod današnje Bistrice ob Sotli.

[6] J. Unrest, *Österreichische Chronik*, str. 63 – 64; Vjekoslav Klaić, „Sutla (zemljopisno-povijestna crtica)", u: *Hrvatsko kolo: Naučno-književni zbornik* (knj. VI.), Zagreb, 1910.; str. 141.

[7] Vidi više u: J. Unrest, *Österreichische Chronik*, str. 230.

provalama, spomenuti i sukob Osmanlija s kranjskim trupama predvođenim pukovnikom Seifriedom von Pohlheimom 1472. godine. O navedenim činjenicama nešto više kasnije u radu.

Velikim dijelom rad se oslanja na prvo i jedino djelo Gjure Szabe o vlastelinskim gradovima *Srednjovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji,*[8] koje uključuje povijesno-arhitektonske aspekte svakog tvrdoga grada, pa tako i Cesargrada. Također, potrebno je istaknuti i njegov izvještaj o radu povjerenstva za očuvanje spomeničke baštine,[9] koji predstavlja vrijedan izvor za proučavanje povijesnog aspekta sačuvanih objekata, ali i rada jednog takvog povjerenstva.

U smislu arhitektonskog i povijesnog aspekta, najnovija od svih jedinica literature predviđene za ovaj diplomski rad, članak „Burg Cesargrad-povijesno–arheološka analiza" Andreja Janeša s Odjela za kopnenu arheologiju Hrvatskog restauratorskog zavoda, donosi rezultate arheoloških istraživanja provedenih 2008. i 2010. godine, kada su istraženi prostori sjeverozapadnog dijela Cesargrada, njegove okolice i dijela južnog krila palasa. Analizom arhitektonskih ostataka, arheoloških nalaza i povijesnih izvora, Janeš rekonstruira faze razvoja tvrdoga grada od njegova nastanka do 16. stoljeća te definira funkcije istraženih prostorija.

Članak Drage Miletića „Plemićki grad Cesargrad", koji je izašao u časopisu *Peristil*, predstavlja onu skupinu radova novijega datuma koji su u obzir uzeli Cesargrad i njegove značajke u cijelosti. Miletić u svome članku analizira cjelokupni tvrdi grad Cesargrad u njegovom povijesnom i arhitektonskome smislu te donosi nova saznanja. Svome članku autor pridodaje i slikovne priloge, među kojima se posebice ističu tlocrti cjelovitog tvrdoga grada i njegovih pojedinih segmenata.[10]

Monografija Ivana Stopara *Gradovi na Slovenskem*[11] predstavlja glavni izvor od kojega se kreće ako se želi znati nešto više o samome arhitektonsko-povijesnome aspektu različitih tvrdih gradova na području Republike Slovenije. Rezultat njegova djela jest bogat i slojevit prikaz tvrdih gradova i gradova na području Republike Slovenije.

---

[8] Gjuro Szabo, *Srednjovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2005.

[9] Gjuro Szabo, „Izvještaj o radu zemaljskoga povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u godini 1911.", u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, vol.12, br.1, srpanj 1912., str. 201-259.

[10] Drago Miletić, „Plemićki grad Cesargrad", u: *Perisitl*, 42/43 (1999./2000.), str. 23-40.

[11] Ivan Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1987.

Još jedno djelo istoga autora, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji – med Kozjanskim in porečjem Save*,[12] predstavlja posljednju u nizu monografija koja obrađuje gradove i tvrde gradove na području Republike Slovenije. Ova knjiga obuhvaća tvrde gradove i gradove na prostoru od Kozjanskog do porječja Save. Monografije obrađuje i Kunšperk, prilažući kao važan dokument tlocrt autora Ive Gričara te sažeti povijesni prikaz njegova razvoja.

Cesargrad i Kunšperk – lokacija, tip utvrđenja i današnje stanje

U Zelenjaku,[13] tri kilometara dugom prirodnom klancu rijeke Sutle, koji je proglašen zaštićenim i značajnim krajobrazom[14] zbog očuvanosti krajolika unatoč činjenici što danas tim usjekom prolaze željezničke tračnice,[15] nedavno uređena državna cesta te električni vodovi, nalaze se dva tvrda grada koje je moguće posjetiti.

Na Cesargradskoj ili Cesarskoj gori, koja spomenuti klanac zatvara s desne strane rijeke, sjeverozapadno od grada Klanjca nalazi se tvrdi grad Cesargrad. Razvio se na najvišim vrhovima spomenute gore s kojih je moguće nadgledati cjelokupan prostor klanca rijeke Sutle, ali i prostor prema Klanjcu, Tuhelju, Pregradi, Macelju, Ivančici, pa čak i Medvednici te prema Donatiju kod Rogateca u današnjoj Republici Sloveniji.[16]

Cesargrad se sa svojih 225 m u duljini SZ – JI smjestio na oba vrha Cesargradske gore (471 m nadmorske visine[17]), što mu je omogućilo bolji nadzor okolice, prometnih putova i kretanja neprijatelja. Način formiranja jezgre govori da je Cesargrad nastao na kružnom/koncentričnom položaju.[18] Taj položaj omo-

[12] Ivan Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji – med Kozjanskim in porečjem Save*, knjiga V., Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1993. (dalje u tekstu: I. Stopar, *Grajske stavbe* V.).

[13] Ovaj klanac danas čini prirodnu granicu između Republike Slovenije i Republike Hrvatske. U prošlosti je također činio granicu, isprva između rimskih provincija Panonije i Norika, a potom Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti i Zemalja Krune Sv. Stjepana.

[14] „Značajni krajobraz Zelenjak – Risvička i Cesarska gora", *Javna ustanova za upravljanje zaštićenim dijelovima prirode Krapinsko – zagorske županije*, http://www.zagorje-priroda.hr/vrijednosti.aspx?catId=35, ulaz ostvaren 2. rujna 2018.; Također pogledati u: Darko Mihelj, „Značajni krajobraz – Zelenjak, Risvička i Cesarska gora", u: *Prirodoslovlje: časopis Odjela za prirodoslovlje i matematiku Matice hrvatske*, vol. 17, br. 1 – 2 (2017), str. 155- 190

[15] Spomenuta pruga je nekada spajala Zagreb i Klanjec s Podčetrtkom i Celjem, no u današnje vrijeme izgubila je tu funkciju.

[16] Dragutin Hirc, *Prirodni zemljopis Hrvatske, knjiga prva: Lice naše domovine*, Zagreb, 1905.; str. 206 – 208

[17] Drago Miletić, „Plemićki grad Cesargrad", u: *Perisitl*, 42/43 (1999./2000.); str. 28.

[18] Zorislav Horvat, *Burgologija – srednjovjekovni utvrđeni gradovi kontinentalne Hrvatske*, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, UPI-2M PLUS, Zagreb, 2014.; str. 45.

gućava nadgledanje mikrosektora jugozapadnoga dijela nekadašnje Kraljevine Slavonije, koji obuhvaća cjelokupan prostor klanca rijeke Sutle,[19] a otvara se dalje prema Klanjcu, Tuhlju, Kladniku, Dugnjevcu, Pregradi, Razdrtom Tuheljskom, Pristavi, Kumrovcu i Razvoru te selima uz rijeku Sutlu.[20]

Danas je Cesargrad ostavljen protoku vremena te propadaju i oni očuvaniji dijelovi, koji su se nekako uspjeli oduprijeti zubu vremena i lokalnoj praksi mještana da njegov kamen upotrebljavaju kao materijal za gradnju kuća. Srećom, u svibnju 2018. godine pojavila se je inicijativa Hrvatskog restauratorskog zavoda i Ministarstva kulture Republike Hrvatske da se ovaj povijesno vrijedan lokalitet uredi kako bi se nastavila daljnja arheološko-historijska istraživanja.

Prvi spomen Cesargrada veže se uz datum 27. veljače 1399. godinu, vladara Zemalja Krune sv. Stjepana Žigmunda Luksemburškog i Hermana II. Celjskog, a sama povelja nastala je *... u godini dvanaestoj naše vladavine. ...*[21] Mjesto njena nastanka nije naznačeno, što ostavlja prostor za različita tumačenja. Moguće je da je darovnica nastala u Varaždinu, gradu koji su Celjski dobili od Žigmunda dvije godine prije objavljivanja navedene darovnice,[22] a koji je po ustanovljenju Zagorske grofovije i njenog prijelaza u ruke grofova Celjskih postao sudsko i administrativno sjedište.[23] Iz dokumenta vidljivo je da je Žigmund Hermanu

Slika 3. – Pretpostavljena 3D rekonstrukcija Cesargrada, pogled s istoka (autori: Robert Iveković Misirača, Filip Koši)

[19] Ovdje se prvotno prije svega misli na gorja koja čine klanac Zelenjak – Risvička gora, Kunšperška gora i Cesargradska gora.

[20] D. Hirc, *Prirodni zemljopis Hrvatske,* str. 206 – 208; Mjesta Razdrto Tuheljsko, Dugnjevec, Kumrovec, Razvor te Orešje u Sloveniji nisu dio navoda Dragutina Hirca, već su tekstualna nadopuna autora ovog rada u smislu opisivanja mikrolokacije Cesargrada.

[21] *... regni autem nostri anno duodecimo. ... Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, svezak 18., ur. Duje Rendić – Miočević (Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1990.), dok. 292, str. 417 (Dalje u tekstu: CD XVIII.).

[22] CD XVIII., dok. 168, str. 244.

[23] Neven Budak, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*: *urbanizacija Varaždinske županije do kraja 16. stoljeća*, Zagreb – Koprivnica: Nakladna kuća Dr. Feletar, 1994., str. 48.

darovao čitavu Zagorsku županiju ... *i naše utvrde dolje navedene, u toj županiji Zagorje postojeće, poimence Krapina, Lobor, Oštrc, Belec, Trakošćan, Lepoglava, Kostel i Cesar(grad) zvani...*[24] „*...za ovu vrst vrle i prijatne usluge....*[25]

Međutim, vjerojatno je da je Cesargrad stariji od 14. stoljeća i vremena kada se prvi put spominje u izvorima te da je izgrađen u drugoj polovici 13. stoljeća po nalogu Bele IV. Arpadovića, o čemu će biti malo više riječi u poglavlju *Rijeka Sutla kao granica na području klanca Zelenjak do 15. stoljeća*.

Potrebno je spomenuti kako su se podno Cesargrada razvila dva podgrađa (*suburbia*), od kojih je jedno činilo nukleus za razvoj drugog. Za prvo podgrađe Cesargrada može se pretpostaviti da se je nalazilo na toponimu znanom kao Cesarska Ves, s obzirom na činjenicu da je riječ *ves* starohrvatski (kajkavski) naziv za selo.[26] To naselje (*purga*) vjerojatno je bilo prvo podgrađe Cesargrada u vremenu dok je tvrdi grad bio pod kraljevskom upravom te, kasnije, pod upravom zagorskih župana. S vremenom se zbog niza pogodnosti (bolja pozicija, tj. blizina rijeci Sutli, pretpostavka da se na tom mjestu put od Krapinskih Toplica spajao s drugim srednjovjekovnim putem, koji djelomice prati današnja lokalna cesta preko Svetog Križa i Dola Klanječkog) razvija Klanjec i preuzima ulogu vjerojatnog prvobitnog naselja na mjestu toponima Cesarska Ves. Sličan primjer identificiranja starijeg i novog podgrađa, koje preuzima ulogu prvotnog, može se pronaći i u primjeru grada Ozlja, gdje se podno tvrdoga grada razvija prvotno podgrađe, da bi se zbog bolje lokacije prvotno naselje stalo razvijati i tijekom vremena gubiti svoju prvobitnu ulogu u korist novog podgrađa smještenog na toponimu Trg.[27]

S druge, lijeve strane rijeke, pri ulazu u klanac Zelenjak, nalazi se na Kunšperškoj ili Kraljevskoj gori tvrdi grad Kunšperk.[28] Kada se sagledaju njegovi današnji ostatci, vidljivo je kako Kunšperk predstavlja pravi primjer srednjovjekovnog tvrdoga grada kojemu je obrambena funkcija zasigurno bila ispred stambene te dosta govori o njegovoj starosti. Na temelju terenskoga uvida vidljivo je kako su se jedino branič-kula i ulazna kula uspjele dosta dobro očuvati,

---

[24] *...et castra nostra infra nominanda, in eodem comitatu Zagorie existencia, videlicet Corpona, Labar, Oztorch, Beelth, Trakkenstayn, Lepaglawa, Caztal et Chazar vocata...CD* XVIII., dok. 292, str. 415.

[25] *...pro huiusmodi virtuosis obsequiis et complacenciis... CD* XVIII., dok. 292, str. 415.

[26] O problematici pojma ves tj. vas pogledati u: Stanko Andrić, „Imenica *vas* u staroj slavonskoj toponimiji", u: *Croatica – časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu*, vol. 37, br. 57 (2013.), str. 74-76.

[27] Vidi više u: Hrvoje Kekez, *Pod znamenjem propetog lava. Povijest knezova Babonića do kraja 14. stoljeća*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2016., str. 342-347.

[28] Hrvatski naziv ovog tvrdoga grada je Kraljevec, koji je izvedenica njegova originalnog njemačkog imena Königsberg (op.a.).

Slika 4. – Pretpostavljena 3D rekonstrukcija Kunšperka, pogled iz smjera sjevera (autori: Robert Iveković Misirača, Filip Koši)

što se ne može reći za ostale dijelove, gdje je unutar zidina narasla prava šuma. Stoga bi akcija čišćenja slična onoj na Cesargradu bila nužna za bolje poznavanje Kunšperka kao tvrdoga grada u cijelosti.

Kunšperk se prvi put spominje u listini datiranoj između 1167. i 1174. godine, kada ga novoodabrani gurski biskup Henrik (Heinrich) daje srušiti.[29] Ovu listinu moguće je naći u Kosovom četvrtom svesku *Gradiva za zgodovino Slovenije* i ustvari je izvadak iz djela *Kronika Gurka*[30] (lat. *Chronicon Gurcense*). U toj listini spominje se nekadašnji opat sv. Petra u Salzburgu, a sada novoizabrani biskup Gurka Henrik, koji je u svojem sedmogodišnjem mandatu, uz to što je osnovao kartuzijanski samostan u Jurjevu te s uspjehom ratovao protiv lokalnih plemića, dao razrušiti Kunšperk.[31]

[29] ... *Chuongisperch destruxit,... Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark*, vol. 3 (1246 – 1260), ur. Joseph von Zahn (Graz, 1903.).); dok. 490, str. 247-248; Ovdje se radi o biskupu grada Gurka, koji je smješten na istoimenoj rijeci u Koruškoj (danas u južnoj Austriji), a ne o biskupu grada Krško u Sloveniji, kako pojedini turistički vodiči i pojedini članci u znanstvenim časopisima nerijetko navode. Pogledati u: „Gurk", *Hrvatska enciklopedija*, IV. svezak (Fr - Ht), ur. Dalibor Brozović (Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002.), str. 220.

[30] *Chronicon Gurcense* (njem. *Chronik von Gurk*) je popis biskupa Gurka te ukratko donosi njihovo djelovanje. Kronika obuhvaća razdoblje od 1088. do 1180. godine, a objavio ju je Wilhelm Wattenbach u sklopu drugoga toma djela *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesium et quingentesimum*; „Chronicon Gurcense. Edidit Wilhelmus Watenbach prof. Heidelbergensis.", u: *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesium et quingentesimum*, *Scriptorum*, tom II., vol. 23., ur. Georg Heinrich Petz (Hannover, 1874.), str. 8-10 (dalje u tekstu: MGH, SS, 23.).

[31] Riječ je o Reinbertu iz Murecka i Otonu Ehrneg-Kunšperškom, koji su vrlo vjerojatno ratovali radi povećanja vlastitih posjeda nauštrb posjeda biskupa Gurka. Rješenje sukoba donosi sam izvor – obojica plemića su poraženi, a Kunšprek je razrušen (...*Chuongisperch destruxit*, *Ottonem et Reinbertum cepit, de quibus ut de ecclesie hostibus magnifice triumphavit.*). O razrješenju te situacije govori činjenica kako je za Otona Ehrneg-Kunšperka posredovao sam car Friedrich Barbarossa, što nam može naslutiti kakvu je moć imao taj prvi poznati vlasnik tvrdoga grada Kunšperka. F. Kos, *Gradivo* IV, dok. 490, str. 247-248; Tone Ravnikar, *V primežu medplemiških previranj*, Pedagoški inštitut, Ljubljana, 2010., str. 105.; „Chronicon Gurcense", MGH, SS, 23., str. 9.

Ova činjenica inicira razmišljanje kako je zasigurno postojala starija gradnja i navodi na zaključak kako je Kunšperk postojao i prije 12. stoljeća, kada se grad prvi put spominje.[32] Taj „stariji" Kunšperk vrlo je vjerojatno postojao već u 11. stoljeću u sklopu posjeda Heme Gurkške,[33] udovice vojvode Savinjske marke Vilima I. Frizaškog.[34] Istovremeno može se pratiti i vrlo vjerojatna kolonizacija područja istočne Štajerske uz tok rijeke Sutle, a tako i gradnja Kunšperka kao tvrdoga grada koji će novonaseljeni prostor nastojati zaštiti od potencijalnih prodora.

Moguće da je ta kolonizacija tekla jednako kao i proces kolonizacije na području između Žumberačke i Samoborske gore te prostora Bele Krajine i rijeke Krke kod Krškog u nešto kasnijem razdoblju, točnije oko 12. i 13. stoljeća, kada je ta kolonizacija pri samom svojem apeksu. Od 12. stoljeća moguće je pratiti postupnu kolonizaciju desne obale rijeke Krke kod Krškog te istovremenu sječu šuma i izgradnju obrambenih struktura i samostana na Krki. U tom smislu treba pratiti uspostavu obrane prostora Samoborskog i Žumberačkog gorja te njihovih trgovačkih puteva, osobito ono najvažnije – definitivnu uspostavu granice na Sutli i gradnju Kunšperka u tome razdoblju.[35]

Kao i Cesargrad, Kunšperk je razvio svoje podgrađe, koje je preuzelo ime od tvrdoga grada. Ono se razvija posredno s tvrdim gradom, postajući trg već 1201. godine.[36] Ova činjenica navodi na zaključak kako je podgrađe do tada prošlo evolucijski put od vjerojatne *purge* koja je mogla zadovoljiti potrebe tvrdoga grada, kao što je to prvotno za Cesargrad činilo naselje na toponimu Cesarska Ves, s

[32] MGH, SS, 23., str. 9; Stopar navodi da ga je možda zidao Engelbert Pilštajnski, krajinski vitez, u vrijeme kada je prije u tekstu spomenuti istočnofranački kralj Henrik I. Ptičar naredio utvrđivanje zapadnih granica njegova kraljevstva poradi obrane od upada Mađara. I. Stopar, *Grajske stavbe* V., str. 48.

[33] U Sloveniji se još naziva Hema Krška ili Ema Pilštajnska. Posljednja istraživanja vezana uz njeno obiteljsko stablo dovela su Hemu u vezu s obitelji Luitpolding, koja je u Bavarskom vojvodstvu imala status grofova. Jedan od njenih rođaka bio je i car Svetog Rimskog Carstva Henrik II. Za genealoško stablo pogledati u: Ljudmil Hauptman, „Hema i Svetopuk", u: *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knjiga 225, razreda historičko – filologičkoga i filozofsko-juridičkoga (114), Zagreb, 1936., str. 243; T. Ravnikar, *V primežu*, str. 10.

[34] Vidi više u: R. Iveković Misirača, *Na granici Kraljevstva i Carstva*, str. 14-15.

[35] Vidi više u: Miha Kosi, „*... quae terram nostram et Regnum Hungariae dividit...* (Razvoj meje cesarstva na Dolenjskem v srednjem veku)", u: *Zgodovinski časopis*, vol. 56, br. 1–2 (2002), str. 43-58; Hrvoje Kekez, „Na meji kraljevstva in cesarstva. Zgodovinske spremembe v širšem prostoru Gorjancev in Samoborskega hribovja od 12. do začetka 16. stoletja", u: *Med cesarstvom in kraljevstvom. Študija čezmejnih kulturnozogodovinskih povezav*, ur. Petra Svoljšak, Miha Seručnik, Vanja Kočevar, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2013.; str. 83-88.

[36] Jože Curk, *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem*, Založba „Obzorja", Maribor, 1991., str. 34; str. 90.

tom razlikom što je podgrađe Kunšperk nastavilo svoj razvoj podno istoimenog tvrdoga grada.

Novi impuls razvoju kunšperškog podgrađa dolazi 1436. godine, kada se trg Kunšperk podiže na razinu trgovišta,[37] u vrijeme uprave Celjskih. U ovome razdoblju Kunšperk je zasigurno proširio vlastiti utjecaj i uspio se nametnuti kao važno trgovačko mjesto na štajerskoj strani Sutle. S dolaskom novih ideja o vojnoj obrani i stanovanju, važnost Kunšperka kao tvrdoga grada polako opada, a zajedno s njime i važnost njegova podgrađa, što će se intenzivirati posebice tijekom 17. stoljeća i prijenosa središta Kunšperškog vlastelinstva na Bizeljsko. Proces se događa usporedno s procesom uzdizanja važnosti mjesta Sveti Peter pod Sv. Gorami/Šempeter,[38] smještenog na izlazu iz klanca, koji presijeca Kunšperšku goru na dva dijela.

Razvoj ovog mjesta doveo je do promjene trase puta Brežice – Podčetrtek iz 14. stoljeća, koja je pratila klanac Zelenjak i rijeku Sutlu te je preko mjesta Orlice dolazila do Kunšperka. Također, uspostavljanje Svetog Petra pod Sv. Gorami kao samostalne župe 1640. godine dovodi do premještanja tržnih funkcija na prometniji pravac.[39]

Na kraju je potrebno reći kako su oba tvrda grada, Cesargrad i Kunšperk, imala utjecaja na razvoj pograničnog područja rijeke Sutle u predjelu klanca Zelenjak. Njihova lokacija mještanima je nudila zaštitu u zamjenu za resurse koji su bili potrebni za snabdijevanje spomenutih tvrdih gradova. Osim zaštite, podgrađa spomenutih tvrdih gradova imala su prostora za vlastiti razvoj, bilo iz postojećeg nukleusa (u primjeru Cesarske Vesi i Klanjca) ili kao urbana jezgra koja je zadovoljavala potrebe tvrdoga grada (što je to slučaj Kunšperka i istoimenog podgrađa).

Rijeka Sutla kao granica na području klanca Zelenjak do 15. stoljeća

Rijeka Sutla predstavljala je prirodnu granicu povijesnih pokrajina Štajerske te Zagorske županije/Zagorske grofovije/Varaždinske županije. Potrebno je reći kako je upravo spomenuta rijeka jedna od najstarijih i najstabilnijih granica hrvatskih povijesnih prostora s nekom državom, što je vidljivo u redcima koji slijede. Osim što predstavlja fizičku granicu država, Sutla predstavlja i svojevrsnu

[37] J. Curk, *Trgi in mesta*, str. 90.

[38] Mjesto danas nosi naziv Bistrica ob Sotli, što je odlučeno 1949. godine, no lokalno stanovništvo s obje strane Sutle ponekad ga naziva i njegovim starijim imenom Šempeter.

[39] J. Curk, *Trgi in mesta*, str. 90.

kulturalnu granicu dvaju spomenutih entiteta.[40]

Povijest okolice rijeke Sutle i klanca Zelenjak moguće je pratiti još od prijelaznog razdoblja iz neolitika u eneolitik, što dokazuje sjekira koju je 1895. godine pronašao Dragutin Gorjanović–Kramberger podno Risvice u klancu Zelenjaka uz lijevu obalu Sutle. Slične sjekire pronađene su na lokalitetu Špičak u Bojačnom, što dokazuje da je od spomenutog razdoblja moguće pratiti život prvih zajednica u ovome kraju, ali i u kraju uzduž rijeke Sutle i njenih pritoka.[41]

Život na spomenutom prostoru i u njegovoj okolici nastavio se je razvijati i u razdoblju antike, a o tome životu svjedoče tragovi urbanog života u Rudnici kod Olimja te tri seoske vile *(villae rusticae*) u Buču (Šmarje pri Jelšah), nedaleko od raskrižja ceste Miljana – Imeno i u Orešju ispod grada Bizeljsko,[42] dok su kod Klanjca pronađeni ostatci rimskog logora.[43]

Činjenicu da je i u kasnoj antici život također tekao, unatoč nemirnom vremenu seoba naroda, kada se rimski *limes* učvršćuje i provodi restrukturiranje provincija,[44] dokazuje kontrolna točka ili postaja smještena na lokalitetu danas poznatom kao Svete gore. Svete gore su u spomenutom razdoblju bile važna osmatračka pozicija, s obzirom na to da je odatle bilo moguće kontrolirati ulaz u klanac Zelenjak i prometne puteve uz tok rijeke Sutle, ali i put koji je iz Brežica preko Bizeljskog vodio do Bistrice ob Sotli i dalje prema Podčetrtku. O postojanju života na Svetim gorama govore arheološki nalazi koji obuhvaćaju period od 1. do 4. i 5. stoljeća poslije Krista.[45]

Rijeka Sutla prvi put postaje granicom u razdoblju ranog srednjeg vijeka, kada će odjeljivati Franačko kraljevstvo od državine Avara.[46] O opasnostima koje su vrebale od Avara i njihovih saveznika dovoljno govori činjenica da su od

[40] Gjuro Szabo, „Izvještaj o radu zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u godini 1911.“, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, vol.12, br.1, srpanj 1912., str. 207.

[41] Vidi više u: Ivančica Pavišić, „Iz arheološke prošlosti Klanjca i okolice“, u: *Hrvatsko zagorje – časopis za kulturu*, god. IX., br. 1 – 2 (2005), str. 14.

[42] Vidi više u: I. Pavišić, „Iz arheološke prošlosti Klanjca“, str. 28.

[43] G. Szabo, „Izvještaj o radu zemaljskog povjerenstva“, str. 207.

[44] U tome razdoblju pojavljuje se ponovna organizacija zbjegova (*refugium*) i pregrada (*claustra*), a također se osnivaju i osmatračke ili kontrolne točke ili postaje (*burgus*, *specullum*) I. Pavišić, „Iz arheološke prošlosti Klanjca“, str. 29.

[45] Vidi više u: Paola Korošec, „Svete Gore nad Bistrico ob Sotli v poznorimskem obdobju“, u: *Arheološki vestnik*, vol. 48, 1997., str. 337; Vidi više u: Josip Klemenc, Balduin Saria, *Archäologischen Karte von Jugoslawien*: *Blatt Rogatec*, Zagreb, 1939.

[46] Prije ranog srednjeg vijeka, prostor rijeke Sutle i okolica s obje strane rijeke ulazio je u okvire rimske provincije Panonije. Vidi više u: Robert Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Leykam International, Zagreb, 2009., str. 186.

6. stoljeća ponajprije slavenski narodi u službi Avara prodirali prema alpskom području, što je za posljedicu imalo prebacivanje crkvene organizacije u zapadni dio nekadašnje rimske provincije Norika i u alpske prostore pod vlašću naroda Bajuvara do 610. godine.[47]

Od 626. godine, nakon poraza avarsko-slavenske vojske pod Konstantinopolom, državina Avara prolazi kroz svojevrsnu krizu, da bi do druge polovice 8. stoljeća ponovno dosegla kulturni, vojni i politički apeks, o čemu svjedoče mnogi bogati avarski grobovi toga razdoblja.[48] Unatoč tome, Avari nisu imali snage da se odupru momentumu koji je zahvatio Franačku pod vlašću Karla Velikog, što je dovelo do poraza Avara i njihovog nestanka s pozornice povijesti i uspostave Bavarske Istočne i Forjulijske markgrofovije na istoku Franačkog Carstva.[49]

U kasnijem razdoblju franačke vlasti, s druge strane rijeke Sutle počinje se s daljnjom uspostavom i organizacijom markgrofovija pod upravom markgrofa, koji je u novije osvojenim dijelovima Franačkog kraljevstva imao vojno-civilnu vlast.[50]

Pokrajinske grofovije i marke na području čitavoga Franačkog carstva, ustanovljene početkom 9. stoljeća, služile su za obranu od potencijalnih upada različitih naroda, u slučaju slovenskih povijesnih prostora od upada Mađara. Jedno od tih novoosvojenih područja bilo je ono koje je obuhvatila Karantanska marka.[51] Tijekom 820. godine marka je potpala pod izravnu upravu Franaka, da bi 843. ušla kao teritorijalna cjelina Istočne Franačke.

Prodor Mađara na područje Istočne Franačke sve se više intenzivirao. Zbog toga kralj Henrik I. Ptičar (919. – 936.) odlučuje utvrditi granice prema Mađarima, s obzirom na to da je pohod Mađara 926. godine ostavio velike tragove na poharana područja Lotaringije, Italije, Bavarske i Švapske. U tome je smislu Henrik vrlo vjerojatno utvrdio i prostor uz tok rijeke Sutle na području Zelenjaka, te stoga u navedenome razlogu treba tražiti potrebe vladara Svetog Rimskog Carstva za podizanje utvrda na granicama svojeg imperija, ali i potrebu gradnje tvrdo-

[47] Stjepan Tomić, *Problem prelaska sa spaljivanja mrtvih na polaganje mrtvih tijela na području bivše rimske provincije Dalmacije i Karpatske doline 8. i 9. stoljeća* (diplomski rad), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2017., str. 23 (dalje u tekstu: S. Tomić, *Problem prelaska*).

[48] S. Tomić, *Problem prelaska*, str. 27-28.

[49] Vidi više u: S. Tomić, *Problem prelaska*, str. 28-30.

[50] Miroslav Brandt, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995., str. 220.

[51] U svrhu toga bile su osnovane, uz Karantansku, i Ptujska ili Podravska te Savinjska marka; Janko Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, Olepševalno in turistično društvo Celje, Celjska turistična zveza, Celje, 1967., str. 16.

ga grada Kunšperka za nadgledanje opisanoga prostora. U prilog toj tezi idu i postavljene istočne granice Savinjske marke krajem 10. i početkom 11. stoljeća, kada Savinjskom markom upravlja Vilim I. Frizaški, suprug Heme Gurske.[52]

Nakon izbacivanja Mađara s prostora Istočne Franačke poslije bitke kod Augsburga 955. godine, cijela situacija vratila se na *status quam* te se 976. osniva na granici Istočne Franačke Velika Karantanija. Riječ je o vojvodstvu koje je nastalo kao posljedica težnji naroda Bavaraca za osamostaljenjem i predstavljalo je bazu za daljnji razvoj slovenskih povijesnih pokrajina.[53]

U primjeru Kunšperka, postoji zapis iz „Gurske kronike" (*Chronicon Gurcense*) koji baca novo svjetlo na njegovu starost i povezanost s ustanovljenjem granice na Sutli. Rušenje tvrdoga grada od strane Henrika, o kojem će biti riječi kasnije u radu, inicira razmišljanje kako je zasigurno postojala starija gradnja. To navodi na zaključak kako je Kunšperk postojao i prije 12. stoljeća, kada se grad prvi put spominje.[54] Taj „stariji" Kunšperk vrlo je vjerojatno postojao već u 11. stoljeću u sklopu posjeda koje je imala Hema Gurska,[55] udovica vojvode Savinjske marke Vilima I. Frizaškog.

Posjed je nastao ujedinjavanjem nekadašnjih posjeda njenog prije spomenutog muža,[56] dobivenih od strane careva Svetog Rimskog Carstva Henrika II. i Konrada II. dokumentima datiranima u 1016., 1025. i 1028. godinu[57] i prijašnjih

---

[52] U prilog toj tezi idu i postavljene istočne granice Savinjske marke krajem 10. i početkom 11. stoljeća, kada Savinjskom markom upravlja Wilhelm I. Frizaški, suprug Heme Gurkške. Milko Kos, *Zgodovina Slovencev*, Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana, 1933., str. 108.

[53] M. Brandt, *Srednjovjekovno doba*, str. 385.

[54] MGH, SS, 23., str. 9; Stopar navodi da ga je možda podigao Engelbert Pilštajnski, krajinski vitez, u vrijeme kada je prije u tekstu spomenuti istočnofranački kralj Henrik I. Ptičar naredio utvrđivanje zapadnih granica njegova kraljevstva poradi obrane od upada Ugra. I. Stopar, *Grajske stavbe* V., str. 48.

[55] U Sloveniji se naziva i Hema Krška ili Ema Pilštajnska. Posljednja istraživanja vezana uz njeno obiteljsko stablo dovele su Hemu u vezu s obitelji Luitpolding, koji su u Bavarskom vojvodstvu uživali status grofova. Jedan od njenih rođaka bio je i car Svetog Rimskog Carstva Henrik II. Za genealoško stablo pogledati u: Ljudmil Hauptman, „Hema i Svetopuk", u: *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knjiga 225, razreda historičko -filologičkoga i filozofsko-juridičkoga (114), Zagreb, 1936., str. 243; T. Ravnikar, *V primežu*, str. 10.

[56] Vilim I. Frizaški bio je pripadnik roda Wilhelminaca, inače bavarskih vojvoda koji su držali posjede u Traungavu i posjede na Dunavu. Spajanjem Wilhelminaca i Luitpoldinga dolazi do ujedinjavanja ionako velikih posjeda, što su učinili Vilima, a kasnije i Hemu, najjačim pripadnicima plemstva na današnjem prostoru Bavarske i južnog dijela Slovenije. T. Ravnikar, *V primeži*, str. 10.

[57] U ovim darovnicama Henrik II. i Konrad II. potvrđuju Vilimu I. posjede u Savinji, a posjed mu se proteže sve do rijeke Sutle. Zanimljivo je istaknuti kako su dokumenti iz 1016. i 1028. istovjetni, s time da je drugi dokument ustvari potvrda prijašnje odluke o darovanom zemljištu. *Monumenta Germaniae Historia inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesium et quingentesimum*, *Henrici II. et Arduini Diplomata*, tom. 3, vol. 3 (Hannover, 1900. – 1903.); dok. 346.,

Heminih posjeda.[58] Kneževski posjed grofice Heme te njenih rođaka koji je obuhvaćao gornjoaustrijski prostor oko Dunava i Aniže, Mure, Gurka, Drave, Savinje, Save, te prostore do Sutle kao i prostore pod Gorjancima i na Furlanskoj, svjedoči da se taj posjed nije mogao nazvati malenim.[59]

Posjed koji je Hema naslijedila po smrti svojeg muža i sina Vilima II.,[60] doveo je nju i njen rod na poziciju najjačih pokrajinskih knezova u južnom dijelu slovenskih povijesnih prostora. Upravo u vrijeme grofice Heme može se pratiti ustanovljenje granice Svetog Rimskog Carstva prema Hrvatskom Kraljevstvu (kasnije Zemljama Krune Sv. Stjepana) na rijeci Sutli, ali i dolazak Salzburške nadbiskupije do granice spomenute rijeke.[61]

U isto vrijeme može se pratiti i vrlo vjerojatna kolonizacija područja istočne Štajerske uz tok rijeke Sutle, a tako i gradnja Kunšperka kao tvrdoga grada, koji će novonaseljeni prostor nastojati zaštiti od potencijalnih prodora. Moguće je da je ta kolonizacija tekla jednako kao i proces kolonizacije na području između Žumberačke i Samoborske gore te prostora Bele Krajine i rijeke Krke kod Krškog u nešto kasnijem razdoblju, točnije oko 12. i 13. stoljeća, kada je ta kolonizacija pri samom svojem apeksu. Od 12. stoljeća moguće je pratiti postupnu kolonizaciju desne obale rijeke Krke kod Krškog te istovremene sječe šuma i izgradnje obrambenih struktura i samostana na Krki. U tome smislu treba pratiti uspostavu obrane prostora Samoborskog i Žumberačkog gorja te njihovih trgovačkih puteva, no i ono važnije – definitivnu uspostavu granice na Sutli i gradnju Kunšperka u tome razdoblju.[62]

O kolonizaciji prostora s desne strane Sutle može se reći kako je ona tekla sporije nego li je to bio, primjerice, slučaj u sjeveroistočnom dijelu Štajerske, što je u konačnici rezultiralo time da se nisu razvila gradska središta koja odgovaraju veličini Krapine, Ivanca ili Varaždina. Unatoč tome, kolonizacija prostora klanca Zelenjak, odnosno slavonska strana rijeke Sutle, provodi se vjerojatno već od 12. stoljeća, da bi u 15. stoljeću ono dostiglo svoj apeks, a od tada se i pojavljuju izvori

---

str. 440-441 (dalje u tekstu: MGH, DD, H II); *Monumenta Germaniae Historia inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesium et quingentesimum*, *Conradi II. Diplomata*, tom. IV., vol. 4 (Hannover, 1909.); dok. 32, str. 35; dok. 134, str. 180-181 (dalje u tekstu: MGH, DD, K II)

[58] Vidi više u: T. Ravnikar, *V primeži*, str. 10.

[59] I. Stopar, *Grajske stabe* V., str. 46; Lj. Hauptman, „Hema i Svetopuk; str. 221.

[60] Vidi više u: Herwig Wolfram, *Conrad II, 990 – 1039: Emperor of Three Kingdoms*, The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania, SAD, 2006.; str. 84-88.

[61] M. Kos, *Zgodovina Slovencev*, str. 107-109.

[62] Vidi više u: Miha Kosi, „*... quae terram nostram et Regnum Hungariae dividit...*“, str. 43-58; Hrvoje Kekez, „Na meji kraljevstva in cesarstva“, str. 83-88.

pomoću kojih je moguće pratiti život u zapadnom dijelu Kraljevine Slavonije.[63]

U tome razdoblju moguće kolonizacije prostora desne obale Sutle, a posebice tijekom nemirnog razdoblja druge polovice 13. stoljeća, kada je postojala moguća opasnost od vojne intervencije iz smjera Štajerske te ponovna mongolska opasnost, Cesargrad se vjerojatno izgradio te je po završetku izgradnje ušao u vlasništvo kralja Zemalja Krune Sv. Stjepana[64] i potom dijelio sudbinu sa sličnim utvrdama toga razdoblja i ranga.[65] Pod upravu kralja Cesargrad je došao vjerojatno u drugoj polovici 13. stoljeća, u vremenu kada je vođena fortifikacija na razini kraljevstva. U strahu od moguće ponovne provale Mongola, koja je zadesila Belu IV. Arpadovića 1241. godine, odlučeno je da se provede sustavna fortifikacija čitavog kraljevstva, poradi koje su bile izdane mnoge povelje.[66] S obzirom na to da je Bela IV. doživio istovremeno i napad austrijskog vojvode Fridrika II. Babenberga na tri granične županije u Ugarskoj, Bela je odlučio utvrditi i granice prema Štajerskoj i Austriji pa u tome smislu treba pratiti izgradnju cesargradskog tvrdoga grada i time utvrđivanje granice na desnoj obali rijeke Sutle, a vjerojatno je i pomišljanje na moguće upade sa štajerske strane rijeke Sutle imalo utjecaja na takvu odluku.[67]

Vjerojatan razlog za gradnju Cesargrada moguće je pronaći i u podatcima vezanima uz obitelj Kunšperških, vlasnika Kunšperka i ministerijale gurskog biskupa. U vrijeme prvog člana te obitelji, Otona I. Kunšperškog, 1212. godine

[63] N. Budak, *Gradovi Varaždinske županije*, str. 42; Branko Čičko, „Cesargrad – historiografija i povijest", u: *Cesargrad u vremenu i prostoru. Zbornik radova sa stručnog skupa. Klanjec, 12. svibnja 2017.*, Ogranak Matice hrvatske u Klanjcu, 2017., str. 21; Ratko Vučetić, „Prilog problematici istraživanja gradskih naselja na primjeru Hravatskog zagorja", u: *Zbornik 1. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, IPU, Zagreb, 2004., str. 138.

[64] Pál Engel navodi kako je Cesargrad definitivno bio pod kraljevskom upravom od vremena Arpadovića sve do dolaska Celjskih u Zagorsku kneževinu. Pál Engel, *Magyarország világi archontológiája 1301 – 1457*, sv. 1, História – MTA Történettudományi Intézete, Budimpešta, 1996., str. 291.

[65] Potrebno je napomenuti da u Žigmundovoj darovnici Hermanu II. datiranoj 17. kolovoza 1397. stoji *... ad instar ceterorum ipsius regni nostri Hungariae baronum...*, što bi značilo da je Zagorska županija (sa svojih 11 tvrdih gradova, među njima i Cesargrad!) za Anžuvinaca bila „barunska čast". Te gradove držao je zagorski župan. Može se reći kako je vjerojatno za vrijeme Ludovika Anžuvinca Cesargrad iz kraljevske uprave prešao u ruke uprave zagorskih župana kao osobe koja je uživala veliko kraljevo povjerenje. *CD* XVIII., dok. 169, str. 251; Pál Engél, *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895 – 1526*, I.B. Tauris & Co. Ltd, London, 2005.; str. 153.

[66] Erik Fügedi, *Castle and Society in Medieval Hungary (1000 – 1437)*, Budimpešta, 1986., str. 50-51.

[67] Poradi stalne opasnosti koja je prijetila od strane češkog kralja Otokara II., izgrađen je 1271. godine i tvrdi grad Dévény (hrv. Devin; u današnjoj Slovačkoj, predgrađe Bratislave) iznad grada koji je bio porušen tokom pljačke počinjene od strane Austrijanaca 1233. godine. Za razliku od Dévényja (koji se vjerojatno gradio u razdoblju od 1233. do 1271. godine), za Cesargrad se ne može reći kada je točno izgrađen. E. Fügedi, *Castle and Society*, str. 52.

postoji zahtjev gurskog biskupa vitezovima iz Podčetrtka, Pilštajna, Žusema, Žamerka i Reštanja da pomognu Kunšperškima i Otonu I. za obranu granice na rijeci Sutli. Vjerojatni povod za povećanu prisutnost vojske sa štajerske strane rijeke Sutle pretpostavljeni su upadi s ugarske strane Sutle na posjed Kunšperških, tj. posjed gurskog biskupa.[68] To bi mogao biti razlog za pretpostavku da je Cesargrad građen i prije, možda kao manje osmatračko mjesto i potencijalna lokacija s koje su se mogli provoditi upadi na štajersku stranu rijeke Sutle. Daljnja arheološka istraživanja trebala bi reći nešto više o tome je li postojala neka starija gradnja od kraja prve i početka druge polovice 13. stoljeća.

Iako u prvome primjeru nema naznake da je došlo do sukoba, slučaj iz 1267. godine otvara mogućnost da rijeka Sutla i prostor uz klanac Zelenjak jesu bili poprište sukoba Carstva i Zemalja Krune. Spomenuti se sukob, kažu izvori, dogodio na granici, između slavonskih vitezova i gurskog biskupa Ditrika II. te Otona II. Kunšperškog, o čemu nam govori primirje sklopljeno 2. lipnja 1267. godine između spomenutog biskupa, Otona II. i vjerojatno nekog dostojnika (op. a) zapisanog u dokumentu kao *Kench* s jedne te bana Ernerija/Ernesta s druge strane. O kojoj se granici radi, teško je pretpostaviti iz izvora, no jedno je od potencijalnih mjesta sukoba dviju strana upravo prostor rijeke Sutle i Zelenjaka.[69]

Važno je spomenuti kako je i granica biskupija, one Akvilejske patrijaršije i Salzburške nadbiskupije, uvelike utjecala na duhovni razvoj sjeverozapadnog dijela tadašnje slavenske Donjopanonske kneževine.[70] Nakon pobjede nad Avarima 796. godine, Karlo Veliki podijelio je 811. godine nedavno osvojeni prostor akvilejskom patrijarhu i salzburškom nadbiskupu te rijeku Dravu učinio graničnom rijekom između spomenute dvojice. Područje južno od Drave pripalo je akvilejskom patrijarhu, što je imalo utjecaja na kasniji duhovni razvoj područja spomenute kneževine.[71]

Duhovnu brigu za područje kneževine imala je na tom području i Sisačka biskupija, no ona je zbog prijašnjih uspostavljenih veza sa Solinskom/Splitskom metropolijom imala više kontakata i dodirnih točaka sa Splitskom metropolijom

---

[68] I. Stopar, *Grajske stavbe* V. 46; Hans Pirchergger, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gűlten, Städte und Märkte*, Műnchen, 1962., str. 241; U listini se spominje i Gundaker Kunšperški, jedan od minsterijalnih vitezova obitelji Kunšperških, više o njemu pogledati u: T. Ravnikar, *V primežu*, str. 251.

[69] Martin Bele, *Današnja slovenska Štajerska v drugi polovici 13. stoletja* (doktorska disertacija), Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, 2015., str. 55; Listinu su sastavili Tomas, župan *de Morocha*, župan Ivan (sin *Irizlay*), zagrebački župan *Inus* te *Barleus*, župan vrbovečki. *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, svezak 5., ur. Tadija Smičiklas (Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1907.), dok. 902, str. 431 (dalje u tekstu: CD V.).

[70] Kneževina je bila pod utjecajem Franaka.

[71] D. Mudrinjak, „Pregled razvoja teritorijalnog ustroja Katoličke crkve", str. 147.

nego li je to bio slučaj s Akvilejskom patrijaršijom. S kasnijim proširenjem utjecaja hrvatskog vladara na međuriječje Sava – Drava, Akvileja je u svijesti tamošnjih kršćana i dalje ostala njihovim duhovnim središtem sve do dolaska Mađara, tj. Ugra.[72]

U smislu dolaska Mađara, tj. Ugra, treba pratiti osnivanje Zagrebačke biskupije podređene prvo Kaločkoj nadbiskupiji pa kasnije Ostrogonskoj metropoliji 1094. godine,[73] koja je imala važnu ulogu u daljnjem formiranju granica prema Svetom Rimskom Carstvu, pa tako i granice na rijeci Sutli. Iako je proces daljnjeg učvršćivanja granice prema Svetom Rimskom Carstvu pouzdan od vremena osnivanja zagrebačke županije 1094. godine, moguće ga je pratiti još od vremena Heme Gurske. Kunšperk, kao jedan od pet glavnih gradova Gurske biskupije,[74] nalazio se je na prvoj crti obrane posjeda Salzburške nadbiskupije i, shodno tome, Gurske biskupije te puteva uz štajersku stranu Sutle.

S druge strane, Cesargrad, tj. njegova bliža i dalja okolica, nalazili su se pod jurisdikcijom Zagrebačke biskupije, točnije Vrbovečkog arhiđakonata, čija se crkvena jurisdikcija protezala duž toka rijeke Sutle. Osnovan u svrhu lakšeg upravljanja udaljenim posjedima Zagrebačke biskupije, Vrbovečki arhiđakonat vrlo je vjerojatno pratio nekadašnji raspored staroslavenskih župa te tada postojeću upravno-obrambenu organizaciju tog uskog prostora uz samu granicu sa Svetim Rimskim Carstvom, tako da je moguće da je to bio jedan od razloga gradnje Cesargrada na današnjoj poziciji.[75] Također treba spomenuti i desetinske kotare Zagrebačke biskupije, koji od 13. stoljeća prikupljaju s čitavog sjeverozapadnog područja Kraljevine Slavonije desetinu predodređenu za Zagrebački kaptol.[76]

---

[72] Miho Barada, „Važnost osnutka Zagrebačke biskupije“, u: *Kulturno poviestni zbornik Zagrebačke županije 1094 - 1944*, 1. dio, ur. Dragutin Kniewald (Izdanja Hrvatskog izdavalačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1944.), str. 2; Damir Mudrinjak, „Pregled razvoja teritorijalnog ustroja Katoličke crkve na području Hrvatskog zagorja“, u: *Studia lexicographia*, god. 10/11, br. 19/20 (2016/2017), str. 146-147.

[73] D. Mudrinjak, „Pregled razvoja teritorijalnog ustroja Katoličke crkve“, str. 147.

[74] To dokazuje izvadak iz dokumenta u kojemu se spominje kako je gurkški biskup Ulrich I. 1251. godine odobrio da se 20 huba sa pet glavnih posjeda Gurkške biskupije te još sveukupno 6 huba zemlje sa ostalih posjeda unutar biskupije podaju samostanu u Studenicama: *...quod de illis quinque feudis principalibus nostre ecclesie, scilicet de Mumpareiz, Herberch, Chunegespergch, Rohatz, Legenburch... Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark*, vol. 3 (1246 – 1260), ur. Joseph von Zahn (Graz, 1903.); dok. 100, str. 166 (dalje u tekstu: StUB III).

[75] Neven Budak, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*, Zagreb – Koprivnica, 1994.; str. 66.

[76] Područje koje obuhvaća kasnije Cesargradsko vlastelinstvo i prostor uz tok Sutle ulazio je u zagorski desetinski kotar. Taj kotar, uz glavnički, bio je pod upravom Kaptola, dok je zagrebački biskup pod svojom upravom imao varaždinski i moravečki desetinski kotar. U sklopu zagorskog

Klanac Zelenjak i akindžijske provale Osmanlija

Prve osmanske provale započinju potkraj 14. stoljeća, ponajprije na području hrvatskih povijesnih zemalja, da bi kasnije provale osjetili i slovenski povijesni prostori tokom 15. stoljeća, kada te provale i doživljavaju svoj apeks. Provale će jenjavati tokom 16. stoljeća, dok će u narednim stoljećima i prestati, ponajprije zbog uspješnog oslobađanja prostora pod osmanskom vlašću, što je bila posljedica posljednje osmanlijske opsade Beča 1683. godine.[77]

Iako bi se moglo reći da su se na hrvatskim povijesnim prostorima osmanske provale događale od pada Bosne 1463. te posebice češće nakon Krbavske bitke 1493. do bitke pod Siskom 1593. godine, kada jenjavaju, na slovenskim povijesnim prostorima moguće je podijeliti upade Osmanlija na tri faze sa dvije mirne podfaze.

Osmanlijski upadi na područje slovenskih povijesnih prostora počinju s 1408. godinom, sporadičnog su karaktera, a najviše utjecaja tih provala osjetila je Bela krajina. Ti sporadični upadi prestaju 1421. godine zbog uspona Celjskih, braka Ulricha II. Celjskog s Katarinom Kantakuzinom Branković (čija je sestra Mara/Marija bila supruga Murata II.), uspješnog otpora vladara Zemalja Krune sv. Stjepana Matijaša Hunyadija i albanskog plemića Gjorgja Kastriota Skenderbega te ponajprije taktičkog primata Osmanlija da zauzmu ostatke Bizantskog Carstva, koje se svelo na Konstantinopol i njegovu širu okolicu.[78]

Druga faza osmanskih upada po intenzitetu bila je najjača te je dokumentirana i u Unrestovoj kronici. Od 1469. pa sve do 1483. godine osmanlijski upadi i provale sijali su nered i strah među lokalnim stanovništvom.[79] U tome razdoblju Osmanlije upoznaju i krajevi uz Sutlu, o čemu će biti riječi u daljnjem u tekstu. Nakon toga razdoblja ponovno dolazi mirna faza, koja će takvom ostati do 1520. godine. U razdoblju od 1520. pa sve do 1655. godine slovenski povijesni prostori vidjeli su po više puta osmansku vojsku, ponajviše kroz provale i upade. Od 1593. godine i pobjede kršćanske vojske pod Siskom, upadi jenjavaju da bi konačno, barem što se slovenskih povijesnih prostora tiče, prestali 1655. godine.[80]

---

desetinskog kotara nalazili su se i plemićki distrikt Zabok, kostelsko-krapinsko vlastelinstvo, vlastelinstva Belec, Gotalovac, Lobor, Oštrc, Kamenica, Komora, Konjščina i Trakošćan. D. Mudrinjak, „Pregled razvoja teritorijalnog ustroja Katoličke crkve", str. 147.

[77] Nenad Moačanin, „Croato – Turcica: pregled povijesne interakcije", u: *Hrvatska revija*, god. 15., br. 2 (2015.), str. 5; Valerija B. Bernik, *Slovenska vojaška zgodovina*, Ljubljana, 2006., str. 17.

[78] V. B. Bernik, *Slovenska vojaška zgodovina*, str. 17; „The Brankovici", *Genealogy.eu*, http://genealogy.euweb.cz/balkan/balkan16.html, ulaz ostvaren 29. veljače 2020.

[79] V. B. Bernik, *Slovenska vojaška zgodovina*, str. 17.

[80] V. B. Bernik, *Slovenska vojaška zgodovina*, str. 17.

Slika 5. – Pogled na cesargradsko središnje dvorište, južno krilo palasa i kvadratnu kulu H s 1. kata, sadašnje stanje (fotografirao: Robert Iveković Misirača, rujna 2018.)

Iako rijeka Sutla u proučavanja povijesnog tijeka nije vojno „atraktivna" poput Vojne krajine zbog mirne prirode granice, potrebno je napomenuti da je bila vrlo važna prije uspostave Vojne krajine 1578. godine, u kontekstu spomenutih akindžijskih provala 15. stoljeća. O ovim provalama izvještava *Austrijska kronika* Jakova (Jakob) Unresta.

Prema Unrestu, ti upadi započeli su 1471. godine, nastavljaju se godine 1474.,[81] 1475.[82] i 1476.,[83] a završili su bi 1494. godine.[84] Potrebno je, uz Unrestove zapise o osmanskim provalama, spomenuti i sukob Osmanlija s kranjskim trupama predvođeni pukovnikom Seifriedom von Pohlheimom 1472. godine, kada su kranjske trupe kod današnje Bistrice ob Sotli doživjele poraz.[85] Zaključiti je kako su u vremenu nakon sukoba za celjsku baštinu krajevi uz Sutlu upoznali novu silu, Osmanlije, koji su se velikom brzinom širili po Balkanskom poluotoku i nastojali što je moguće više ući na prostor današnje središnje Europe. Ti napadi, koji su akindžijske prirode, prikazali su kolika je važnost granice na rijeci Sutli

[81] Jakob Unrest, *Österreichische Chronik* (ur. Karl Grossmann), Weimar, 1957., str. 42.

[82] Vidi referencu pod brojem 50 i 58.

[83] J. Unrest, *Österreichische Chronik*, str. 63 – 64; Vjekoslav Klaić, „Sutla (zemljopisno – povijestna crtica)", u: *Hrvatsko kolo: Naučno-književni zbornik* (knj. VI.), Zagreb, 1910.; str. 141.

[84] Vidi više u: J. Unrest, *Österreichische Chronik*, str. 230.

[85] *Krajevni leksikon Slovenije*, vol. 3, ur. Roman Savnik (Ljubljana, 1976.), str. 61.

i njene okolice te moguću kobnu posljedicu ako se toj granici ne posveti pažnja u vidu njene obrane. Sutla je u tome smislu bila jedna od glavnih točaka obrane austrijskih nasljednih zemalja, a u skladu s time i značaj klanca Zelenjak te tvrdoga grada Cesargrada i Kunšperka postao je veći. O opasnostima takvih provala, dokazuje i činjenica da je crkva sv. Petra u mjestu Sv. Peter pod Svetim Gorami (današnja Bistrica ob Sotli) u 15. stoljeću dobila utvrđenje.[86]

Međutim, prve upade Osmanlija na prostor rijeke Sutle moguće je pratiti četiri godine prije Unrestovih zapisa u *Austrijskoj kronici*, tj. od 1467. godine, kada se događa sukob na rijeci Sutli, u kojem sudjeluje i Wilhelm Tattenbach-Hausbach zajedno s još jednim, nepoznatim članom iste obitelji.[87]

Na kojem se dijelu rijeke Sutle sukob dogodio nije poznato. Može se pretpostaviti da je prostor ispred klanca Zelenjak mogao biti poprištem spomenutog sukoba, no potrebna su daljnja istraživanja kako bi se potvrdilo da li je u tome prostoru doista bilo sukoba Osmanlija sa štajerskom pograničnom regimentom.

Daljnji upadi Osmanlija pokazali su kolika je vrijednost prirodne granice koju čini rijeka Sutla. Unatoč tome što se od 1527. godine Ferdinand I. Habsburški nalazi i na tronu Zemalja Krune, rijeka Sutla je i dalje zadržala strateški značaj, što se vidi u tome da su financijska sredstva izdvajala i za to područje kako bi se provela fortifikacija prostora. To je posebice vidljivo u primjeru Ivana pl. Tattenbach-Hausbacha, koji je ciljano kupio vlastelinstva uz štajersku stranu rijeke Sutle kako bi proveo fortifikaciju cjelokupnog prostora te spriječio potencijalne akindžijske upade Osmanlija na područje Štajerske i potom Austrije.[88]

Upadi Osmanlija govore dovoljno o tome koliko je prostoru uz rijeku Sutlu bilo prijeko potrebno učvršćivanje u obrambenome smislu jer su Osmanlije, koliko je vidljivo iz Unrestova svjedočanstva, vrlo lako prolazili zapadnim dijelom srednjovjekovne Slavonije te kroz područja istočnog dijela Štajerske. Može se zaključiti da, unatoč prije navedenim pojedinim manjim sukobima na granici u 13. stoljeću i akindžijskim upadima Osmanlija u 15. stoljeću, granica na rijeci Sutli ostala je stabilna i nepromijenjena još od razdoblja ranog srednjeg vijeka.

Kronološki slijed akindžijskih upada na prostor rijeke Sutle, klanca Zelenjak izgledao bi ovako:

---

[86] Mojca Geršak, *Župnija Sveti Peter pod Svetimi gorami v luči matičnih knjig med leti 1918 in 1929* (diplomski rad), Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Maribor, 2011., str. 57 – 58.

[87] Dejan Zadravec, „Plemiška družina Tattenbach in njihove posesti na Štajerskem“, u: *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja*, vol. 7., br. 14 (2008.), str. 53.

[88] D. Zadravec, „Plemiška družina Tattenbach“, str. 54–55.

1) 1467. godina – sukob na rijeci Sutli u kojem sudjeluje i Vilim Tattenbach-Hausbach zajedno sa još jednim, nepoznatim članom iste obitelji.[89] Lokacija ove bitke nije poznata, no s obzirom na to da je spomenuti Vilim prvi od obitelji Tattenbach koji je stigao na područje Štajerske i time vjerojatno na područje Kunšperškog vlastelinstva, moguće je da se taj sukob dogodio nedaleko klanca Zelenjak, Ovo je ujedno i prva poznata vijest o Osmanlijama u području rijeke Sutle.

2) 1471. godina – četvrtog lipnja te godine događaju se prvi upadi Osmanlija na područje Ljubljane, Kranja, Celja i Savinje, te trideset ljudi stradava. U obranu se uključuju Christoff Ungnad, *freyher zu Sunekh* (upravitelj Žovneka?) i Widhalm (Willhelm) Schenck, vladar Osterwitza.[90]

3) 1472. godina – iduće godine Osmanlije ponovno dolaze u prostor rijeke Sutle, a ovaj put ih dočekuju kranjske trupe predvođene pukovnikom Seifriedom von Pohlheimom. Za razliku od prvospomenutog sukoba, u ovome slučaju se pretpostavlja da se odvio ili kod današnje Bistrice ob Sotli ili podno Cesargrada, s ishodom da su kranjske trupe, zbog brojčane inferiornosti, doživjele poraz. Brojčana premoć Osmanlija od 12 000 ljudi nad kontingentom od 450 ljudi i vjerojatno u tome trenu bolje taktičko djelovanje očekivano je odnijelo pobjedu na stranu Osmanlija.[91]

4) 1474. godina – prva godina osmanskih provala koje zapisuje Jakob Unrest u svojem djelu *Austrijska kronika*. Po Unrestu, Osmanlije su 1474. provalile na područje Zagorske grofovije, i to na vlastelinstvo grada Krapine, Zaboka, Križa, Grebena, Bistrice, *Wateyn*, *Rokanigk*, *Libring*, *Stolwitz* i *Lubrin* te pustošili taj kraj dva tjedna.[92]

5) 1475. godina – Osmanlije ponovno provaljuju na područja Štajerske, Kranja i Koruške te druge nedjelje poslije Uskrsa (tzv. nedjelja Božanske Milosti; lat. *Misericordias Domini*)[93] dolaze do Maribora.[94] Nedaleko od Kunšperka stra-

[89] D. Zadravec, „Plemiška družina Tattenbach", str. 53.

[90] J. Unrest, *Österreichische Chronik*, str. 37.

[91] *Krajevni leksikon Slovenije*, vol. 3, ur. Roman Savnik (Ljubljana, 1976.), str. 61; V. Klaić, „Sutla (zemljopisno – povijestna crtica)", str. 41.

[92] J. Unrest, *Österreichische Chronik*, str. 42.

[93] *Misericordias Domini* latinski je naziv za drugu nedjelju poslije Uskrsa te predstavlja drugu od osam nedjelja u razdoblju između Uskrsa i Duhova. Drugi naziv koji se također koristio, osim u tekstu navedenih, jest i Nedjelja Dobrog Pastira. Vidi više o ovoj temi na: Frederick Holweck, „Paschal Tide", u: *The Catholic Encyclopedia*, vol. 11, Robert Appleton Company, New York, 1911., http://www.newadvent.org/cathen/11516a.htm, ulaz ostvaren 9. veljače 2020.

[94] J. Unrest, *Österreichische Chronik*, str. 50.

dava crkva sv. Margarete Antiohijske.[95]

6) 1476. godina – Unrest za ovu godinu upisuje sljedeće: *...die Turckhen... unter Gurckveld uber die Saw chomen und lyessen den sackman aus unter das gschlosch Herberg auf gein Mantpreiß; das geschach an sand Jakobstag. Darnach auff geyn Reycheneckh, auff den Lember, Sannd Marein, Rahatsch, Trackhenstain und ab fur die Krappin zwm Grebnig, Agram, Solet, gein Kaysersperg, gein Kunigsperg, Peylenstain, Trackhenwerg... Und etlich hinwieder für Leichtenwald, Reyhennstain, und fur Sattenstain uber der Saw getzogen zu den andern und daselbs all widerumb zusamen kumen und haben widerumb einen sackman uber die Saw lassen ab gein Kaisersberg und Stolbitz und Rockanickh.* (*...Osmanlije... podno Krškog polja iznad Save dođoše i položiše pustošenje podno utvrđenja Podsrede do Planine* (pri Sevnici, op.a.)*; to se dogodilo na dan svetog Jakova. Poslije nastaviše do Reycheneckh* (Rogaška Slatina?)*, potom do Lemberga* (Lemberg pri Šmarju, op. a.)*, Svete Marije, Rogateca, Trakošćana i preko Krapine do Grebena* (Grebengrad, op. a.)*, Zagreba, Solet* (*uz Sutlu*?), *uz Cesargrad, Kunšperk, Pilštajn, Trackhenwerg* (Trakošćan?)*... I potom nastaviše za Sevnicu, Rajkenštajn, i za Sattenstain* (Boštanj?) *te se iznad Save smjestiše i gdje pustiše preko Save otimače*[96] *Cesargrada i Stolbitz i Rockanickh* (Rogatec?).

7) 1494. godina – od 24. kolovoza do 5. listopada, Osmanlije su s malim odredom od 500 ljudi poharale Zagreb, Samobor i Križ, a potom Mokrice, samostan *Plemach*, Planinu kod Sevnice, prodrli ponovno kod Krapine te se povukli kroz okolicu Pilštajna, Cesargrada i Kunšperka.

Zaključak

Na osnovi podataka može se zaključiti kako su rijeka Sutla i okolni prostor klanca Zelenjak do 17. stoljeća bili poprištem mnogih procesa i događaja koji su utjecali na opći razvoj spomenutog prostora. Iako ne toliko atraktivna za proučavanje povijesti granice kao primjerice prostor Vojne krajine/granice, granica u klancu Zelenjak, time i na rijeci Sutli, ipak može preko pojedinih događaja, poput poziva ministerijala od strane gurskog biskupa na pojačavanje granice na Sutli

[95] Robert Iveković–Misirača, *Na granici Kraljevstva i Carstva. Komparativna analiza povijesnog razvoja Cesargrada i Kunšperka* (diplomski rad), Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb, 2019., str. 100.

[96] Njemačka riječ „sackman" vjerojatno proizlazi iz riječi „sacman" koja se nalazila u rječniku srednjevisokog njemačkog jezika. Prvotno je riječ označavala slugu koji je vodio brigu o transportu dobara, a kasnije je tome pojmu pripisano i značenje razbojnika, otimača. Vidi više u: *Dictionary of American Family Names*, vol. I.–III., ur. Patrick Hanks (New York, Oxford University Press, 2003.), str. 248.

do akindžijskih provala u 15. stoljeću, ponuditi pojedine smjernice za istraživanje sveukupne povijesnosti ovog kraja, koja seže duboko u prošlost. Također, u cijelom tom kontekstu važnu ulogu su imali i tvrdi gradovi Cesargrad i Kunšperk, koji su nadgledali prostor klanca rijeke Sutle i okolicu. „Mirnoća“ granice na Sutli uvjetovala je razvoj lokalnih mjesta do razine trgovišta s obje strane Sutle (*suburbia* Klanjec i *suburbia* Kunšperk, op. a.) te razvoja trgovine i središnjih funkcija tih mjesta, no to je tema koju je potrebno zasebno obraditi. Procesi kolonizacije, koji se događaju tijekom 11. stoljeća na štajerskoj strani Sutle i na slavonskoj strani spomenute rijeke vjerojatno već od 12. stoljeća, moguće su nalikovali na one procese kolonizacije koji su se provodili na području između Žumberačke i Samoborske gore te prostora Bele Krajine i rijeke Krke kod Krškog u nešto kasnijem razdoblju, točnije oko 12. i 13. stoljeća.

Najzanimljiviji povijesni proces zasigurno su akindžijske provale Osmanlija duboko u područje Zemalja Krune sv. Stjepana te na prostor Vojvodstva Štajerske. Od početka 15. stoljeća, točnije 1408. godine pa gotovo do kraja 15. stoljeća (1494.), prostor klanca rijeke Sutle iskusio je Osmanlije i strah koji su ove provale ulijevale u domicilno stanovništvo. Period od 1467. do 1494. godine vrijeme je najčešćih upada na područje klanca Zelenjak i njegove okolice, a Unrestova kronika opisuje razmjere do kojih su dosezale te provale te koja mjesta su tijekom njih nastradala. Sukobi štajerskih odreda, vjerojatno uz pomoć lokalnih odreda, nastojali su provale odbiti, no obrana prostora nije bila u potpunosti uspješna, s obzirom na činjenicu da su se Osmanlije vraćale pustošiti spomenuti kraj. Prodiranja na taj prostor i činjenica da su pustošili i kraj u okolici Cesargrada i Kunšperka, govori dosta o tome što rijeka Sutla predstavlja kao potencijalna linija obrane.

Od 1494. godine prestaju upadi na područje klanca Zelenjak te se počinje sustavnije razmišljati o liniji obrane na rijeci Sutli kako bi se spriječili upadi u Štajersku i nadalje u Austriju. U tome smjeru spomenute je događaje promišljao Ivan pl. Tattenbach-Hausbacha, koji je ciljano kupio vlastelinstva uz štajersku stranu rijeke Sutle kako bi proveo fortifikaciju cjelokupnog prostora te spriječio potencijalne akindžijske upade Osmanlija. Iako Osmanlije više ne „zalaze“ u spomenuti prostor klanca, a posebice od 1593. i bitke kod Siska, akindžije na slovenski povijesni prostor upadaju do početka druge polovice 17. stoljeća, dok će nove obrambene i stambene ideje istog stoljeća utjecati na napuštanje pozicija Cesargrada i Kunšperka te će nizinski dijelovi postati točke obrane, ali i stanovanja.

Popis literature

Izvori

Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, svezak 5., ur. Tadija Smičiklas (Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1907.).

Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, svezak 18., ur. Duje Rendić – Miočević (Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1990.).

„Chronicon Gurcense. Edidit Wilhelmus Watenbach prof. Heidelbergensis.", u: *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesium et quingentesimum*, *Scriptorum*, tom II., vol. 23., ur. Georg Heinrich Petz (Hannover, 1874.).

Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, 4. knjiga (1101. – 1200.), ur. Franc Kos (Ljubljana, „Leonova družba", 1915.).

Hans Pirchergger, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gűlten, Städte und Märkte*, Műnchen, 1962.

Monumenta Germaniae Historia inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesium et quingentesimum, *Henrici II. et Arduini Diplomata*, tom. 3, vol. 3 (Hannover, 1900. – 1903.)

Monumenta Germaniae Historia inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesium et quingentesimum, *Conradi II. Diplomata*, tom. IV., vol. 4 (Hannover, 1909.).

Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark, vol. 3 (1246. – 1260.), ur. Joseph von Zahn (Graz, 1903.).

Unrest, Jakob, *Österreichische Chronik* (ur. Karl Grossmann), Weimar, 1957.

Literatura

Andrić, Stanko, „Imenica *vas* u staroj slavonskoj toponimiji", u: *Croatica – časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu*, vol. 37, br. 57 (2013.), str. 73–129.

Barada, Miho „Važnost osnutka Zagrebačke biskupije", u: *Kulturno poviestni zbornik Zagrebačke županije 1094 - 1944*, 1. dio, ur. Dragutin Kniewald (Izdanja Hrvatskog izdavalačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1944.), str. 1–4.

B. Bernik, Valerija, *Slovenska vojaška zgodovina*, Ljubljana, 2006.

Bele, Martin, *Današnja slovenska Štajerska v drugi polovici 13. stoletja* (doktorska disertacija), Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, 2015.

Brandt, Miroslav, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.

Budak, Neven, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*: *urbanizacija Varaždinske županije do kraja 16. stoljeća*, Zagreb – Koprivnica: Nakladna kuća Dr. Feletar, 1994.

Curk, Jože, *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem*, Založba „Obzorja", Maribor, 1991.

Čičko, Branko, „Cesargrad – historiografija i povijest", u: *Cesargrad u vremenu i prostoru. Zbornik radova sa stručnog skupa. Klanjec, 12. svibnja 2017.*, Ogranak Matice hrvatske u Klanjcu, 2017., str. 43–59 .

Dictionary of American Family Names, vol. I.–III., ur. Patrick Hanks (New York, Oxford University Press, 2003.

Engel, Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301. – 1457.*, sv. 1, História – MTA Történettudományi Intézete, Budimpešta, 1996.

Engél, Pál, *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895 – 1526*, I.B. Tauris & Co. Ltd, London, 2005.

Fügedi, Erik, *Castle and Society in Medieval Hungary (1000 – 1437)*, Budimpešta, 1986.

Geršak, Mojca, *Župnija Sveti Peter pod Svetimi gorami v luči matičnih knjig med leti 1918 in 1929* (diplomski rad), Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Maribor, 2011.

„Gurk", *Hrvatska enciklopedija*, IV. svezak (Fr - Ht), ur. Dalibor Brozović (Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002.), str. 220.

Hauptman, Ljudmil „Hema i Svetopuk“, u: *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knjiga 225, razreda historičko-filologičkoga i filozofsko-juridičkoga (114), Zagreb, 1936., str. 221–246.

Hirc, Dragutin, *Prirodni zemljopis Hrvatske*, *knjiga prva: Lice naše domovine*, Zagreb, 1905.

Horvat, Zorislav, *Burgologija – srednjovjekovni utvrđeni gradovi kontinentalne Hrvatske*, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, UPI-2M PLUS, Zagreb, 2014.

Holweck, Frederick „Paschal Tide“, u: *The Catholic Encyclopedia*, vol. 11, Robert Appleton Company, New York, 1911., http://www.newadvent.org/cathen/11516a.htm, ulaz ostvaren 9. veljače 2021.

Iveković Misirača, Robert, *Na granici Kraljevstva i Carstva. Komparativna analiza povijesnog razvoja Cesargrada i Kunšperka*, diplomski rad (mentor: izv. prof. dr. sc. Hrvoje Kekez), Odjel za povijest Hrvatskog katoličkog sveučilišta, 4. rujna 2019.

Klaić, Vjekoslav, „Sutla (zemljopisno – povijestna crtica)“, u: *Hrvatsko kolo: Naučno – književni zbornik* (knj. VI.), Zagreb, 1910., str. 121–150.

Klemenc, Josip, Saria, Balduin, *Archäologischen Karte von Jugoslawien*: *Blatt Rogatec*, Zagreb, 1939.

Kekez, Hrvoje, „Na meji kraljevstva in cesarstva. Zgodovinske spremembe v širšem prostoru Gorjancev in Samoborskega hribovja od 12. do začetka 16. stoletja“, u: *Med cesarstvom in kraljevstvom. Študija čezmejnih kulturnozogodovinskih povezav*, ur. Petra Svoljšak, Miha Seručnik, Vanja Kočevar, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2013., str. 83–110 .

Kekez, Hrvoje, *Pod znamenjem propetog lava. Povijest knezova Babonića do kraja 14. stoljeća*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2016.

Korošec, Paola, „Svete Gore nad Bistrico ob Sotli v poznorimskem obdobju“, u: *Arheološki vestnik*, vol. 48, 1997., str. 333–339.

Kos, Milko, *Zgodovina Slovencev*, Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana, 1933.

Kosi, Miha, „*... quae terram nostram et Regnum Hungariae dividit...* (Razvoj meje cesarstva na Dolenjskem v srednjem veku)“, u: *Zgodovinski časopis*, vol. 56, br. 1–2 (2002), str. 43–97.

Krajevni leksikon Slovenije, vol. 3, ur. Roman Savnik (Ljubljana, 1976.).

Matijašić, Robert, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Leykam International, Zagreb, 2009.

Mihelj, Darko, „Značajni krajobraz – Zelenjak, Risvička i Cesarska gora“, u: *Prirodoslovlje: časopis Odjela za prirodoslovlje i matematiku Matice hrvatske*, vol. 17, br. 1–2 (2017), str. 155–190.

Miletić, Drago, „Plemićki grad Cesargrad“, u: *Perisitl*, 42/43 (1999./2000.), str. 23–39.

Moačanin, Nenad, „Croato – Turcica: pregled povijesne interakcije“, u: *Hrvatska revija*, god. 15., br. 2 (2015.), https://www.matica.hr/hr/459/croato-turcica-pregled-povijesne-interakcije-globalni-okvir-24928/, ulaz ostvaren 29. veljače 2021.

Mudrinjak, Damir, „Pregled razvoja teritorijalnog ustroja Katoličke crkve na području Hrvatskog zagorja“, u: *Studia lexicographia*, god. 10/11, br. 19/20 (2016/2017), str. 145–158.

Orožen, Janko, *Zgodovina Celja in okolice*, Olepševalno in turistično društvo Celje, Celjska turistična zveza, Celje, 1967.

Pavišić, Ivančica, „Iz arheološke prošlosti Klanjca i okolice“, u: *Hrvatsko zagorje – časopis za kulturu*, god. IX., br. 1–2 (2005), str. 7–31.

Pirchergger, Hans, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gűlten, Städte und Märkte*, Műnchen, 1962.

Ravnikar, Tone, *V primežu medplemiških previranj*, Pedagoški inštitut, Ljubljana, 2010.

Gjuro Szabo, Gjuro, *Srednjovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2005.

Szabo, Gjuro, „Izvještaj o radu zemaljskoga povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih

spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u godini 1911.", u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, vol.12, br.1, srpanj 1912., str. 201–259.

Stopar, Ivan, *Gradovi na Slovenskem*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1987.

Stopar, Ivan, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji – med Kozjanskim in porečjem Save*, knjiga V., Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1993.

„The Brankovici", *Genealogy.eu*, http://genealogy.euweb.cz/balkan/balkan16.html, ulaz ostvaren 29. veljače 2021.

Tomić, Stjepan, *Problem prelaska sa spaljivanja mrtvih na polaganje mrtvih tijela na području bivše rimske provincije Dalmacije i Karpatske doline 8. i 9. stoljeća* (diplomski rad), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2017.

Vučetić, Ratko, „Prilog problematici istraživanja gradskih naselja na primjeru Hrvatskog zagorja", u: *Zbornik 1. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, IPU, Zagreb, 2004., str. 137–144.

Wolfram, Herwig, *Conrad II, 990 – 1039: Emperor of Three Kingdoms*, The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania, SAD, 2006.

Zadravec, Dejan, „Plemiška družina Tattenbach in njihove posesti na Štajerskem", u: *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja*, vol. 7., br. 14 (2008.), str. 52–74.

„Značajni krajobraz Zelenjak – Risvička i Cesarska gora", *Javna ustanova za upravljanje zaštićenim dijelovima prirode Krapinsko – zagorske županije*, http://www.zagorje-priroda.hr/vrijednosti.aspx?catId=35, ulaz ostvaren 2. rujna 2018.

CESARGRAD AND KUNŠPERK FORTRESSES IN THE CONTEXT OF BEING THE BORDER ON THE SUTLA RIVER UP TO THE BEGINNING OF THE 17th CENTURY

By Robert Iveković Misirača, Zagreb

SUMMARY

Two fortified castles, Cesargrad and Kunšperk are situated on the hills overlooking Zelenjak, - the Sutla River ravine. Both of the castles represented a part of the defensive system of the Lands of the Crown of Saint Stephen, i.e. the Holy Roman Empire of the German Nation. Their geographical vicinity and position by the border made an impact on their historical development and that of their surroundings; first of all - the development of their suburbia. With the individual development of these fortresses from the 12th to the 17th century, the River Sutla also „developed" as the primary natural boundary, prior to the establishment of the mentioned political entities. The River Sutla went through many historical events together with the inhabitants living there, from being the border for the Roman provinces, to being the boundary of the cultural and historical entities that were established. With the exception of minor events of military character during the 13th century, the Sutla River border in the Zelenjak ravine area was described as being a constant and peaceful boundary up to the period of the akindji intrusions in the 15th century. From the period when the Lands of the Crown of Saint Stephen activities started to be under the Habsburg dynasty control, the Sutla River with the Zelenjak ravine area was not only the political entities border, but turned into a zone that made efforts to discourage the Ottomans from further intruding into Styria, and thereby preventing them to reach Vienna.

Key words: the Sutla River border; Cesargrad, Kunšperk, Zelenjak ravine; 12th century - beginning of 17th century; Ottoman invasions; micro and macro locations

OD FRANCUSKE DO BISAGA - PRISJEĆANJE NA FRANCUZA GROFA EDGARA CORBERONA, HRVATSKOG DOMOLJUBA

(Uz izložbe u Muzeju Sveti Ivan Zelina i Muzeju Brdovec)

Radovan Brlečić, Sveti Ivan Zelina

Nevolja je u tome što živimo u društvima u kojima se ne potiče i unapređuje svijest o važnosti baštine – kako kulturne, tako i prirodne. To su ozbiljne stvari, koje zahtijevaju sistematičnost i planiranje, a to se ne uklapa u četverogodišnje mandate. Čak i nacionalni arheološki spomenici propadaju. Posao je prepušten entuzijastima.

Na tu sam istinu kojoj se može prispodobiti priča u nastavku naišao slučajno i pritom zagubio ime autora, pa neka mi bude oprošteno što ga ne navodim.

Dva dvorca u Hrvatskom prigorju - Januševec u selu Prigorje Brdovečko, na krajnjem zapadu Prigorja, sagrađen u vrijeme kasnog novog vijeka i ostaci srednjovjekovnog grada Bisaga na istoku, kakvih desetak kilometra udaljenog od Svetog Ivana Zeline - povezuje zaboravljena i nedovoljno znana priča iz ne baš tako davne povijesti Lijepe naše o iznimnom čovjeku, Francuzu koji je živeći i djelujući 16 godina u Hrvatskoj postao njezin istinski domoljub.

Podsjetio nas je na njega Mladen Houška sa suradnicima postavivši u Muzeju Sveti Ivan Zelina, uz suorganizaciju Muzeja Brdovec, izložbu: *Grof Edgar Corberon u hrvatskoj povijesti*, obilježivši izložbom 160. godišnjicu Corberonove smrti. Početkom veljače 2022. postav izložbe preseljen je u Muzej Brdovec.

Nakon stradanja krajem II. svjetskog rata dvorac Januševec, jedan od najljepših primjera klasicističke arhitekture u Hrvatskoj, potpuno je obnovljen i zaštićen kao kulturno dobro. A grad Bisag sagrađen u 13. ili 14. stoljeću kao wasserburg, nizinska utvrda okružena opkopima s vodom iz obližnje rijeke Lonje, nakon prestanka opasnosti od upada Turaka pregrađivan i dograđivan stambenim prostorima, postaje barokni ladanjski dvorac.

Oba su dvorca do kraja rata dijelila istu sudbinu izazvanu društvenim promjenama. A onda je Bisag zaboravljen i ostavljen propadanju baš kao i najveći broj nekadašnjih srednjovjekovnih utvrda i novovjekovnih dvoraca po Hrvatskoj.

Hrvatsko prigorje u kojem se dvorci nalaze povijesni je prostor između Zagrebačke gore i rijeke Save. Jednim njegovim dijelom prolazile su rimske ceste koje su povezivale nekadašnju Sisciju s Petoviom preko Andautonije, današnjih Sesveta, Svetog Ivana Zeline i Komina koji je sjeverno od Bisaga. Živjelo se na tom prostoru i prije antike. Na lokaciji Iznad Komina zelinski muzej istražuje ostatke dva gradinska naselja: Pogorišće i Graci iz kasnog brončanog doba.

No vratimo se kroz izložbu na početak priče koja počinje 1845. kada dvorac Januševec kupuje, netom što je došao u Hrvatsku, grof Corberon, a završava 1861. u Bisagu, grofovom smrću.

Iako je Edgar Corberon umro u Badenu kraj Beča gdje je bio na liječenju, prema vlastitoj želji pokopan je u dvorskoj kapeli smještenoj unutar dvorca Bisag u kojoj su Draškovići, vlasnici Bisaga, pokapali članove svoje mnogobrojne obitelji.

Tko je bio grof Corberon i kakva mu je bila uloga u hrvatskoj povijesti?

Francuski plemić rođen 1807. u obiteljskom dvorcu Troaisereux, departman Oise na sjeveru Francuske. Avanturističkog duha, Corberon putuje Europom. U Španjolskoj kao časnik sudjeluje u borbama za španjolsko prijestolje na strani brata španjolskog kralja stekavši čin pukovnika. A onda još malo luta Europom. Nastanjuje se u Hannoveru, najprije kneževini, potom kraljevini (danas pokrajina u središnjoj Njemačkoj) i postaje prijatelj utjecajnog hannoverskog kralja Ernesta Augusta I., povezanog s engleskom krunom preko žene Sofije, unuke kralja Jakova I.

Cijeneći Corberonea i njihovo prijateljstvo, Ernest August I. odlikovao ga je visokim odlikovanjem.

Na kraju ga njegov pustolovni duh dovodi u Hrvatsku u kojoj ostaje do svoje smrti. Odmah se uklopio u društvo onog dijela hrvatskog plemstva koje se okupljalo oko grofa Janka Draškovića. *Oduševljavaju ga slobodarske ideje hrvatskih preporoditelja, te postaje njihov gorljivi pristaša* (Mladen Houška) i po nagovoru grofa Draškovića kupuje dvorac Januševec.

Često se druži s mladim pukovnikom Josipom Jelačićem. A kada je Jelačić imenovan 1848. banom Corberon mu postaje jednim od najbližih suradnika.

U nastavku izložbe ispričana je povijest Januševca i Bisaga, uloga Edgara Corberona u hrvatskom narodnom preporodu i prikazane su političke prilike u Hrvatskoj.

Corberon je kao izuzetno obrazovana osoba, uz materinski francuski, odlično govorio hrvatski i još desetak jezika, a bavio se književnošću i prevođenjem na

francuski, bio je uz grofa Otona Sermagea u vodstvu hrvatskog izaslanstva koje je 1848. otputovalo u Innsbruck uvjeriti cara Ferdinanda V. u odanost Hrvatske Monarhiji i zamoliti ga da podrži bana Jelačića u borbi protiv velikomađarske hegemonije, koja ne prihvaća ni jedan od zahtjeva novoustoličenog Hrvatskog sabora već promovira težnju stvaranja Velike Mađarske, koja bi se prostirala od Karpata do Jadrana, a Hrvatska bi u njoj bila mađarska zemlja.

Po povratku izaslanstva iz Innsbrucka stavio je svoje vojničko iskustvo na raspolaganje banu Jelačiću koji je kao vojskovođa, uz Radetzkoga i Alfreda I. Fürsta, sudjelovao u vojnim operacijama 1848. i 1849. kojima je ugušena pobuna u Beču, čime je zapravo spašena Habsburška Monarhija. A onda je u vojnom pohodu oslobodio Međimurje i opsjedao Budim i Peštu

Njegova pisma čiji su sadržaji dio izložbe, a koje redovito šalje prijatelju Ernestu Augustu I., izvještavajući ga o zbivanjima u Hrvatskoj i cijeloj Monarhiji, autentična su svjedočanstva iz tog vremena hrvatske povijesti.

U brošuri „Glas iz Hrvatske“ objavljuje 1851. svoje poglede na Hrvatski preporod koji su u potpunom suglasju s političkim pogledima Preporoda. Vidljivo je razočaran novom politikom Beča spram Hrvatske ustoličenom dolaskom na vlast Franje Josipa I.

U to je vrijeme obnašao i dužnost općinskog načelnika Brdovca.

Uz podršku bana Jelačića i ministra Kulmera nastoji privoliti vladu u Beču da Kraljevsku akademiju znanosti osnovanu 1776. dekretom carice Marije Terezije preimenuje u nacionalno sveučilište.

Prema Corberonovom programu Hrvatsko sveučilište bi imalo četiri fakulteta: filozofski, pravni, medicinski i teološki. Kako je bez uspjeha o tome pisao ministarstvu javne nastave u Beču uputio se u Beč ministru L. Thunu Hohenstainu kako bi mu osobno izložio svoj program i pokušao bezuspješno uvjeriti dvor da Hrvatska ima pravo osnovati svoje nacionalno sveučilište. Nažalost, to nije doživio, a i njegov program osnivanja Sveučilišta tiskan je tek nakon njegove smrti. Za osnivanje modernog sveučilišta u Zagrebu trebalo je čekati do 1874. kada je za bana Ivana Mažuranića konačno dobiveno odobrenje cara Franje Josipa I. da se u Zagrebu osnuje moderno sveučilište.

Nesebično ulažući energiju ali i svoj kapital u provođenju programa hrvatskog narodnog preporoda čiji je program Janko Drašković objavio 1832. u knjižici *Disertatia iliti Razgovor* potpuno je osiromašio, a vjerojatno i obolio, što ga je prisililo na prodaju Januševca. Nakon prodaje Januševca na prijedlog grofa Janka Draškovića preselio se u dvorac Bisag, u vlasništvu obitelji Drašković.

Jedna točka programa Hrvatskog narodnog preporoda zalagala se je za uvođenje narodnog jezika u javni život. Iako je Drašković svoj program napisao na štokavici, valja se podsjetiti kako je u to vrijeme kajkavski kojim se govorilo u

Hrvatskom prigorju i dobrom dijelu Hrvatske bio jedan od dva hrvatska književna jezika. Zahvaljujući entuzijastima kajkavski jezik je 2015. priznat od međunarodne organizacije za standardizaciju ISO, kao povijesni književni jezik na kojem su pisana djela nastala u periodu od 16. do 19. stoljeća i neka djela nastala u 20. stoljeću. Iz znatiželje, volio bih znati je li Corberon, s obzirom da je živio u Prigorju, govorio kajkavskim ili štokavskim jezikom.

Izložba završava maketama dvoraca Januševec i Bisag. Iako su to s obzirom na temu jedini predmeti na izložbi, izložba nije nimalo izgubila na dinamičnosti i izuzetno je poučna i zanimljiva jer vjerno i dokumentirano odražava vrijeme i događaje koje obrađuje.

Nakon što su potomci Janka Draškovića prodali Bisag i odselili u Trakošćan ponijevši sa sobom svoje pokojne, ostavili su Corberona da i dalje počiva u kapelici sv. Florijana, dvorac mijenja nekoliko vlasnika.

Odlaskom Draškovića, zapravo, počinje propadanje slavnog Bisaga, o kojem Milan Begović, velikan hrvatske moderne, piše: *…imao je sve atribute da bude spomenik i hrvatske državnosti i hrvatske kulture.* Begović je kupio Bisag i u njemu nakratko živio napisavši u njemu libreto za operu *Ero s onoga svijeta*. Povijest Bisaga dao mu je inspiraciju za roman *Sablasti u dvorcu*, koji je trebao biti prvi dio trilogije. Iako roman započinje razgovorom Begovića i seljaka koji mu prodaje dvorac, o grobu Corberona i pojavljivanju njegovog duha, to nije roman o sablastima već o životu – nestajanju jednog društva.

***

Uz izložbu je izdan i bogato opremljen katalog, gotovo monografija onog doba, u kojoj su autori tekstova Mladen Houška, Silvija Limani i Stjepan Laljak, pa se može reći kako se zapravo radi o projektu koji bi prema riječima autora Mladena Houške trebao potaknuti ispravljanje nepravde učinjene zaboravom na Corberona, koji je bio *veliki čovjek i vizionar hrvatske budućnosti. Nitko mu nije podignuo niti spomen-ploču, a grob mu se još uvijek nalazi u ruševinama grada Bisaga.*

Zaborav na Corberona dogodio se iako su o Corberonu kroz povijest pisali mnogi. Od Šenoe i Milana Vežića u *Viencu,* preko Bojničića, direktora Državnog arhiva, Emilija Laszowskog do mnogih drugih.

Najcjelovitiji pregled života i rada Edgara Corberona dao je Stjepan Laljak, dugogodišnji urednik Zaprešićkog godišnjaka, zbornika Matice hrvatske Zaprešić.

Koliko je Corberon doista bio velik uspješno dokazuje ova izložba, ali i činjenica da je Corberon bio vitez reda Malteškog križa, simbola časti i zaštite koji već stoljećima nose hrabri ljudi širom svijeta.

Mladen Houška sa žaljenjem piše u predgovoru kataloga kako Francuski

institut u Zagrebu nije prepoznao značenje toga projekta ni za francusku ni za hrvatsku povijest i nije potpomognuo njegovo ostvarivanje. Mene pak čudi kako Ministarstvo kulture i medija koje je zajedno sa Zagrebačkom županijom i Gradom Sveti Ivan Zelina dao financijsku potporu projektu, nije o Corberonu brifiralo nekog od naših sudionika u razgovoru s francuskom delegacijom koju je vodio predsjednik Macron. Možda se u nekom neslužbenom ili manje formalnom dijelu posjete moglo upoznati Francuze o životu djelovanju Corberona u Hrvatskoj.

A koliko je Corberon držao do Hrvatske, svoje druge domovine, rječito govori njegova posljednja volja prema kojoj su osmrtnice u rodnoj Francuskoj morale biti ispisane i na hrvatskom jeziku.

Iako, upravno, Bisag nije dio Svetog Ivana Zeline, s gradom ga povezuje činjenica da se nalazi u dijelu Prigorja poznatog kao Zelinsko prigorje kojem je Zelina oduvijek središte. Pa zašto Grad ne bi bio prvi koji će vratiti iz zaborava Corberonovo ime, imenujući neku ulicu ili recimo prostor između Pučkog učilišta i zgrada nekadašnjeg i današnjeg suda na početku Vatrogasne ulice, koji je u središtu zelinskog kulturnog zbivanja - Trgom Edgara Corberona.

ŠTO JE VILINA SKRIVILA

Željko Bajza, Zagreb

Jedno poslijepodne sjedimo na terasi hotela u Krapini, a dobrohotni čuvar krapinske povijesti Drago Kozina nam priča povjesnice krapinske. Možda se ipak iskrade koje šaputanje iz onog džepa punog pripovijesti i predaja, koje istresa djed sinu ili unuku i koje stoljećima rastu, smucaju se uz plotove... Nije li koji učitelj svojim pučkoškolcima pripovijedao i onu priču o Vilini. Čednija da je bila Vilina, ne bi bilo legende. Ta, ipak je ona nategla sve strune te priče kojoj su zastor spustila trojica, osvetnici neposluha sestrina, Čeh, Leh i Meh, svojevrsni očevi Slavena, samo su odjenuli uloge za koje im je plašteve skrojila Vilina. U davno, davno doba, kad se tek nazirao rodni list grada što su ga na uzvisini sazidali potomci *homo crapiensisa*, zavezali su svi kasniji pripovjedači tu legendu koju će lako sročiti naizust čak i današnja djeca, čak i nestašni đaci koji su možda zbrisali s tog sata zavičajne povijesti...

Pričljiv će Krapinčanin uvijek dragocjeno gradivo iznova zaustiti, možda kad pogled prostre sa staroga grada niz kotlinu, ili dok se zatekne da po zraku riše legendarni most, kožni, škripav mirisav po štavljenju... Ako slušalac zamisli kakav bi to most bio, dok mu kažiprst domaćina Drage pomaže da gleda preko Krapine najprije jedno, potom drugo brdo na obzoru, mora uskliknuti: ma kakav most, mosturina! Divu je mjesto u zamišljenom, a u zbilji s Trikraljskog brda u naselju Tkalcima, lijevo je brdo Psar, eno tamo iznad franjevačkog samostana. A ondje nad željezničkom postajom, gdje su nekoć bili vinogradi i oranice, vidi se Šabac. Šabac? Je li po kakvom turskom Šabanu? Moguće, ali brdo takva imena legendarni je komad postojbine trojice braće, sinova kneza Hrvata. Ispričano je, ispjeva-

no i dugovječno: traje otkako su Rimljani vladali u hrvatskim krajevima, a stara tvrđa Krapina ograđivala kneževinu tog glavnog Hrvata. Utvrde Psar – koji se kroz povijest preimenovao u Jozefbreg, a danas je Josipovac – i Šabac, dali su sagraditi nasljednici Hrvatovi Čeh, Leh i Meh. Kožni most po kojem su braća prevaljivala kotlinu da bi se tajno razgovaralo visio je od brda na kojem su i danas ostaci stare tvrđe Krapine do Psara. O čemu su tajno pripovijedali otkriva okrutni nastavak priče: umjesto da bratski nasamare rimske okupatore, sestra im Vilina, zaljubljena pa zaslijepljena, namjestila drugi razlog za preokret. Sve im je naume izdala svome tajnom ljubavniku, rimskom vojskovođi i time najprije najdražem dosudila kraj. Dočuvši za izdaju, braća pogube Rimljanina, a Vilina pobjegne u Strahinje i odatle u spilju nad Žutnicom (tu spilju u Strahinčici zbog nje do danas zovu Ljubine ili Viline jame). Domaćice te spilje – o kojima su najstariji Strahinjčani donedavno pričali kako su plesale na proplanku, kakve bi no dugokose i zlatokose vile bile - sklone svoju imenjakinju i Vilina ondje rodi dijete. Kad se na suncu ispružila nekog svijetlog dana, kao da je zaboravila sve zbog ljepote djeteta, grubo je podsjete na izdaju braća dolutala ondje loveći u šumi. Uhvate ju, odvedu u tvrđavu Krapinu. Zauvijek će se od tad Vilina vrzmati po svim pričama i radoznalim nagađanjima, jer su ju osvetnici uzidali u tornju nad vratima drugog tvrđavina dvorišta? Ili u onom zidu čija je nagrižena ruina danas obrasla dračem? Možda u gornjoj, a moguće i donjoj kuli stražarnici. Ni glasom se nikom nije javljala Vilina pa lutaju pripovjedači od zida do zida, a još im je račune pomutila java: obje su kule srušene, ne baš davno kad se toga još dobro sjećaju šezdesetgodišnjaci krapinski.

A Čeh, Leh i Meh, razumni pred nadmoćnom vojskom rimskom koja naumi osvetiti ubojstvo svoga vojskovođe, Vilina ljubavnika, napuste krapinska obitavališta i odsele na sjever, pa osnuju tri slavenske države; Čeh Češku, Leh Poljsku i Meh Rusiju. Legendu su doista zabilježili poljski i češki ljetopisci. Tu priču obrađuje kod nas među prvima Jambrešić koji u svom „Lexiconu latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples etc.". „Zagrabiae", iz 1742. o Krapini ovako kaže: „Varoš ova cvala je već u ono vrijeme prie Hrista rođenoga i brojila više stolietjah slave svoje. Kaže se da je bila stolica careva ilirskih i glava svekolike široko prostrane Ilirie."

Slijede Ivan Kukuljević Sakcinski 1869. s napisom „Nieke gradine i gra-

dovi u Hrvatskoj“ te Stjepan Ortner s knjigom „Povijest grada i trgovišta Krapine“ iz 1899. godine, čiji su reprint Krapinščani izdali u čast proslave 800. obljetnice. Godine 1902. Laszowsky Em. pl. objavio je „Hrvatske povjestne građevine“. Svakako ovdje treba spomenuti i Gaja za kojeg kaže Dragutin Galac da je u *16. lijetu mlađane svoje dobe kratki mjesto i dogodopis* u karlovačkoj štampariji na svijet izdao istu knjižicu u njemačkom jeziku, 1826. pod naslovom „Geschlosser bei Krapina“ Sammt einem anhage ber di dortige Gegend in botanischer Hinsicht“.

Prosta ova pučka bajka – razvija svoje razmišljanje o legendi o Čehu, Lehu i Mehu Ivan Kukuljević Sakcinski – prepletena je, kako vidismo, „s izmišljotinami vručih glavah učenjačkih koje uz Krapinu još dva grada Psari i Šabac, kao trojedni stan trojedne braće naznačiše; preseli se i u učene spise zapadnih i južnih slavistah. Češki historioci Kozma Pražki u 12. st. zatim Hajek, Ivan Dubravski, Šimun Proxenus, Matija Kuthen, i ostali, spominju ovu basnu. Paprocki bijaše prvi koji uprav Krapinu i Psari imenova starim sjedištem Čeha i Leha. Mihajlo Frank dodao je prvi i ime rimskog vođe, proti komu su vojevala braća u Hrvatskoj, nazvaše ga Aureolom ili Galikom. Poljski historik Matija iz Mihova premjesti Čeha i Leha dapače na hrvatsku rieku Krupu. Stari česki ljetopisac Dalimil, govoreći o Lehu, komu bješe ime Čeh, tvrdi također, da je ovaj došao iz zemlje hrvatske. ‘V tei zemlji bieše Lech, iemuž jmie dieiechu Čech, ten Čech imieše bratov šest..‘.“

Krapina pamti puno više od osam stoljeća, koliko je star njezin rodni list - govori nam Drago Kozina. Prve pisane vijesti o Krapini potječu iz posljednjeg desetljeća 12. stoljeća, kada 1193. godine pečujski biskup Kalan, „totius Dalmatiae atque Chroatie gubernator“ zapovijeda da se zagrebačkom biskupu Dominiku i njegovim nasljednicima, daje crkvena desetina „de omnibus victualis, que vuigo cazun nuncupator“. Povijesno gledano, napisi o Krapini, počinju krapinskim pračovjekom na kojem je svjetsku slavu stekao poznati dr. Dragutin Gorjanović Kramberger, koji je još 8. lipnja 1909. održao predavanje pod naslovom „Pračovjek iz Krapine kanibal“, na 4. kongresu Čeških prirodoslovaca i liječnika u Pragu. Anđela Horvat piše: „Taj općenito najbogatiji nalaz bio je od takve važnosti za poznavanje života praljudi u ledeno doba, u vrijeme diluvija, da se Krapina našla među najznatnijim paleolitičkim nalazištima Europe i na karti svjetske povijesti.“

Pračovjek je pobudio i maštu brojnih literata, među njima i Vladimira Nazora, koji je napisao „Dedeka Kajbumščaka - novo pričanje o drevnom krapinskom čovjeku", izdano u Zagrebu 1939. godine. U novije doba krapinskom pračovjeku i razvoju humanida najviše se posvetio akademik dr. Mirko Malez, čija je prva ljubav, doduše, bila manje poznata zagorska špilja Vindija.

Korvin i Erdődy umiru u Krapini

U priči o gradu Krapini svoje mjesto imaju i Ivaniš Korvin i legendarni ban Toma Bakač Erdődy - nastavlja dalje Drago Kozina. Obojica su čudnim slučajem umrli u Krapini. O skončanju Ivaniša Klaić piše: „Kralj Matijaš nije pridržao gradu Krapine ni grofovije Zagorje, već ih je za života svoga darovao svojemu nezakonitom sinu, hercegu Ivanišu Korvinu. Za ovoga hercega i bana Hrvatskoga, koji se oko 20. ožujka 1496. oženio Beatricom, kćerju silnog hrvatskog kneza Bernardina Frankopana, kao da je grad Krapina znatno popravljen i urešen. nakon smrti hercega Ivaniša Korvina, koji je 12. 10. 1504. godine u gradu Krapini umro te onda bio sahranjen u manastiru u Lepoglavi, upravljala je neko vrijeme udovica njegova Beatrica Frankopan sama Krapinom i ostalim imanjem njegovim:"

Ivan Kukuljević Sakcinski pak o Erdődyju piše: „Godine 1624. boravio je opet u gradu Krapini bivši slavni ban Toma Bakač Erdődy posjetivši Kegleviće kao rođake svoje, jer mu nećakinja Mara, kći Petra brata Tome, bijaše udata za Stjepana Keglevića. Bivši ban Toma tad jur 66 godinah, oboli iznenada i umre iznenada u Krapini, odkuda mu tijelo, iza kako je osam danah na odru izloženo bilo svečanim načinom odvedoše u Zagreb." Đuro Szabo tvrdi (Glasnik jug. prof. društva VI/7-8/1936.) da se Kralj Žigmund vjenčao 1405. godine u Krapini s Barbarom Celjskom.

Ni Adam Baltazar Krčelić nije mogao zaobići Krapinu: „Međutim je na ptujskom polju godine gospodnje 1750. vršila vježbe 5. pukovnija. I naši krenuše iz Zagreba 1. lipnja preko Zagorja i Krapine. Svijetli car s kraljicom Marijom Terezijom, sa svojim bratom Karlom, vojvodom lotarinškim, s banom Hrvatske i drugima koji su pratili Njihova Veličanstva, pojavi se uz pucnjavu topova 4. srpnja oko 5 i pol sati poslije podne". Dalje slijede opisi vojne vježbe večere i plesova u čast kraljice. Legendarni Krapinski sudec svog šaljivog tumača našao je u Tomislavu Prpiću, koji ga opisuje u

kajkavskom dijalektu, u satiričkim stihovima s ilustracijama akademskog slikara Ive Režeka. Tiskano u hrvatskom izdavačkom bibliografskom zavodu u Zagrebu 1944. godine.

Europeizacija Hrvatske

Iz krapinske bibliografije Antuna Kozine možemo doznati između ostalog, da je od svih ljudi i događaja u Krapini, najviše pažnje pobudio ipak Ljudevit Gaj. Čak 30 knjiga i opsežnih studija posvećeno je tom *homonovisu*. Treba dodati da je još 15-ak knjiga posvećeno Ilircima i ilirskom preporodu. Slijede knjige o duhovnom i crkvenom životu, njih 20-ak. Ponajviše od toga odnosi se na franjevački samostan i čudotvorno barokno *proštenjišče* Majke Božje Jeruzalemske na Trškom vrhu. Nešto rjeđe autori su ovjekovječili pračovjeka i praoce Čeha, Leha i Meha. Među onima koji su imali potrebu da pišu o Gaju, našli su se i Gjalski, Deželić, Jonke, Strozzi, pa i Nazor i Matoš.

Ilirci su sastavljali narodne zahtjeve 1848. tražeći pravo na udruživanje, slobodu ispovijedanja vjere i političkog uvjerenja, osnivanje narodne banke u Hrvatskoj, neovisnost od Ugarske i uvođenje domaćeg zapovjednika narodne straže. Tražili su ono što je tražila europska revolucija u Francuskoj, Njemačkoj i Italiji. Ilirski pokret koji je nastao i stvaran u Krapini, europeizirao je Hrvatsku i predstavljen je u svijetu u pravom svjetlu, Krapinci će u šali reći kako je Krapina bila velika i onda kada je Hrvatska bila mala. Ljudevit Gaj vodi po Krapini kao pravi turistički vodič, bana Jelačića i saskoga kralja. Nekoliko puta u Krapini se tajno sastaju biskup Juraj Strossmayer i Ante Starčević. Sastaju se tu Kukuljević, Drašković, Demetar, Rakovac i Pavao Štoos. Tu je spjevana budnica „Još Horvatska ni propala".

Manje je poznato da je Ante Starčević, kao saborski zastupnik u stvari predstavljao Krapinu i da je bio biran tu, u Hrvatskom zagorju. U Krapini su rođeni Dragutin Kušlan, Ernest Tomašević i Rudolf Valdec. Ovdje je često boravio i Stjepan Radić. Svoj odvjetnički zanat kod poznatog odvjetnika Majcena u Krapini izučio je Vladko Maček. Već 1841. ovdje djeluje Ilirski teatar dajući predstave, između ostalog i operu *Ljubav i zloba*, Vatroslava Lisinskog. Gaj je u Krapini 1845. otvorio prvu ilirsku čitaonicu. Godine 1847. osnovao je gospodarsko društvo. Od 1855. djeluje i vatro-

gasno društvo. Na takvim zasadama, poslije su izrasla pjevačka i sportska društva Hrvatski sokol i KUD Ilirci. Od davnina održava se na Trškom vrhu tzv. seoski festival, preteča današnjeg Krapinskog festivala.

U poklonstvo Gaju došao je i A. G. Matoš, i to povodom proslave 100-godišnjice Gajevog rođenja. Donosimo Matoševe impresije koje je prigodom proslave te obljetnice pod naslovom "Gaj", napisao u Hrvatskom pravu od 17.7.1909. godine: „Prošlog petka na krapinskoj Gajevoj proslavi, kod svečane mise sa hrvatskom muzikom, pratio je žensko pjevanje Glückove Ave Marie, popularni krapinski ljekarnik S. Viktorin, a onda slijedi opis polaganja vijenca na spomenik te akademije navečer u dvorani Sokola".

O Gaju nastavlja svoje reminiscencije Matoš ovako: „Žalosna je činjenica da mi ni danas o Gaju ne znamo skoro ništa, Iliri nisu vidjeli, unatoč lekciji Ruskoj i Srpskoj da toga zajedničkog ideala u slavenstvu nema i ne može biti. Ma da je Gajeva politika utopije i neuspjeha, posvećen misiji ilirstva, jugoslavenske uzajamnosti i namigivanja s Rusijom bio u stvari buđenje hrvatske misli. Veliki Gaj, zvijezda Danica naših dana, nije mogao stvoriti političkog, ali je stvorio temelj za kulturno jedinstvo svih Hrvata. Kao Starčević u moralnu, tako vjerovaše on u kulturnu snagu naroda." Članak završava: „U Krapinskim toplicama odoh s našim umjetnicima na dva dana, dosađivaše nam u nedjelju kiša. Legnem razmišljajući o Krapini, Khuenu, kucnem ovaj ružan san na vješalima suha kao prut".

Stanko Lasić (Uvod u monografiju, Znanje, Zagreb 1986.) navodi da je Marija Jurić Zagorka svoje književne početke imala upravo u Krapini uređujući 1891. krapinski đački list „Zagorsko proljeće" pod pseudonimom M. Jurića Zagorski. Da Krapinčani imaju smisla za humor, govori i podatak da u Krapini od 1906. izlazi uz svaki fašnik, humoristički list „Zvonec", koji godinama uređuje naš Drago Kozina.

Drugi val preporoditelja Đuro Arnold, Ivan Vitez Trnski i drugi uz preporodni poticali su i industrijski preobražaj Hrvatske. U Krapini se tako pojavljuje prva tvornica kamenine, prva klaonica i kožara. Godine 1811. u Radoboju je proradio stroj za rafinaciju sumpora, patentiran i prvi takve vrste u Europi. U Krapini je pronađen i jedan od najstarijih tokarskih strojeva u Hrvatskoj, izrađen u cijelosti od drva.

Krapina je djelovala na pisce i oni na nju. Našao je tu ishodište i Mato Lovrak za Proznu priču krapinske mladeži – *Jelašin Sinovec* i djeca trgov-

ca *Bregara* (Mladost Zagreb, 1964.), ali i Krešo Novosel za svoj povijesni roman *Stoljetno stablo* (Ljudevit Gaj, Krapina 1986.). U sjeni krapinskih kula našao je inspiraciju Janko Leskovar za svoje pripovijesti „Sjene ljubavi", a Ante Kovačić dio radnje romana „Fiškal" smješta u Krapinu: „Da je u kloštarskim pergamenima latinskim jezikom pisano, kako su u kući fiškalovoj nekada držali svoje znamenite skupštine glasoviti krapinski suci. Upravo zato nekom pobožnošću, nekim osobitim počitanjem prolazili bi stari Krapinci mimo te kuće."

(U trećem nastavku, u ovom dvobroju objavljujemo izabrane radove s 14. natječaja za hrvatski književni putopis. Nagrađene putopise s tog natječaja, 2020., objavili smo u Kaju br. 1-2/2022. i 3-4/2022., *op. ur.*)

DUSIMA PRAŽITELJA ISTRE U POSJET

Radovan Brlečić, Sv. Ivan Zelina

Najtajanstveniji, najatraktivniji i najnepoznatiji dio istarske povijesne baštine ne kriju ni pulska Arena, ni porečka Eufrazijana, ni Vodnjanske mumije, ni Pazinska jama. Ono što bi reportere National Geographica u Istri najprije osvojilo je kompleks gradina iz brončanog i željeznog doba u neposrednom zaleđu Poreča. (Marino Baldini, kustos porečkog zavičajnog muzeja)

Treća sreća, veli pučka uzrečica koja je i mene pomazila kada sam uz pomoć nje i svojih pulskih prijatelja Alda i Serđa iz trećeg pokušaja pronašao put do mnogima, pa tako i nama trojici, nepoznatog arheološkog nalazišta Mali sveti anđeo. Na brežuljku obraslom teško prohodnom makijom i bršudom, svega nekoliko kilometara udaljenom od Poreča stoje ostatci megalitskog kruga podignutog u brončano doba, prispodobnog onom opće poznatom Stonehengenu. Prvotni mi je naum bio obići ostatke triju histarskih gradina na Picugima nedaleko Poreča, zbog čega sam početkom ljeta te 2015. sjeo u automobil u Puli - ishodišnoj točci svih mojih landranja Istrom i istočnom obalom Jadrana i uputio se zajedno s Grgom, čupavim četveronožnim prijateljem u posjetu dusima predaka naših predaka - starih Histra i onih koji su na poluotoku živjeli prije njih, a dolaskom Histra netragom nestalih. Prije polaska prosurfam internetskim stranicama koje nude sadržaje o Picugima – nizom triju brežuljaka. Surfajući naiđem i na podatke o mnogo starijem arheološkom lokalitetu na brdašcu Mali sveti anđeo u blizini Picuga, koji s brežuljcima Mordelom i Velikim svetim anđelom čini niz Mordele. Bio sam uvjeren kako ću prema zaravnatim vrhovima, karakterističnom obilježju svih onih uzvisina po Istri na kojima su ostaci gradina, ali i prema opisu njihovog položaja skinutog s interneta lako pronaći i Picuge i Mordele. *Picugi* omeđuju s juga neveliko Valkarinsko polje dok su Mordele na sjeverozapadnom rubu toga polja. Svaki brežuljak Picuga opasivala su tri kružna bedema građena

kao suhozidi, no vjeruje se kako je postojao i četvrti u podnožju koji je opasivao sva tri vrha. Arheološka istraživanja potvrdila su da se radi o ostacima Histarskih gradina podignutih tokom drugog milenija prije Krista. No to ne znači da i prije na Picugima nisu obitavali ljudi. Poneki od onih koji su istraživali Picuge, još od doba vladavine Austro–Ugarske, drže kako su *tri pike od Picuga,* kako domaći zovu Picuge, u cijelosti ljudskih ruku djelo i da su brdašca zapravo piramide prekrivene zemljom, s vremenom obrasle gustim vazdazelenim mediteranskim raslinjem. Osim što su na jednom *piku* pronađeni dobro sačuvani stepenasto položeni kameni blokovi - način na koje su građene piramide u prilog toj tvrdnji ide i međusobni položaj Picuga i Mordela, koji je navodno istovjetan međusobnom položaju zvijezda u pojasu i u maču Oriona u zviježđu Orion. No i to nije sve. Brdašca u oba niza nisu smještena jedno iza drugog strogo pravocrtno već imaju otklon od pravocrtne osi. Začudo, taj je otklon u Picugima istovjetan otklonu triju zvijezda Orionova pojasa, a upravo takav raspored imaju i egipatske piramide u Gizi. Raspored i otklon brežuljaka Mordela istovjetan je pak rasporedu zvijezda u Orionovom maču. Intrigantno, zar ne! Iako ni jedan od ovih toponima nisam našao na karti vjerovao sam kako ću na temelju opisa koje sam skinuo s interneta lako pronaći Picuge, koji će mi biti orijentir za Mordele. Putem se zaustavim u Funtani kako bih u njezinoj marini, a zatim i turističkom uredu bezuspješno zatražio prospekt i dobio informaciju o Malom svetom anđelu. *Nikad čuli za njega, kažu mi (?). A Picugi? O njima smo nešto načuli.* Nije mi preostalo drugo već krenuti u potragu. Nakon malo lutanja konačno vozim cestom duž južne padine Picuga, no puta ili staze kojim bih se popeo na jedan od njihovih vrhova ni traga. Iako su dani u ovo doba godine dugi, teško da ću ovim tempom potrage prije sumraka stići obići i Picuge i Mordele, pa čak ni uz pretpostavku da taj čas ugledam puteljak na Picuge. Zato razumno odlučim najprije potražiti i obići intrigantniji Mali sveti anđeo, a ideju o penjanju na Picuge ostavit za neko drugo landranje. Jer, za razliku od željeznodobnih gradina na Picugima, Mordeli i Velikom svetom anđelu o kojima se dosta toga zna, brončanodobni ostaci na Malom svetom anđelu još su velika nepoznanica i pravi su izazov za landravca. Budući da se sunce već dobrano približilo svom zalasku, a ja nisam još pronašao stazu koja bi me odvela na Mali sveti anđeo, odustanem od traženja, odlučivši kako ću se sljedeći put doći bolje informirati, ali i ranije krenuti iz Pule. Kao utjehu na povratku u Pulu obišao sam Višnjan u kojem je svjetski poznata zvjezdarnica. Uz ne tako davno sagrađenu novu izvan samog mjesta, postavljenja je replika tajanstvenog kamenog kruga s Malog svetog anđela. Veličanstveni doživljaj koji zacijelo ne može zamijeniti doživljaj pri obilasku originala.

Krajem svibnja 2020., pet godina poslije neuspjelog putovanja do istarskog Stonehengena, sjedim s Aldom na terasi kafića u sportskoj lučici Delfin, u kojoj je

vezana moja Jutarnja zvijezda – brodica kojom landram Jadranom. Zaintrigirao sam ga pričom o Malom svetom anđelu i bez nagovaranja ga pridobijem da sljedeći dan zajedno odemo u potragu. Dok vozimo po E 751 obojicu nas obuzela strast kakvu osjeća svaki landravac u potrazi za djelićem još neviđenog. Za razliku od pravca kojim sam ja putovao, ovaj ćemo put do Valkarinskog polja cestom koja povezuje Poreč s E751 preko Baderne. Ubrzo pronađemo skretanje za Valkarin, staro kameno selo prepuno nanovo uređenih kuća za odmor iznad nevelikog plodnog polja. Na pravom smo putu, sokolim Alda koji vozi. Ono ispred nas su Mordele, a ono lijevo preko polja moraju biti Picugi. Provjeravamo kod onih koje susrećemo s koje strane moramo prići Mordelama kako bismo se uspeli na njih. Iz trećeg pokušaja dobivamo konačno suvislu uputu: *Vozite dalje prema Poreču. S druge strane je livada kojom prolazi poljski put tik uz podnožje Mordela i od njega se možete uspeti.* I dok Aldo polako vozi izbjegavajući neravnine na poljskom putu ja bezuspješno pogledom tražim prolaz kroz, čini se, posve neprohodni zeleni zid. Već smo na kraju livade, a puteljka koji bismo se mogli popeti na bilo koji od tri vrha nigdje. Naš nas poljski put na kraju dovede na meni već poznatu cestu koja od Poreča vodi za Dračevac, a kojom sam prošao prije pet godina. Aldo okrene polukružno kroz Valkarin i vrati nas ponovno na onu drugu, suprotnu stranu Valkarinskog polja. Ranije smo u podnožju srednjeg brežuljka Mordela uočili usamljenu kuću – očito nekadašnju stanciju do koje vodi put kroz polje. Idemo do nje raspitati se, rezolutan je Aldo. U kući i oko nje ni žive duše – očito su domaćini negdje na *delu*. Ostavljamo auto u hladu starih voćaka i uputimo se kroz polje tek rascvjetalih miomirisnih žutih cvjetova smilja, jedva vidljivom stazom. Lijevo, kao kakav bedem, vazda zeleno grmlje skriva pogled na Mordele, desno se prostire polje obojano bojama kasnog i sušnog proljeća koje završava blagim brežuljcima po kojima je raštrkan Valkarin. Zaokupljen traženjem, ali i strahom od kakve zmije, nezapaženo mi promiče iskonska ljepota krajobraza unutrašnje Istre. Svježe uzorana crvena zemlja i tek zazlaćene plohe žita u polju nadohvat ruke. Maslinici i vinogradi, u daljini. Nakon dvadesetak minuta hoda ponovno smo na onoj cesti koja od Valkarina vodi u Poreč. Dok će Aldo istim putem natrag po auto kako bi se još jednom provezli putom kroz onu livadu s druge strane Mordela, ja ću pričekati uz cestu, možda naiđe netko tko nas može uputiti. Ni desetak metara od mjesta na kojem smo izbili na cestu ugledam skriveni prolaz u zelenom bedemu. Siguran da sam konačno otkrio put što vodi na vrh prvog brežuljka Mordela. Da sam doista otkrio traženu stazu bilo nam je jasno već nakon desetak metara probijanja zaraštenim puteljkom do kojeg se i sunčane zrake teško probijaju zbog čega naše putovanje djeluje tajanstveno – baš prispodobivo onom što nas će nas dočekati kada se uspnemo na vrh. Ubrzo se nađemo na osunčanom proplanku s kojeg počinje uspon. Ispred nas na samom

vrhu, do kojega smo na mjestima morali i četveronoške, uzdiže se ostatak bedema nekada očito kiklopskih razmjera ispod kojeg je napušten kamenolom. No prije završnog uspona uskom stazom što vodi nad nekoliko metara dubokom provalijom kamenoloma, trebali smo svladati i prelazak preko smetlišta, prepunog razbijenih boca, limenki i istrunulih velikih limenih bačvi, koje su zasigurno sadržavale opasan otpad – zastrašujuće i gotovo nevjerojatno. Na vrhu smo Mordele. Od jugoistoka do sjeverozapada horizont zatvara nebesko plavo more. Ispred nas Poreč, za leđima u daljini Učka. Lijevo nešto niži brežuljak Mali sveti Anđeo sa svojim ostacima megalitskog kruga, a u nastavku mu Veliki sveti anđeo sa svojim ostacima histarske gradine. Oba na dohvat ruke, a zapravo nedohvativa, jer nigdje u gustom zelenom pokrovu ne naziremo obrise neke staze kojim bismo se mogli probiti do njih. I ne pokušavamo ju potražiti već lakonski zaključujemo kako tri vrha Mordela nisu međusobno povezana putima vjerojatno još od doba Histra. Vratit ćemo se sutra zajedno sa Serđom i potražiti put za Mali sveti anđeo s one druge strane Mordela. Serđo, stari izviđač uvijek spreman za hodanje, objeručke prihvati naš poziv, pa se nas trojica sljedećeg dana, no ovaj put ranije, uputimo istim onim putem na Mordelu, kako bi i on vidio ostatke gradine. Dok ja sanjarim i fotkam Serđo s Aldom pogledom istražuju naznake kakva skrivena puteljaka koji bi nas odveo na Mali sveti anđeo. Iz sanjarenja me prene Serđov pobjedonosni uzvik. Na tamnom vazadazelenom pokrovu pod nama mjestimice se naziru nježnije zeleni dijelovi kako vijugaju prema vrhu Malog svetog anđela. Skriveni puteljak?! Krenemo nizbrdo istim onim putem uz rub kamenoloma, preko smetišta i onog proplanka i opet se provlačimo kroz draču, povijuše i kupinje koje zapinje za našu odjeću i dere kožu na golim podlakticama dok ih razmičemo slijedeći stazu. No uspon na Mali sveti anđeo srećom je blag i kratak. Na zaravnatom vrhu dočeka nas prizor vrijedan uloženog truda. Samo naizgled nasumično razbacani kameni blokovi na modroj pozadini mora i neba. Desno na horizontu u plavu boju mora i neba uronio rt Savudrija. Lijevo vazda zeleni Veliki sveti anđeo popeo se put nebeskog plavetnila. Za leđima nam u crvenoj, sivoj i bijeloj boji unutrašnjost Istre. Sav taj raskošni kolorit zasjenjuje saznanje da smo usred nečeg što su preci naših dalekih predaka sagradili tokom brončanog doba. Kada točno? Kako i čime? Čemu i zašto? Pitanja koja i nakon dobivenih odgovora ostaju otvorena za niz potpitanja, ali otvaraju i ona potpuno nova. Ono što je nedvojbeno jest da se nas trojica nalazimo unutar tajanstvenog kruga raskriljenog na strani sjevera, koji tvore kameni blokovi međusobno razmaknuti. Njihov oblik i raspored dovodi do pretpostavke da je ova prahistorijska instalacija služila za promatranje položaja sunca (a moguće i drugih nebeskih tijela) u određenom dobu godine. Kako bi potvrdili tu pretpostavku mladi astronomi iz Višnjanske zvjezdarnice rade na projektu kojim će promatranjima i mjerenjima dovesti do

saznanja čemu je to u krug postavljeno, a sada dijelom razvaljeno, kamenje doista služilo. Posao opsežan i dugotrajan. No nakon njega Mali sveti anđeo će, vjerujem, biti konačno dostupan i prezentiran kako i zaslužuje *najatraktivniji i najnepoznatiji dio istarske povijesne baštine,* do sada otkrivene, jer tko zna što sve još krije zemlja Histra, Rimljana, Kelta, Franaka, Slavena… Već i letimičnim pogledom na padinu Velikog svetog anđela vis-à-vis otkrivamo trag skrivene staze koja vodi do njegovog vrha. Iako ni ona nije očišćena, daleko je prohodnija od staza kojima smo se do sada penjali. Na jednom mjestu put se račva. Serđo krene lijevom stazom, a Aldo i ja desnom držeći se jugozapadne padine brežuljka. Tko će prije do vrha! Uskoro se stazi kojom hodimo zdesna pridruži još jedna staza. Nije nam trebala providnost da bismo zaključili kako je to ona staza koju smo jučer bezuspješno tražili uzduž livade pod Mordelama. No provjerit ćemo to pri povratku. Hodajući lakšim putem, tek smo zadnje metre morali svladavati četveronoške kako bismo se popentrali na ostatke bedema koji su u davnini opasivali vrh brda, nas smo dvojica stigli prvi. Uz sam rub zaravnatog vrha, u živoj stijeni isklesan sarkofag. Nedostaje mu samo pokrov. Stari ga je majstor ostavio nedovršenog i ne odvojivši ga od stijene, jer mu je pri klesanju napuknuo. Na povratku krenemo onom stazom sada lijevom i nakon desetak minuta laganog spusta doista izbijemo na livadu kojom smo Aldo i ja prošli autom u potrazi za stazom. Sabirući dojmove, zapitam se lutaju li dusi predaka Istrana i njihovi preci među ostacima bedema i devastiranim megalitima, ili dobra je vibra koju sam osjetio hodeći Mordelama utjecaj Zmajeve brazde, kojima je, kažu, Istra ispresijecana.

KAMENIM MOSTOVIMA NEKIH NOVIH OKRUGA

(lipnja 2020., put Gorskog kotara)

Davorka Črnčec, Nedelišće

Onaj je četvrtak, deveti od Uskrsa, spojen s petkom u produljeni vikend. Talijani bi rekli „ponte“ -most naslonjen na kraj tjedna. Vremenska prognoza nimalo nalik polovici lipnja još je prošli tjedan pokušala obeshrabriti putoholičare u planiranju vikenda. Mi nismo u toj skupini: idemo na odmor, mokri ne možemo biti dalje od kože, kišobran obiteljskih dimenzija uvijek u pripravnosti, u planinarskom ruksaku prilike i neprilike čekaju kišne kabanice i rezervne čarape. Upravo zato motor nije bio opcija ovaj put – nema dovoljno prostran gepek za slojevitu odjeću i ima poražavajuću zaštitu od najavljivanih pljuskova s grmljavinom.

Kod planiranja odmora autocesta uvijek izgubi bitku sa starim cestama. Idemo na odmor, kazaljke ostaju doma do ponedjeljka. Usvojen prijedlog starim povijesnim cestama do mora dopunjen osmišljenim postajama, stajalištima koja ne nude kavu, sendvič i gorivo. U Karlovcu se dajemo u sive, zavojite, pokrpane ruke stare dame Jozefine. (Takve je male bijele ruke imala baka kad bi nakon dugog dana u polju razvukla listove tijesta, narolala ih u tepsiju premazanu domaćom masti, savinutim prstima bolnih zglobova utisnula rubove tijesta dok trešnje traže izlaz, a gladne oči unučadi čekaju da poslade usta i poližu prste.) Ograničenje brzine ove ceste uvjetovala je njena savitljivost među vizurama krajolika, tako ona lukavo ne dopušta ravnodušnost. Gradnju ove ceste od Karlovca do Senja potiče car Josip II. Habsburški, dužine nešto preko 100 km najkraći je put do mora. Gradnja traje od 1770. do 1779. a najviši joj je uspon prijevoj Kapela na 888 mnv. Legenda kaže da je nalog za gradnju ceste i novac za troškove dao Josip II. upravo nakon što je prelazeći Kapelu (pored današnjeg Josipdola) pravcem što datira iz starih antičkih vremena, pao s konja. Taj će podatak i vrh ostati za provjeru nekom drugom zgodom.

U općini Tounj na ulazu u mjesto Potok Tounjski dočekuje nas nenajavljeno i neplanirano izvor, fontana, vrelo Božidar koja datira još iz 1847. Iznenađeni koristimo čuda modernog doba i saznajemo: Izvor je od kamena sagrađen uz povijesnu Jozefinsku cestu, dvije godine nakon što je major Josip Kajetan Knežić završio njezinu rekonstrukciju, tzv. „Novu Jozefinu". Jednostavna, arhitektonski skladna građevina u nizu je pratećih građevina i infrastrukturnih objekata (mostova, fontana, sunčanih satova, natpisa, minerskih znakova) koji u cjelini s Jozefinskom cestom predstavljaju vrhunsko i unikatno djelo cestogradnje 18. i 19. stoljeća. Oblikovan je kao česma nekoliko metara udaljenog izvora vode. Okrijepili smo se pa nastavljamo do puno poznatije destinacije zacrtane nam u današnji plan.

Most na rijeci Tounjčici dvoetažni je kameni most na povijesnoj Jozefinskoj cesti Karlovac – Senj, građen u dvije faze. Godine 1777. sagradio ga je inženjerski pukovnik Struppi, a 1843. prilikom rekonstrukcije iste ceste nadogradio ga je, s kamenim prilaznim rampama, graničarski major Knežić. Na parapetima postavljene su četiri kamene skulpture vojnika i natpisna ploča, sačuvane iz najstarije faze mosta te ploča iz druge faze gradnje. Obje etaže mosta konstruirane su s po tri polukružna luka i niskim kamenim parapetom. Jedini je dvoetažni most na području Republike Hrvatske i kao takav jedan od najvrednijih primjera mostogradnje 18. i 19. stoljeća. Namjera rekonstruktora je bila smanjiti nagib silaska i uspona, pomiriti ih s reljefom pa je zato ovo most na kat još i danas u svojoj punoj funkciji. Bio je oštećen u Drugom svjetskom ratu no kasnije se obnavlja u svoj izvorni oblik. Danas izgleda veličanstveno. Pod njim treba još otkriti govor žaba i lopoča. Svejedno pitam: kako se koracima, kočijama i mazgama ovuda ostavljao trag put Jadrana, pred dva i pol stoljeća? Kiša nježno dotiče rijeku - kako prsti diraju fino ugođeno glazbalo. Zagonetno šuti. Kao baka kad polako razvlači tijesto za štrudlu.

Ovdje nas je četvrtak počastio i s dva manje poznata bisera istog sjaja:

Na samom parkiralištu do mosta je kameni spomenik posljednjim mlinarima na rijeci Tounjčici. Franji i Mariji Čavrak sin Mirko u spomen izrađuje kameni spomenik u hladovini parka uz rijeku koja ih je hranila.

A kad se nagnete na desni rub Josipovog mosta, pažljivom oku ne promiče sakriven ulaz u spilju Zdenac. U nju se može rijekom ili spretnim speleolozima spuštajući se pomoću užadi. Nemamo ni čamac ni užad, ostaje na listi za posjet kad budemo opremljeniji.

Zadivljeni, s premalo riječi, u nekoj svečanoj tišini, a puni dojmova djelomice pohranjenih u fotoaparat i bilješku na mobitelu, napuštamo zagrljaj Jozefinske ceste put Oštarija do još jednog kamenog mosta. Marmontov most u Oštarijama kameni je most preko Zagorske Mrežnice građen od 1809. do 1813. tijekom fran-

cuske vladavine Ilirskim provincijama. Tako i dobiva ime, po Napoleonovom maršalu Augustu Marmontu. Dug je 92 metra s 12 lučnih otvora. Ispružio se preko suhog korita rijeke, voda je 1959. preusmjerena za potrebe hidroelektrane Gojak na Dobri. Čitam da je obnovljen nakon 1998. razočarana da taj posao nije završen. A i teško me oduševiti nakon Tounja.

Upravo ovdje pod kamenim mostom u Oštarijama saznajem da nam je u planu pri povratku s odmora pogledati još jedan ovakav kameni most u Novigradu na Dobri: Patačićev most na staroj Karolinskoj cesti. Spajam u toj spoznaji tišinu i zadovoljstvo.

Mostovi pak uvijek spajaju vodu i obale. Ovi kameni iz naše vikend priče spajaju četvrtke i nedjelje, žabe i lopoče, vodenice i mlinare, kopno i more, kišu i ljubavnike. Stoljeća i riječi.

BILOGORI V KRILU

Marija Drobnjak Posavec, Zagreb

Stoprom se dani, bi se reklo - još je kmica, samo se zdaleka, čez megleno jutro da slutiti da se noč spravlja spat. Divanimo se stija, a stara mašina brunda i škriplje, pak se brecne kak stari ded gda si je popušil prvoga cigaretlina.

Vincekovo je baš denes, dali smo se naštimati i za ovaj put, još morti zadnji, iti v gorice na Bilogoru da se prisetimo staroga običaja, prvog rezanja i blagoslova trsja. Na Vincekovo se navek moralo iti kak goder se moglo, koj god je imel komadiček goric, doneslo se kaj se imalo: malo vina, šnitu slaninke i koju kobasicu za težake da si pregriznu. Štucalo se, rezalo se, nešče bi nekaj zagrobal, one lepše i zdraveše loze se zebralo, da bi se morti prijelo i bilo za presaditi v jesen. Vuz to se i popevalo, a i popilo, ako je još kaj ostalo v lagvu od zadnje berbe. Bomeš se znalo trefiti da bi se dočekalo i ranje, pri jognju v kleti, a dok se obavilo pri jednom gazdi, išlo se iskati drugu klet gde se još imelo kaj popiti i čalabrcnuti makar i na stoječki.

Mi pak denes nesmo imeli namere takve, malo koj bi imel takvoga kuraža do jutra bančiti, takvi cajti su za nas minuli, no bilo nas je volja itak videti kaj je novoga vu tom kraju gde ima još stari goric, a nasađene su i nove. To su oni vugli Bilogore gde se bregi nižu jeden za drugim i onda se polako spruže i spuštaju v ravnicu kak da jim se dremlje.

Namere su nam bile najprvo dojti tam kam smo pozvani, a to je, kak se patri penzionercima, najprvo dojti pogledati Dom za starije i nemoćne osobe v Šandrovcu. Mi smo, po vezi, čuli za nje, oni su čuli za nas i rekli da slobodno dojdemo k njima i da nas radosno budu dočekali, a i da se pri njima more najti navek slobodnoga mesta. Naša „ jaka veza“ bila je

sadašnja stanarka, a prije toga naša velika i dugoletna pajdašica, koja je z nami bila jako dugo dobra, vredna i fletna i koja nam je na svakom poslu i naši Udrugi na Klaki vu svemu pomagala; blagajnu je vodila, kuvala nam kave i čaja, prala zdele i obljuke, i navek je bila gizdava i fest ženska. A mi smo imali volju videti i nju i to mesto, malo, ali i zgodno, jerbo ima velikoga staračkoga doma i prima još k sebi penzionerce, kaj se več ne bi moglo reči za one velike koji nemaju više nigde mesta za stare. Ona je dugo živela vu metropoli, ali si je sad našla tu malo mesta da tu bu njezino zadnje prebivalište vu miru i spokuju bilogorskoga pitomoga kraja. Šandrovac je zdavnja tu, ne zna se gda je nekoj Šandor bile tak dober pa je morti po njemu i dobil ime. I cirkvu ima na bregu veliku i preštimanu kaj se zove Pohođenje Blažene Djevice Marije, a napravljena je još 1886. A još prije nje tu je bila menša cirkvica.

Dopeljala nas je naša predsednica Udruge, Podravka po rođenju kaj navek preveč ima rada voditi nas i vučiti kaj do sad još nesmo znali. Tak nam je rekla i da je to kakti krilo Bilogore. A i prije nje rekla nam je prijateljica da se to sve splati videti.

-Ali bute vidli vre dok i vi dojdete na moje, kaj je to važno i lepo još v čovekovom životu. Na priliku, kaj to znači moči čez obljuk videti kak do vas dojdu one prve zrake sunčane i namignu vam iza borovog granja, a tiček se javi z daleka i pevčec zapopeva odnekud, a zadiši zrak i stija potok zagrgolji.

Tak nam je povedala naša pajdašica, dok se još otpravljala otiti z grada nazaj na selo.

A dok smo mi denes vlezli vu njezinu sobičku da ju vidimo i čujemo, smejali smo se i plača je bilo. Svi smo ju šteli skušuvati, podragati, prijeti za ruke, a bilo nas je toliko da smo jedva svi mogli vlesti vnuter. Ona bi se najrajše stala i išla bi z nami popiti čaja, a ne bi ji bilo mrsko videti i Zagreba, ali teško je z nogami dok ne slušaju više. Veli da ji bude bolše morti drugi put dok opet dojdemo.

Obečali smo da bumo opet došli. Koj zna gda to opet bude. Još smo dodali da ji se bumo javili i pisali.

Dok smo zišli van, dočekal nas je župnik da nam bu pokazal lepu župnu cirkvu koja je mam tu blizo na najvišem bregu. I sunce nas je dočekalo kak da se smeje, bilo je več visoko i gledi nas. I župnik nas gledi i vesel je kaj smo došli tijam od Zagreba. Mlad je čovek i pameten, puno

zna i ima se volju z nami divaniti. Pripoveda nam kak se živi i koj sve potpomaže ovu župu i župljane i veli:

„ Kako je ova Bilogora i čitava ova naša ljepotica zemlja Hrvatska tako bogata, a siromašna, i ovo je selo prebogato i vodom i šumama i njivama. Po brdima vinogradi i klijeti, šume poznate po najboljim vrstama drveta, livade i koševine obiluju bujnom travom, oranice zazlate žitom, a ljudi nema. Javljaju se izdaleka, dolaze najčešće na sahrane i na veće blagdane, ispovijedaju se, pokaju se i mole i odu, ima i onih koji daju i pomažu svojem selu. Ali ne vraćaju se doma“

Cirkva je velika, sređena kak se patri i poznati su majstori slikali slike i delali oltare i pozlačene kipe imaju. Oton Iveković narisal je veliku sliku na tramu. Glavni oltar je posvečen Blaženi Devici Mariji, a imaju još dva oltara. Orgulje je delal Ferdo Hefner. Bilo je tu navek ljudi kojima je bilo moguče dati za ono lepo i sveto koje traje i čoveku daje ufanje i nadanje da ima navek nekaj kaj ostane dok čovek ode. Navek dok gledim takve stare cirkve, mislim kak su ti svi pokojni majstori to sve znali i mogli napraviti i koliko je do sad došlo duša moliti se za milost i oproštenje. Gledeli su to sve okre sebe i ne znam kaj si je koj mislil i za kaj se je sve molil, jel za sebe i svoje, jel za komad kruva,, jel za ovaj svet više, ili za onaj drugi? Van smo zišli i sunce nas je gledelo opet i beli su se oblaki polehko gibali i plivali gore visoko.

Naokolo svud je lepo i gledno, od cirkve se vidi nadaleko, tri se ceste tu sretnu, ali se mam i razidu svakoja na svoju stranu, v dol, pak na breg.

Mi idemo na onaj srednji breg gde vidimo zdaleka gorice i kleti. To pak neje kojekaj, to su velike gorice i velika klet i tu se bumo bomeš okrepili i budu nas domaći dečki podsetili kak treba velike gorice pripraviti i obdelati i blagosloviti da budu dobro rodele, a se drugo bude kak Bog da. Vu to ime smo si nekaj spili i posedali po drvenim klupam, starinske su z velikim naslonima, glatke su, vidi se po njima da su koristile nekojim več zdavnja, pokojnim vinculerima ili gazdama. Težaki baš nesu imali zgodu na njima sedeti, nesu si to mogli voščiti. A mi smo se bogečki penzionerci tu zaseli kak prava gospoda. I lepo nam je, bele se oblaki i idu poleko, paše nam tu i nemreš se nagledeti na koji strani je lepše i nemreš verovati da ne vidiš čoveka koj bi putem prešel, ni maršeta koje bi paslo, sama lepota ostavljena sama sebi.

No itak tu jesu došli dečki k nam, zaradi nas su došli, jerbo smo mi

poštovani njijovi gosti. Jesu oni od tud, ali žive v gradu, vučili su se i školovani su i dojdu malko vu gorice s poslom, a malko se i pospominjaju. Povedali su nam kak sad više neje dosta gorice kopati, nego je to sve i nauka, a najvekši kumst je dobroga mošta i dobro vino napraviti. Sprobali jesmo tu vina crnoga i crlenoga, beloga i ružicu, a bilo je oštre rakije tropice i još kojekaj. No nesmo mi bili baš od velike pijače. Zapopevali smo nekoje starinske popevke, zalejali smo trseke i obrezali i nekoju lozicu za spomen. Onda je velečasni blagoslovil nas i gorice, pak smo ošli dalje.

Rekli su nam da se moremo špancerati malo dalje, pa malo v breg, gde je i planinarski dom, od tud se bude vidlo još malo bolje, na sve strane sveta. Dobro, istina je da se navek vidi bolše koj malo više stoji. Tu malo više bil je pravi i preštimani planinarski dom. Vidla jesem dost takvih, ali nekak mi se ovaj pričinil zbiljam pitom i vidlo se i preveč daleko, da te vlovi strah od daljine. Al, sve je bilo zaključano, nema nikoga, nema planinarov, nema lugarov, lovci nesu stigli još. Daleko z jedne strane vidlo se selo put i potok. Put je kriv, on je otpeljal ljude, ošli su iskat negdi nekaj lepšega i bolšega. Teško morem verovati da su negdi nekaj našli bolše i lepše. Vu ove livade, vu ove lepote za dosti bi bilo samo nekaj fteknuti i to bi zraslo makar da posadiš naopačke. A raste tu i ono kaj se samo posadi i moreš pojesti skoro sve do čega moreš dojti, od glive do bukvice, od koprive do smokve. Vode imaš od zvirika, zdenca, do džerma, potoka, na jedni strani Drava, na drugi Sava, samo je važno znati do tam dojti.

Ja ne bi znala kak je vama dok dojdete tak nekam i vidite kako svet more biti lep, ako ga samo znate dobro gledeti. Z jedne strane zagrlile su čitavo brdo jele i breze, onda su se niže zmed njijov narivali grabriki, bukviki, pak opet breziki, a vuz potok vrbiki i jalšje, potoki onda sve to preseču i puste da se z druge strane raširе livade i mekote. Z treče strane vidiš kak su se sčučurila sela, vrčaki, šljiviki, ledine, ploti, živice. Negdi su iže nanizane vuz put kak kraljuš, a drugde se stisnule na vrpu kak piščenci pod kokoš. A onda sve to znova, kak da je to zetkala nekakva fletna sneja velikoga šarenjaka, a on se onda navek menja i svaki put su mu šare i lepše, farbe druge, a navek se slažu i pašu si jedna vuz drugu. Ak se pak zagledeš još dalje, brda se plave i kak da bi te zvali da se geneš i sam tam nekam daleko odeš tijam tam gde se je samo daleko nebo spustilo k zemlji. Al pak dok pogledaš tu mam blizo, bori se stija ziblju i diši trava kak meka posteljka trepče, malo niže zdenec, star, ali gizdav,

sam, natkrit, ograđen je z tenkim drvenim letvicama, vratanca z zasunom. Vnutri je limena vedrica zateknuta i visi na lancu. Vidi se da zdavnja tu niko vodu ne grabi i ne pije. Malo dalje od zdenca je veliko drveno korito, suvo i raspucano, kak da čeka da nešče donese vodu i zleje da se korito okrepi. Ni mi se tu ne hapljujemo nikakvoga posla, zovu nas dalje.

Dolje, niže, vu veliki novi kleti, čekaju nas več z obedom. Dobre i fletne dekle taj čas su nas podvorile. Domače jelo i pilo, onak kak je za nas baš po meri, domača juva, diši po još. Moram tu dodati kakva je zaprav ta domača bilogorska juva, ak je zbilja ona prava od kokice, žuti se ozgora, ona kokošja mast, ne preveč, ali dost, tak da diši, a rezanci namigavaju, tenki i peršun, friško donesen z vrta, mora biti i mrkve, a ne preveč. Tu i tam drobni komadički meseka. Sad, dok mi netko pripoveda kak treba dodati još kojakave finote dopeljane z druge strane sveta, nami to zbilja ne treba, nek si slikaju kaj goder kojemu treba, ali samo ono kaj doma raste je zdravo.

- Ma samo si zemite, koliko goder vam paše! – brču nas dekličke. - Donesemo vam mi još.

I donesle su, ne nam trebalo dvaput reči, i šalatu od zelja z koščičnim uljem, i mesa, i kobasic, i krompera i prezvušta tijam, kruva doma pečenoga, friškoga, kukuruznoga i na kraju štruklje z sirom. Ma kaj češ više.

Ne živi itak čovek samo od kruva. I duša treba svoje. Raspopevali smo se kak smo mogli i znali, nami je bilo lepo i veselo.

No to još neje bilo sve. Em smo mi imeli volju još nekaj za videti i čuti.

Šteli smo k tome vuz put videti ižu vu Grabrovnici, zato kaj se je rodil tu Petar Preradović, poznati po svojim lepim popevkama. To je onaj čije smo popevke vučili još v pučki školi, napamet, kak na priliku: *Jezik roda moga, Rodu o jeziku* i još dosta toga gde se moglo nafčiti kak treba imati na mislima i štimati svojega roda i svojega jezika. Moram reči da se taj gospon prije dvesto let staral o našemu jeziku, a nekoji denes se više staraju o engleskom, neg o domačem. Tu smo imeli priliku videti i dost toga kaj se prizebralo od onoga vremena dok je tu živela familija Preradovićeva, kakti malo menši muzej, da se zna kak se to negda živelo. Vidli smo kakve su imeli postelje, vanjkuše, ponjave, obrisače, stoljnjačke, tanjere, zipku i drugo, kaj je pri iži moralo biti. I knjig je bilo sakojačkijov i z njegvom rukom napisane popevke, kaj su med prvima našim

rodoljubnim piscem napisane.

Onda smo još vuz put pogledali jednoga štaglja i vu njemu starinska drvena kola, jeden dedo nam je pokazal kaj sve kola moraju imeti da bi se z njima moglo voziti. Ja vam povim, ne znam jel me bute sve razmeli, ak ne znate poiščite si na internetu, budite i vi malo „onlajn“. Ovak: važno je najprvo rudo i svora, na tome se sve drugo mora dobro držati, onda idu šarenge, ludic, kotači, plečnica, jarem, štranjge, pa još kojekakve zagvozde, klini i kojekaj več za koju priliku trebaju kola, a moru biti pogon konji ili krave. Vu tomu štaglju je bilo svega, ja sem zapamtila još ornice, trlicu, grebalo, stupu, kolovrata i nareda.

I još nam je preporučeno, ak bumo več tu, neje daleko iti glet i sobu vu Velikom Grđevcu gde je Mato Lovrak bil i živel on je pisal za decu pa i za nekoje vekše: *Družbu Pere Kvržice* i *Vlak u snijegu* i još kojekaj kaj je bilo lepo deci za čitanje, a i za nafčiti pouke da se složno more fčiniti puno više i živeti složno je navek lepše, nego se svaditi. Istina da mi penzionerci nesmo više dijaki, ali nam je i denes dobro prisetiti se, baš tu pod bilogorskim bregima da je lepo imeti svoje popevke i svojega jezika narodnoga i književnoga i svoje knjige i svoje pisce.

Spomen soba je v lepi školi kaj se njegvim imenom zove i sve se knjige tu moru videti koje je učitelj Lovrak napisal da bi dečicu nafčil kak treba biti čovek dober i štovati svoje bližnje. I jeden stari melin je obnovljen o kojemu se pisalo i snimali su po njegvim knjigam filme.

Bilogori v krilu su se nunali i drugi važnii ljudi, a za sad smo se mi setili za ove.

Neje nam leko išlo diči se za ranja i šalabajzati kojekud, več more biti i fanj zdeno vuni, ali srce nas još nekam vleče, a noge malko teže idu. No bumo se vozili, makar bus baš i neje prva klasa, kotači škrobanču kak stari fijaker po krivom drumu.

„ Kh! Kh! Kh!“- breše naša predsednica, onda pozdravlja sve cifrasto, kak se patri, sve koji smo tu, a onima koji nesu došli poručuje da nek im bude krivo kaj su na zgubičku jer nesu čuli ni vidli kaj smo mi vidli, čuli i delali dok smo bili na bilogorskim stezam.

Al to je bil tekar jeden jedini kratki den na vratima Bilogore, a nje ima još puno kaj gledeti z jedne i z druge strane, a njezina pitoma brda i doli su naslagana jedno do drugoga i bi rekel da je tu sve lepo i meko kak na toplom krilu dobre i velike stare mame dok si vnuke ziblje spat.

Fakat je da mi jesmo, more se reči, zagrebački penzionerci, zaprav penzionerke, imamo z nami samo tri penzionerca, oni drugi naši pajdaši se ne daju z nami, nekojima je bilo dost goričnoga kopanja, štucanja loze i šikarja, voziti gnoja i zagrobati trsje, zato i jesu pobegli za vremena v grad da bi jim v gradu bolše bilo. Prem i to bolše baš i neje navek došlo na svoje, no sad i tak moru mirno spati dok se ne naspiju i dok ništ ne pika, šarafi, stišče, cuka, štreca, peče zgarjavica i kojekakve druge pojave koje čoveka pritišču dok je živ.

Smrkava se, megla se navlači po vrblju, ne vide se više međe ni puti, več smo na autoputu, stara šklopocija od našega autobusa nekak lekše ide po ravnom. Sunce je ošlo spat i samo nam je ostavilo za laku noč tenke rumene oblake kak vanjkuše. Pospane šume i ravnice menjaju se kak da bi štele reči, kam se tak žurimo, em smo več zdavnja tak i tak na puno toga zakesneli.

A meni se čini itak da bi imela još kojekaj za pisati, škoda je da se pozabi, ako ima nekaj lepo.

(Bilogorski putopisi)
5. 06. 2020.

BIRTIJA NA KRAJU POTOKA

(Kanjon Kamačnika)

Aleksandar Horvat, Ludbreg

Bil sem tu i lani. Vrbovsko, teče reka Dobra, ruši se prek širokoga slapa, a malo pred slapom se v nju vleva potok Kamačnik, gasi joj žeđ. Nad slapom visi birtija kaj te pogosti, počine te i skrije te v hlad da si zbereš misli. Na tem mestu započne Kamačnikova steza, priča i lepota.

Lani nas je bilo preveč, došli smo po drugomu poslu i morali smo paziti jeni na druge. Cajngeri su nas tirali po Gorskomu kotaru v širokim krugima. Videl sem na Kamačniku tek dva-tri drvene mosteke vuzvodno i nekaj se vu mene zapičilo, zujalo mi je v glavi da sem Kamačniku nekaj dožen i da moram to zgotoviti pri prvi priliki. *Gde ti je kraj? Za vezda si me zbegel*, mislil sem si, *ali prelepi si da bi te pozabil. Vrnul se bum!* A on mi je na to samo nekaj odžuboril prek kamena punoga mahovine.

Čovek mora sebi svoja obečanja spuniti. Ovo leto smo od sakodnevice vušli k našima v Delnice. Delničane isto zovem "naši", kajti su i oni kajkavci. I dok sem tu med bregima, a nisem prvi pot, moja je duša sa zelena i vesela, šumeča kak veter ili slap. Med tim silnim šumama, koje sem v jesen videl v svetešnji opravi, a vezda v ganc novi letni zeleni kiklji, čovek oseti kak ga je priroda celoga k sebi stisnula, onak zapraf, z velkom ljubavi i pajdaštvom. Jedino na kaj se kak Podravec nemrem prifčiti v tem bregima, je kaj mi se pogled na saku stran v breg zabuši. Nema nigdi moje ravnice, da pustim oko leteti do kud vsegne, da po zemli pogledam daleko kak da bi gledal v nebo. Ali na par dni i to čovek zdrži. Iskanje nečega novoga ne mora biti zaklenjeno v stare navike.

I evo me nazaj pri Dobrinomu slapu. Išli bumo do kud nas noge moreju donesti i do kud nas šuma bude pustila. Na početku, lepa velika tabla tumači da su Vrbovsko i Kamačnikov klanjec sredina gorskokotarskoga područja na kojemu

živi medved. Veliju da medvedu moraš pokazati da mu nečeš nikaj, a ja i moja draga smo v kratkim hlačama i platnenim patikama baš tak zgledali. Saki medved bi razmel da smo pitomni kak leptireki plavci.

Z malo toga pozitivnoga straha zakoračimo na Panovu stezu, vudrimo jempot po gongu kaj je tu nameščeni i fpotimo se na trikilometernu avanturu da bi zeznali gde Kamačnik zvira. Sto metrov vuzvodno je nekakva brana i ostanjki zdanja od kamena. Tu je negda bila pilana na vodu. V brani je luknja čez koju se voda ruši med kamenje, a pred njom malo jezerce. Ne obečava baš. Negdi vuzvodno je Kamačnik nabral lanjsko suho listje, od nekud je nekakvu zemlu nakopal i ve se tu pred branom vrti i namata kalna juha z hrđavom kašicom. Na to z šume veter dehne malo friškoga zraka, pak veli *čekaj, još nisi nikaj videl.* Stezica je lepa i široka, za nas dva golubeke - taman. Zavoj po zavoj, Kamačnik nas časti ze svojom lepotom. Malo se i predstavlja kak da zna kolko vredi, pretače se med kamenje, peni se i klokoče, leska se, maše z lopuhovim listom. Pod prvim drvenim mostecom je v šodru skopal malo jezerce lepe plavkasto zelenkaste vode, čiste kak kristal. Najrajši bi se čovek v nju podurnul če ne bi bila tak zdena i če ne bi, na podzadnje, bilo zabranjeno šlafuriti se v parku prirode. Tu smo vu tem parku kak v cerkvi v koji se poštuje Mater Priroda, ftičeki pridiguju z visine, sonce se prebija čez zelene vitraje, a sveta voda šumi pod nogama. Vu tem zdolnjem delu je Kamačnik još malo divlji, strme su stene nad njim, celo se vreme nadglasava z vetrom dok svoju čipku slaže po naruganomu špiglinu. Med tem stenama su napravleni drveni mosteki v red z potokom, čez kameniti klanjec dok Kamačnik pod njima klokoče i šepeče. Ne gledim stalno v tu zapenjenu igru, negda mi se oko otrgne pak se v šumu obrne. Po toj šumi čovek ne hoda. Drevje, dok hmerne, se samo zruši. Med smrekama i črnim grabima vun luče bleda kamenita dedova glava z lasima od mahovine i trave, mustačima od bršljana i cigaršpicom od tenke suhe smreke. Na čistinama kraj potoka, gde je ravneše, staro drevo hmerne na stoječki. Odhiti svoju obleku pak stoji kak goli spomenik po kojemu detelji iščeju kukce i črve. Šumsko cvetje je nafarbano v saki luknjici, počenomu kamenu, pod bukvinim korenom, na staromu trčku. Hrđava krastača se skriva v lanjskomu listju, daždevnjak, mali gušteri, gorska pastirička preletava. Jedino lopuh ne voli brega. Stišče se k vodi, kaj na osončanim mestima porubi Kamačnika ze svojim zelenim gartlicom.

Frtal pota, steza zavija za veliku stenu, a tam negdi napri dvapot zamumla medved. Tupo, gliboko mumlanje se zmešalo med šum listja i klokotanje potoka pod njim. Na glas se spominamo, na silu se smejemo, srce nam toče pet pot brže od korakov. A za zavojom - ničega. Prirodne lepote, kamenite mustre, šumski štrikanci. Medvedu niti traga. Stene su se razmeknule, obala se nagnula i Kamačnik se primiril i raširil. Teče postiha i nazaj je pozelenel. Medved se nazaj oglasi, negdi

visoko, točno nad nami. Med krošnje zgledamo prek pedeset metri visokoga mosta "Kamačnik". Dok se po njemu šleper prepela na šrego prek one naregane bele crte, levi kotači, desni kotači, čuje se po klanjcu kak medved dvapot zamumla. To se mumlanje zmešalo z našim smehom, pak se otpotilo doli po klanjcu plašit nekoga drugoga.

Prešli smo pol pota. Kamačnik tu ne zgleda kak potok, više je kak mala rečica. Vu nji su pastrve kak i sigdi drugdi po gorskokotarskim rekama i potokima. Lepa, bistra, čista voda. Šuma prekrasna, na sakih tristo metri se najde kakva klupčica na lepom mestu v hladu, da čovek malo dojde do daha od sega kaj vidi i čuje, da zapiše kaj, jer tu se lefko zaštentaš z čudesima pak pozabiš misliti. Začas smo pak na vuskomu mostu koji nas pela na drugu stran. Negdi pred nami, z kotline se čuje šum, ali ne vidimo tak daleko. Nemre biti drugo nego vodopad i to nas vleče napri. Kamenita brana, ludske roke vu nju vzidane, a prek nje je Kamačnik obesil petnajst metri široku srebrnu, šumeču feringu. Leska se na soncu, a po vetru se čuti kak je zdena. Nad branom je voda mirna, skorom da ne teče, a vu nji se vidiju ribe, kameni i pomrlo drevje, se v tirkiznomu svetlu, nadkrito z bukovim i grabrovim širokim šatorima. Steza postaje vožeša, jen za drugim moramo hodati. Nekaj se događa z terenom, nekaj se menja. Još jeden umetni slap, sličen kak i on pred njim, a onda najempot - mir. Drugi svet.

Bregi z leve i z desne nam se bližiju, stiščeju se skupa, visoke krošnje budu se skorom doteknule nad vodom, ftičeki su zamuknuli, veter je stal. Došli smo v samo krilo Matere Prirode. Mali, vuski, fletni brzak je napravil srebrnu crtu posred Kamačnika. Još par koraki i pred nami se prestrlo malo jezero, zeleno kak listje, plavo kak nebo, srebrno kak kristal. Bregi su se za njim zaprli, zagrlili ga, a mi stojimo kak začarani i nemi na kraju stezice i gledimo v to čudo kaj spi v sred šume. Baš kak je največši Goran, preštimani Ivan Kovačić napisal:

Ní vetra čut, popêvke tîc, –
Presvètlo ní, ní preveč kmîc:
Pozabi čovek toge sè, –
I sreča tu primiri se.

Na tabli piše da je to kaj vidimo samo vrh velikoga krškoga dimnjaka punoga vode koji je deset metri široki, a najmenje sto dvajst metri gliboki, kolko su do ve zmerili. Vrelo Kamačnika. Dok se zagledaš gliboko v njega, ona zeleno plava tenja je se temneša. Mi tam v globinu nemremo, a i da moremo ne bi vupali, samo v mislima premečemo kaj bi tam moglo biti. Riba, sirena, kakva šumska, gorska vila? Kaj bi moglo živeti v sami utrobi Matere Prirode, če kaj živi?

Kaj god tam bilo, sigurno je ne namenjeno za nas. Ovozemaljska lepota nam je dana tu na kraju steze i za to smo zahvalni. Ovo čkomeče jezero, kaj ga čovek

nigdar ne zabi, je nagrada za saki napravleni korak. Ostaje žal kaj je stezi kraj, a teško leži misel da smo tri kilometre v sred šume i visokih bregov, sami, goli i bosi, vidimo jedva dvajst metri na saku stran i beskrajno v zrak gde ničega ni, samo beli oblaki na plavem svemiru i nevidni čurlik belorepoga orla. Ali drhče v srcu i srečna misel da smo zaslužili biti tu. Čeka nas pot nazaj, ista Panova steza, nazaj kraj Kamačnika nizvodno kak da se poznamo od navek. Pokazal nam se je celi, otprl nam je svoju zdenu, zelenu, razigranu kršku dušu i se svoje naravi. Na mestu gde nam planina kak dlan spušča stezu do obale, do vode, punimo čuture i napijemo se Kamačnika za večiti savez i bratstvo. Dok roku porineš v njega te trnci prejdeju i začutiš sakoga zavoja i brzaka, se do Dobre, saku pastrvinu peraju i žegetanje vetra po zelenkastim bazenima. Pozdravlamo kaskade, slape, vire i mostece, stare pajdaše z kojima smo od ve v srodstvu. Bi čovek rekel da smo zgubili tri vure dok smo se smucali po klanjcima, kanjonima, bregima i naganjali potoka. Ali ne, nismo zgubili niti sekundu. Saka je potrošena vu veru da se splati živeti da bi čovek videl takva mesta i da bi mu pri srcu bilo tak lepo.

Bil sem tu i lani. Ali ve sem bil zapraf. Vrbovsko, teče reka Dobra, ruši se prek širokoga slapa, a malo pred slapom se v nju vleva potok Kamačnik, gasi joj žeđ. Nad slapom visi birtija kaj te pogosti, počine te i skrije te v hlad da si zbereš misli. Na tem mestu završi Kamačnikova steza, priča i lepota.

OHOLI SE GORA ZELENO NOSEČI, U NJOJ SE RADUJU PTICE ŽUMBEREČI…

Vjekoslava Jurdana, Lovran/Pula

Gregurʃchak bê v dnevu jedenayʃzt, leto 2020. U ozračju epidemije koronavirusom krećemo iz Zagreba. Odlúcham, odpravlyamʃze drugam, ili vu drugo koje meʃzto na razluchenye. Ne znam kamo točno idemo. Odpoʃilyamʃze vu kakovo meʃzto zbog kakvoga zroka. Lybechemu nikay ne teʃkô. Toplo je, nebo modro kao različak, a cesta pred nama. Priatela, y lyubitela iega imam. Negdje sam izvan vremena i prostora. Naylyublyeneʃi, naydragʃi, koi kruto lyubi, aliʃze i od drugoga lyubi. Nisam kadra svjedočiti u putu, trasi, točnom itineraru. Došla sam jutros u Zagreb s Kvarnera i sada me čeka putovanje kao dar srca, u mjesta u kojima nikada nisam bila. To je dar ljubeznika, imati vekivechno priatelʃtvo. Potrebno mi je iti na Meszta gorna, gorʃzka vʃzaʃzu breʃaʃzta. Ja szem kayʃze po gore klati, goro-klatecha. A ovo je put Ljubavi ki putujem, vse zdihujem, pevam ‑ pripovedam ljubljeno govorenje, Ljubiteljicza, Lyublyenicza, Ljuba, Ljubovnicza.

Skrećemo na staru cestu, Ljubeznik poveda da je to Stara karlovačka cesta. Ljublyen moj putni tovaruš. Ljubljeni kay na lybav vabi, ali ʃzlißa k‑lybavi.

Tim putem, evo nas u Krašiću. Vozimo se do rodne kuće blaženoga Alojzija Stepinca. Okol naokolo rumeni rožica, tulipe, narcize, posred razredila. Hijacint i naglic, v strankah postavljeni, lilije, jalzamin za vadlju cvatuju; dragoljub, zvončaci, gusto zasađeni, violice vsake venac izveršuju. Pred kućom stoji dječak, zlatokos. Pozdravlja nas dok odlazimo prema crkvi. Maše nam, kao da blagoslivlja. Slatki zrak, ono nebesko plavetnilo,

miris voćaka i ranoproljetnog cvijeća emaniraju kak je Ljubnoſzt vertle svoje dično nakinčila.

Uz crkvu Presvetog Trojstva hladovit mir. Tišina. Ulazimo. Mnogo je vjernika, za koji trenutak započinje misa. Još malo ostajemo. Osjećam se kao da sam u svojem domu. Izlazimo i razgledavamo stražnje dvorište. Ondje, u vrtu i cvjetnim lijehama, kip Djevice. Va ta gartlic ljubljeno poziva vsako drago serce načas prošetati.

Fotografiram. Sve u brzini jer putujemo dalje. Provjeravam je li uspjela snimka. O da, na njoj sav sjaj Majke i jedna sunčana zraka iz nebeskog plavetnila ‒ ovjekovječena. U tom trenutku začujemo glas. Prilazi nam župnik, mlad svećenik. Srdačno pozdravlja, pita odakle smo, raduje se što smo došli. Poziva nas na misu. Puno mi je srce i sve moje žudi da budem ondje. Ali, mi moramo dalje, pred nama je kraj u koji smo nakanili. Žumberak. To je prostor ovoga putovanja. Uskoro napuštamo krajolik u dolini, i ulazimo u gorske predjele bujnoga zelenila. Oh, sada je nastalo želno protulitje. Sada oživljuje plemenito cvitje. Oholi se gora zeleno noseči. U njoj se raduju ptice žumbereči.

Hlad i mir. Skupa pojdosmo šetati, lozu zelenu pohajati, polag studenca počivati, draga spominka vživati. Uronjeni smo u čarobno zeleno jezero. Oh, gdo bi mogal spisati kako je lipo bivati v protulitja vručini pod hladom, z ljubljenim predragim na samom gdi se dva serca zastanu, dvi tela jedno postanu…

Seoceta se izmjenjuju, nimalo stvarna, čarobna kao u onim starinskim slikovnicama za djecu. Nalik idiličnim prizorima iz božićnih čestitki ili ukrasnih tanjura na zidovima.

Stižemo u Sošice koje leže u najprostranijem krškom polju Žumberačke gore. Povijesno, najizrazitije žumberačko središte, danas su jedno od najposjećenijih mjesta na Žumberku. Dolazimo u južni zaselak Kovači. Tu su smješteni župni dvor i samostan časnih sestara bazilijanki, a nasuprot njima, na malom uzvišenju ponad ceste, jedna pored druge stoje dvije crkvene građevine – grkokatolička crkva sv. Petra i Pavla iz 18. stoljeća i rimokatolička kapela Uznesenja Blažene Djevice Marije s početka 19. stoljeća. Kao dvije sestre, ove dvije jednobrodne građevine s tornjevima pred pročeljem, sjaje svojim skladom u blagom poslijepodnevnom povjetarcu.

Koi ljubi želi u Radatoviće. Penjemo se cestom, pogledi i panorame su

sve veličanstvenije. Dolazimo u Oštrc koji je smješten na području pitomijeg dijela Žumberka, na prijelazu iz doline od Kostanjevca prema višim dijelovima Žumberačke gore.

I dalje se penjemo, a zatim strmo spuštamo. Pa opet valovito grebenom prema gore. Oh kako lipo biva drugovanje! Nasladno kušujuči, drago obimljuči za radovanje.

I, evo nas u Radatovićima. To nas je slikovito mjesto obilno nagradilo svojim vidicima na Veliku i Malu Kapelu, Klek, dio Bele Krajine i Sv. Geru.

Parkirali smo uz samu crkvu Kristova Uskrsnuća koja je izgrađena 1870 godine. Iznad ulaznih vrata župne crkve, u čast najpoznatijem žumberačkom pjesniku ‒ Jovanu Hraniloviću postavljena je spomen-ploča s poprsjem. Za vrijeme svog četverogodišnjeg boravka u Radatovićima (1882. – 1886.) napisao je najljepše pjesme koje su sakupljene u poznatim „Žumberačkim elegijama“.

Kud te oko tamo nosi
Po vrletnoj gorskoj kosi,
Gledeć kako po visinah
Popadala srebrenina?
Dal su gorski lijeri bijeli,
Il golubi, il anđeli,
Svagdje brdu na vrhuncu
Na Božjem se grijuć suncu?
Nu pristupi pak se divi,
To golubi nisu sivi,
Već crkvice bijele, male
Po vrhuncih popadale

Sve odiše starinom, nekim posebnim mirom, vječnošću. Radatovići ili Sveta Nedjelja jedna je od starijih, a možda i najstarija župa na Žumberku. Župa Kristova Uskrsnuća spominje se već 1623. godine. Stanovnici se uglavnom bave poljoprivredom i proizvodnjom domaće hrane. Dok uživamo u tišini, uz obližnje lijepo uređene zidanice dolazi nam u susret domaćin. Za njim i domaćica. Vidi se, drago im je da mogu pozdraviti slučajne namjernike. Uz tumačenje povijesnih i kulturnih obilježja svojega mjesta, nude nam i svježe ispečen kruh. Vrla domaćica nam lijepi komad mirisne pogače spravlja za nastavak puta. Valja nam sada zaokružiti ovo putovanje. Sada slijedi povratak u Zagreb. I to putem prema Ozlju.

Opet se penjemo, tek prolistale velike krošnje stabala stalni su nam pratioci. Prolitje nas šumom zelenom raduje. Predvečerje se rađa u blagoj tišini. Otvaram prozor automobila. Svježina i pjev večernjih vnogih ptic mi glasom grlce oživljuje, a v vrućinah hladom mi prohlajuje. U jednom trenutku zapažam na šumskom proplanku uz cestu plohu žutih jaglaca. Uberem jedan, i zasviram. Jaglѐno serce moje! Tihi zvuci netaknute prirode. Silna mora ki bi znal zibrati, jaglâsti listak i vnogi prebrati.

Rumena kugla sunca koje zapada uokviruje široku panoramu. S tim sunčena svitlost skaže se u roži, vsega svita radost veseljem obloži. Sve je u blještavom rumenilu.

Dočekuje nas starodrevno selo Vivodina, smješteno na uzvisini nedaleko Ozlja, u sjeverozapadnom dijelu Karlovačke županije. Pred nama se otvara raskošan pogled na okolne zaselke, šume i vinograde. U središtu prizora dominira župna crkva sv. Lovre s visokim zvonikom baroknoga graditeljstva. Potpuno smo savladani tom čudesnom ljepotom, a večernja rosa padaše na tu glavicu, kû hlad prohajaše.

Već se smračilo kada stižemo u Ozalj. Nut dneva svitlosti, kako vred prohaja, nočna pako tamnost, preberzo dohaja; jur je sunce na zapadu, jasan misec na izhodu, zvizde svitaju.

Želimo u Stari grad. Naš grad Ozalj. Ovi dvori posred loze stoje… lipotom kom su nad svega svita krunom. Koračam preko mosta, pred ulazna vrata. Zatvoreno je. Tišina. Mrak… tu on čas k srcu Kupido stupljaše… srce kad se na prah zdrobi. Pogled na Kupu, bregove koji su sada u tami. Zavirujemo kroz rešetke na ulazu. Fotografiram ulazni natpis:

„Stari grad Ozalj srednjovjekovna je tvrđa u sredini hrvatske domovine. Tvrđom su vladali Babonići, Zrinski, Frankopani…“

Noć se spustila na zemlju. Uz sjaj zvijezda, stižemo u bolno blještavilo suvremene civilizacije. Ulazimo u Karlovac. Zaslijepljeni smo oštrinom električne rasvjete. Kao da smo došli iz nekog drugog vremena i nekog posve dalekog prostora kad je bilo pojti hlada vživati… a ja nisam lena bila stajat u zoru, s tovarušem verlim pojti na goru, preskakujuć klade, dok nas pot ne probi. Širokom i ravnom auto-cestom brzo stižemo u Zagreb. Kad najlipše gori, tad ugasne sviča. Ter ostane serce i va duša tmeča. Još sam u snatrenju doživljenih milosti.

Ne morem jur dalje, nego ču sveršiti.

Serca jesam vezanoga.

Autorska opaska:

Književni izvori za jezično i poetičko oblikovanje putopisa: jezik Ozaljskoga književnoga kruga

Belostenec, Ivan. *Gazophylacium seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium (Gazofilacij ili riznica latinsko-hrvatskih riječi).*

Frankopan Zrinski, Ana Katarina. *Pjesmarica*.

Frankopan Zrinski, Ana Katarina. *Putni tovaruš*.

Frankopan, Fran Krsto. *Izabrane pjesme*.

Zrinski, Petar. *Adrijanskoga mora sirena – Obsida sigetska*.

LJETA U KRIŽU

Marija Lamot, Krapina

Da ne zaboravim…

Iako je prošlo 30 godina, otkad sam posljednji put tamo boravila, sve češće sanjam Križ i razmišljam o tom mjestu iz moga djetinjstva. Smrt prekida spone koje imamo, ne samo s ljudima već i s mjestima, krajolicima, građevinama, sobama, stvarima… Naprasno odlazimo iz nekog područja bivanja i ne vraćamo se više, suviše je bolno, a i nemamo se kome vratiti, koga posjetiti. A stvari, sobe, mjesta prilagođuju se novim okolnostima, služe novim gospodarima… Ljudi koje smo poznavali, ne prepoznaju nas više.

U godinama sam, u kojima je moj ujak, iznenada i prerano, umro. Bez obzira na prostorni i vremenski odmak, slike, događaji, koji su oblikovali moja osjetila i osjećaje u vrijeme njegova života, žive... Probudim se noću nakon sna, s jasnim viđenjem mjesta, i budna ponavljam imena 16 sela što su pripadala župi Križ: Bunjani, Donji Prnjarovec, Gornji Prnjarovec, Johovec, Konšćani, Mala Hrastilnica, Novoselec, Obedišće, Okešinec, Razljev, Rečica Kriška, Širinec, Šušnjari, Velika Hrastilnica, Vezišće…. da ne zaboravim…

Ljetni mirisi

Moj ujak, jedini majčin brat, bio je župnik u Križu. Ljeta sam provodila u njegovom župnom dvoru koji je podsjećao na Čehovljeve ladanjske kuće i djelovao mistično, pomalo zastrašujuće. Sjećam se otkucaja velikog stojećeg sata. I sporosti poslijepodneva. Ujak je znao širom otvoriti prozor u vrijeme ljetnog pljuska i, sa mnom, šutke gledati padanje kiše, udisati miris ozona pomiješan s mirisom natopljenog pijeska…

Pamtim mirise… U vrućem ljetnom danu, miris barokne sakristije… Žene, koje su uređivale Crkvu subotom, u sakristiji ostavljale su cvijeće… Opojne lji-

ljane, gladiole, dalije, ivančice, turske klinčiće, divlje i pitome ruže… Pomiješani mirisi uvelog cvijeća u vazama i svježeg, tek ubranog, cvijeća sa sprhlim drvetom baroknog kredenca i ispovjedaonice, preostalog voska što se topio na svijećnjacima i kadionice s tamjanom, ispunjali su prostor omaglicom nesvijesti, slabošću daha… Vrelina ljetnog dana ulazila je kroz pritvoren prozor i stapala se sa hladnoćom što je strujala iz Crkve… Mnogi mirisi koje sam kasnije iskusila podsjećali su me na tešku aromatičnost tog, meni arhetipskog, mirisa; ugodu vruće ljetne omare, tjelesne iznemoglosti, predanosti opojnosti ljeta…

Crkva Uzvišenja Svetoga Križa

„Crkva Uzvišenja Svetoga Križa u pisanim se izvorima prvi puta bilježi 1334. godine i to u vizitaciji čazmanskog arhiđakonata. Crkva je jednobrodna gotička, pa kasnije barokizirana građevina sa zvonikom uz sjeverni zid lađe. O gotici svjedoče kontrafori na vanjskim zidovima crkve i donji kat zvonika koji je vjerojatno bio kula. Kula je kasnije povišena, a na vrhu joj je barokna lukovica. Sačuvan je barokni inventar iz prve polovice 18. stoljeća. Veliki glavni oltar s retablom na dva kata sa skupinom raspeća iz 1720. godine ranobaroknih je obilježja, a bočni oltari sv. Roka i sv. Antuna su kasnobarokni iz 1761. godine. Barokna je i propovjedaonica. Manje mehaničke orgulje s jednim manualom i pedalom, te devet registara potječu iz 1787. Orgulje je 1909. obnovio F. Heferer. Posebnu pozornost orgulje privlače izuzetno kvalitetnim figurama i ornamentikom bogatim kućištem. Primjer slikovitog baroknog ormara s anđelima sviračima rijedak je na našem području.“ (Izvor)

U vrijeme jutarnjih misa, kojima sam prisustvovala, samo je dio crkve sa prozorima na istočnoj strani, bio osvjetljen. Taj središnji oltarni dio sa velikom skulpturom Kristova raspeća i ženama ispod Križa, svjetlost je obasjala kao izvor svjetlosti, i ja sam pobožno pratila kako svjetlost sa oltara emanira, u nizu treperavih zraka, u prostor Crkve… Dio crkve, sa prozorima na zapadnoj strani, u kojem su se nalazili pokrajnji oltari i vjerničke klupe, ujutro je bio još mračan, hladan i tajnovit. Duboko ispod temelja, čuo se kas konja vitezova templara…

U rijetkim prilikama, kad su malobrojni jutarnji vjernici napustili crkvu, ujak bi svirao na orguljama… Nakon toga radosni smo izlazili iz Crkve, i na kiosku, u blizini, kupili Vjesnik, koji bi ujak čitao nakon doručka.

Dolasci

Automobilom dolazilo se u Križ preko Ivanić Grada, Graberja i Bunjana. Ujak bi došao po baku, djeda i mene Volkswagenom. Putovanje od Krapine do Križa činilo mi se beskonačno dugo, ali kad smo prošli ozelenjele Bunjane i popeli se

na brdo s kojeg smo vidjeli Križ ispred nas, lijevo putokaze za Gornji Prnjarovec, Šušnjare i put prema Novoselcu u nizini, te s desne strane prošli pokraj moslavačkih drvenih kuća Danice i Slavice Kovačić, mojoj radosti nije bilo kraja.

Češće smo putovali vlakom… Kroz župu prolazi željeznička pruga Zagreb – Slavonski Brod – Vinkovci… i tri su željezničke postaje: Deanovec, Širinec i Novoselec… Silazili smo na stanici Novoselec, koja je oko tri km udaljena od Križa.

Prvo sjećanje, na tu razdaljinu, nejasno ocrtava prašan put, ljetnu vrućinu, priviđenje vode u srazu svjetlosti i zraka, šum brzih koraka, lelujav veo časne sestre koja me nosi, djevojčicu od tri, četiri godine… Uz put su nepokošene livade i trske.

Jednom smo, moja starija sestra gimnazijalka i ja, nakon završenog trećeg razreda osnovne škole, doputovale same… Trčala sam čitavim putem od Novoselca do Križa… Kada smo stigle do župnog dvora ja sam, nepotrebno dugo i radosno, zvonila kako bih objavila naš dolazak…

Župni dvor

Župni dvor sagrađen je u 19. stoljeću. Dugačka građevina s mnoštvom soba, odvojenim prostorom za časne sestre, širokim dimnjacima – crnim kutovima, kojima su me časne sestre plašile iz straha da kao znatiželjna djevojčica ne uđem u neki od njih. Sve je bilo tajnovito, puno šumova, pucketanja u zidovima. Uspjeh je bio, prolaziti sama dugim, tamnim hodnikom. Kuća je bila okružena velikim dvorištem s bunarom u središtu dva odvojena dijela. Prvi dio dvorišta bio je cvjetnjak sa svim vrstama cvijeća. Pamtim dragoljube što su rasli uz visok zid koji je sagradila susjedna Elektra, kako bi odvojila svoj prostor od prostora župnog dvora. U drugom dijelu dvorišta bile su gospodarske zgrade, životinje i ogroman vrt koji bi moja baka, čim je došla, morala razgledati. Meni je nalikovao na poseban, mali svijet bilja i životinja u kojem se događaju čudesne stvari, poput Alisine zemlje čudesa. Dvije časne sestre brinule su o svim poslovima uređenja crkve, kuće, dvorišta, vrta, gospodarstva… U skladu s geslom: moli i radi… Dan im je započinjao u pet sati ujutro molitvom, a završavao oko 23 sata, molitvom. Sjećam se časne sestre Marije, koja je sve poslove obavljala pjevajući.

Mjesto Križ

Crkva se nalazi na brežuljku, u središtu mjesta Križ. (U vrijeme Vojne krajine, naselje Križ kao manja utvrda na rubu nosilo je i ime Vojni Križ, koje gubi nakon II. Svjetskog rata i ostaje samo Križ.) Oko crkve je stoljetni park, uređen 1894.

godine po pravilima engleske parkovne arhitekture od slavnog vrtnog arhitekta Viteslava Durchaneka koji je uredio i Botanički vrt u Zagrebu. Preko puta parka nalaze se župni dvor i zgrada Elektre. U središtu mjesta Križ nalazi se i Pravoslavna crkva sv. Jovana, koja svjedoči o vjerskoj toleranciji i ekumenizmu prije, gotovo, pedeset godina. Jednom godišnje, u ljetno doba, dolazili su pravoslavni svećenik iz Darde i njegov đakon održati obrede u Crkvi. Doputovali bi ujutro i doručkovali na župnom dvoru. Nakon obreda vratili bi se na ručak. Čitavo poslijepodne proveli su u ugodnom i prijateljskom druženju, nakon čega bi krenuli na put kući. Čuvam malen, pozlaćen križić poklon pravoslavnog protojereja.

Krajolik, sela

Krajolik je brežuljkast i nizinski, bogat vodama i šumama, a način života (sedamdesetih godina kada sam dolazila u Križ) bio je tradicijski s poljoprivrednim gospodarstvima, te preradom drva u DIP – u Novoselac. Većim dijelom župe protječe rijeka Česma, pritoka Lonje koja sa poplavnim šumama na tom području čini prirodni rezervat biljaka i životinja, naročito močvarnih ptica. Zbog bogatstva šuma neka sela nose imena po vrstama drveća npr. Hrastilnica, Johovec, a neka po vodama - Razljev.

Uz rijeku Česmu kuće su tradicijske drvene arhitekture, s rodama na krovovima. Ujakovi prijatelji u Rečici Kriškoj nudili su nas ribom iz Česme i domaćim suhim sirom. Često se išlo i u sela Obedišće i Vezišće zbog služenja misa u kapelici Sv. Duha u Obedišću i Srca Isusova u Vezišću.

Vezišće rodno selo Milke Trnine

S naročitim ponosom, ujak mi je pokazivao Vezišće rodno selo Milke Trnine, te pripovijedao zanimljivosti o njenom životnom putu, ali i o svojoj ljubavi prema klasičnoj glazbi, naročito prema Wagneru, kojeg je Milka Trnina nenadmašno i često izvodila.

„*Prema izvatku iz Župne knjige rođenih u Križu, koja se čuva u Hrvatskom državnom arhivu, pod rednim brojem 88 zapisano je da je Katarina, kći Antuna Ternine i Franciske, rođene Jurković, rođena 19. prosinca 1863. godine u Doljnjem Sipu, mlinarskom otočiću u Vezišću u Moslavini, u današnjoj općini Križ, pedesetak kilometara udaljenom od Zagreba. Majka ju je prozvala Milka, a u dokumentima o smrti roditelja navedeno je prezime Trnina pa se u Hrvatskoj navodi kao Milka Trnina. Otac joj je rano umro, pa su je prisvojili ujak Janko Jurković (1827-1889), hrvatski književnik, pripovjedač, komediograf, kritičar i estetičar, Vladin savjetnik, i njegova žena Laura (1842–1925) te doveli u Zagreb. 'Tetica', kako ju je Milka*

Trnina zvala, do svoje je smrti bila njezina najvjernija prijateljica i pratilja na putu slave." (Izvor)

Nakon povratka iz Vezišća, slušali smo Toscu u izvođenju Marie Callas…(Jer snimke Milke Trnine koja je Toscu izvodila u londonskom Covent Gardenu, nisu sačuvane.) Vissi d'arte, vissi d'amore…

Putovanja, sprovodi

Upečatljivi, u sjećanju, ostali su mi sprovodi koji su pokojnike iz udaljenih sela ispraćali na kriško groblje. Trajali su satima. Ljudi su išli pješice. Pokojnike su vozili na seoskim kolima. Neki stariji ljudi i svećenik vozili su se na kolima koja su bila prilagođena za sjedenje. Nekoliko puta, kao djevojčica od sedam, osam godina, vozila sam se na sprovodnim kolima. Nevjerojatno, ali to su za mene bile duhovne avanture. Tu sam naučila promatrati prostor, ljepotu krajolika. Suživljavati se, u tihom hodu, s ostalim bićima. Bez obzira na sporu zmiju smrti koja je vijugala prašnjavim putem, ja sam se divila životu u najsitnijim detaljima, bojama, zvukovima, mirisima… Zelenilu pašnjaka, šumu zrelog žita, trošnim kućama ukrašenim cvijećem, znojnim i umornim ljudima… Lahoru koji je blažio lica… Osjećala sam da je svaki trenutak dragocjen, sretan i neuništivo lijep… Poželjela sam da mi život bude dug i spor kao ovi ispraćaji… Sjetim se toga u vremenu kad sam odsutna… Modrina beskonačnog prostora koja me je tada obasjala, ostala je moja trajna inspiracija. Ne mogu izreći što sam sve primila u tim ljetnim danima: ljepotu, zanos, vjeru, unutrašnju snagu, koje me nisu napustile ni u najtežim trenucima… Zahvalnost.

Moj ujak, vlč. Ivica Hršak, posljednji put prošao je tim selima u božićnom vremenu 1989./90. Blagoslovio je obitelji i pozdravio se sa svima. Preminuo je, nakon hitnog prijema u KBC Rebro u Zagrebu, 20. siječnja 1990., u 62. godini života. Pokopan je na groblju u Krapini.

BERLIN SA STRANE SRCA

Slavica Sarkotić, Lekenik

O Berlinu već gotovo svi sve znaju. O njegovoj dugovječnoj povijesti isprepletenoj teškim i dramatičnim trenucima, o njegovim znamenitostima, o njegovim brojnim parkovima i perivojima, jer poznat je po njima, kao i po svojim dvjema rijekama: Spree i Havel.

Berlin je grad svjetla, zelenila, vode i grad multikulturalnosti.

Zadivljuje ta otvorenost i pristupačnost, ta šarolika različitost vidljiva na svakom koraku.

Miješaju se jezici, rase, boje kože, način odijevanja, ali svi su ti ljudi jednostavno Berlinci.

Na neki je način umirujuće prolaziti širokim berlinskim avenijama ili šljunkom posutim stazama u parkovima i slušati sve te različite govore kako se miješaju i nestaju negdje u granama javora i topola, jer kao što rekoh, Berlin je i grad zelenila, drveće i grmlje na svakom je koraku.

Netko je odavno rekao da gradove ne volimo zbog njih samih nego zbog lijepih sjećanja koja nas za njih vežu.

Ima u tome puno istine.

Berlin je grad u kojem živi moj sin s obitelji, pa - pola u šali a pola u zbilji - govorim kako mi je pola srca u Berlinu a pola u domovini gdje mi živi kći i ostala obitelj, gdje mi je dom.

Puno put sam bila u Berlinu, ali još nisam vidjela sve što on nudi.

To je grad toliko bogat zanimljivostima da bi ga čovjek danima mogao istraživati i još ne bi uspio sve vidjeti.

Zato za svaki svoj dolazak isplaniram vidjeti nešto što još nisam, obići neki muzej koji još nisam obišla.

Bila sam na Grunewaldsee i Wannsee, jezerima koja su u neposrednoj blizi-

ni, posjetila Potsdam i park Sansoucci s veličanstvenim dvorcem pruskog cara Friedricha II. Obišla njegov grob gdje pored njega počivaju njegovi voljeni psi.

Vidjela sam čaroban renesansni dvorac Schloss Charlotenburg i njegov veličanstveni cvjetni perivoj uređen pola u francuskom a pola u engleskom stilu.

Divila se fasadama starih zgrada i ogromnim visokim prozorima bez zavjesa.

Lijep je Berlin.

U Berlinu postoji Museum Insel (Otok muzeja) gdje su smješteni brojni zanimljivi muzeji. Meni osobno najzanimljiviji su Egipatski muzej i Novi muzej gdje sam prvi put u životu vidjela čuvenu glavu kraljice Nefertiti (ili Nofretete) kako je ovdje u Berlinu zovu.

Doista je čarobna, smještena u staklenoj vitrini i zabranjeno ju je fotografirati.

Ipak, svaki posjetitelj ponese u pamćenju tu čudesno lijepu glavu žene nevjerojatne ljepote. One ljepote koju je nemoguće riječima opisati, baš kao što je nemoguće riječima opisati ljepotu Leonardove Mona Lise.

Brandenburška vrata s impozantnom kvadrigom na vrhu stoje i danas tamo gdje su stajala još dok je zid dijelio Berlin na zapadni i istočni.

Od zida su ostali samo ostatci kraj kojih svakodnevno prolaze brojni turisti s kamerama, a sa svake strane vrata puca prekrasan pogled: s jedne strane na ulicu Unter den Linden a druge na Pariser Platz i dalje na Aveniju 17. lipnja koja vodi do monumentalne Siege Saule.

Dva najveća berlinska trga su Potsdamer Platz i Aleksander Platz.

Prvi, koji se nekada nalazio u istočnom dijelu grada danas je veliko gradilište, a drugi sjaji sav u svojoj raskoši s čudesnim građevinama od stakla i čelika, a u neposrednoj blizini je i čuveni berlinski Glavni željeznički kolodvor, Bahnhof Zoo.

Tu je i poznati Fernsehturm, televizijski toranj sa svojih dvjestotinjak metara visine i vidikovcem u kupoli s koje se pruža prekrasan pogled na Berlin.

U blizini je i Humboldtovo sveučilište, zgrada Reichstaga i memorijalni spomenik žrtvama holokausta, bezbrojne granitne kocke i izduljeni oblici kojima vode uski hodnici kao u labirintu.

Ne tako daleko, u jednom parku nalazim granitnu statuu Goethea koji me gleda s visoka (a i kako bi inače), ali i Marxa i Engelsa od crnog granita kako sjede među rascvalim grmovima rododendrona.

Jer, kao što rekoh, ovdje različitosti nisu prepreka, za svakoga ima mjesta.

Glavna berlinska ulica Kurfurstendamm, ili skraćeno Ku/damm obiluje dućanima najpoznatijih svjetskih modnih kuća i namijenjena je onima dubljih džepova. Na jednom njenom kraju je KaDeWe, najveća robna kuća u Berlinu i jedna od najvećih u Europi.

Međutim, ono što se mene najviše dojmilo jesu ostatci u Drugom svjetskom ratu srušene crkve sv. Wilhelma.

Ruševina je ostala u istom obliku kako je stradala od savezničkih bombi u Drugom svjetskom ratu i sada konzervirana i sačuvana od nagrizanja vremena pokazuje kamo jedan čovjek i jedna politika mogu odvesti jedan narod i kako skupo poslije taj narod za to plaća.

Pokraj te crkve sagrađena je nova, a čovjek koji je svoj narod odveo u propast jedini je izložak u obližnjem Muzeju voštanih figura Madame Thussaud koji je zaštićen staklom.

Ljudi su naime i nakon toliko vremena ogorčeni na čovjeka koji je prouzročio holokaust, kako oni čiji su članovi obitelji bili žrtve, tako i Nijemci koji nisu imali veze s nacizmom, a ipak su stradali zbog njegove zločinačke politike.

Osobno, volim pronalaziti u Berlinu neke kutke i sitnice na koje većina ne obraća pozornost.

Hodajući tako do obližnjeg marketa oprezno zavirujem u dvorišta zaklonjena visokim grmovima koji cvatu bijelim i ružičastim cvjetovima. Nalik su našim jorgovanima, ali ipak su drugačiji. Samo su izgledom slični. Ne mirišu.

Gledam tako postarije ljude kako u miru i zelenilu svoga dvorišta ispijaju kavu ili čaj dok u njihovoj neposrednoj blizini širokom ulicom s po dvije trake na svakoj strani teče rijeka automobila. U oba smjera. Svjetla se na semaforu mijenjaju: zelena, žuta, crvena, a oni sjede u svom miru i prebiru po uspomenama.

Berlinski pločnici su karakteristični. Datiraju također iz vremena od prije osamdeset a možda i više godina. U sredini su kamene ploče, a sa svake strane u širini od oko sedamdesetak centimetara kamene kocke kao obrub pločnika.

Na nekim mjestima naiđoh među tim kockama na neke koje se razlikuju od ostalih. One su od mesinga, sjajne i odskaču od ovih običnih, čak su i malo uzdignute u razini od njih i na njima su uklesana imena i prezimena ljudi, uglavnom Židova koji su iz te zgrade ispred koje se nalazi pločnik odvedeni u koncentracijski logor. Naveden je i datum kad su odvedeni.

Ja sam te kocke nazvala kockama spoticanja, ne znam je li taj moj naziv originalan, ni kako ih zovu stanovnici Berlina, ali doista im se mora odati priznanje na sposobnosti suočavanja s vlastitom prošlošću.

Ne kažu uzalud da su tek onda kad je Willy Brandt kleknuo pred spomenikom žrtvama holokausta u Varšavi Nijemci mogli hodati podignute glave.

U Hildegardstrasse, ulici u kojoj stanuju moji, nalazi se i prelijepa katolička crkva Heilige Kreuz (Crkva Svetog Križa), kamo se volim otići i pomoliti u tišini.

Crkva je doista prelijepa, uklopljena je u ostale zgrade, građena je, čini mi se, u baroknom stilu s ogromnim vitrajima na kojima preteže plava boja i na kojima su prikazane biblijske slike.

Dugačka crkvena lađa vodi do raspela po kojem je i dobila ime.

Sa svake strane crkve su kipovi: na lijevoj strani sv. Antun a na desnoj strani Bogorodica s djetetom.

Za 50 centi možete kupiti svjećicu i upaliti je podno kipa i uputiti molitvu za sreću i zdravlje onih koje volite ili onako kako je običavala činiti moja mama u tišini i skromnosti svog turopoljskog doma, za sve ljude na ovome svijetu.

Ona je običavala moliti za sve. A kad bih je pitala, pa zar moliš i za one koji nisu dobri, ona bi mi odgovarala: naravno da molim i za njih, za njih najviše treba moliti.

Draga moja dobra mama. Nikada nije bila u Berlinu. Kad je unuk odselio u ovaj veliki grad i ona i moj tata bili su već u godinama, tata je ubrzo i umro, a ona, iako je živjela petnaest godina dulje od tate nije se odlučila na put do Berlina govoreći kako ne želi djeci praviti probleme jer bi s njom tako starom i slabo pokretnom imali samo brige.

Uzalud smo je uvjeravali u suprotno, nije se dala nagovoriti, veselila im se kad bi došli u posjet i spremila im neko od omiljenih jela: palačinke, žgance ili štrukle.

Mame više nema a ja hodam po Berlinu dok su sin, snaha i unuka na poslu i tražim jorgovane kakvih je pun mamin vrt. I kad sam već pomislila da sam ih pronašla u jednom obližnjem parku, razočarah se. Jesu grmovi, jesu ružičasti, jesu slični jorgovanu, cvatu u grozdovima, ali ne mirišu.

Ipak, poslije pronađoh i jorgovane.

Ne samo grm ili dva nego cijelu aleju.

U Berlinu se vrijeme mijenja desetak puta na dan. Malo kiši pa puhne vjetrić i rastjera oblake, onda zasja sunce, pa se začas opet skrije i tako naizmjence.

Najviše volim Berlin u proljeće. Sve cvate i sve je zeleno.

Ovoga travnja voljela bih na jednu vožnju brodom po rijeci Spree.

Razgledati Berlin s te strane. Ako bude lijepog vremena i ako moji uhvate vremena poći sa mnom. Jer ovdje se radi gotovo po cijele dane.

A vikendom sve ovisi o meteorološkim prilikama.

Nadajmo se da će nadolazeći vikend biti lijep u svakom pogledu.

Pregledah Berlin uzduž i poprijeko, sa svih strana.

Njegove ulice i trgove, muzeje i povijesne znamenitosti, njegove parkove i trgove.

I shvatih naposlijetku da sam ga sve vrijeme sagledavala samo s jedne strane, sa strane srca.

A osjetiti mirise, one mirise kakvih nigdje nema, e za to treba pričekati još dva tjedna do povratka u domovinu, u zavičaj.

Jer tako kako miriše u zavičaju ne miriše nigdje na svijetu.

Berlin, 26. travnja 2018.

Temeljem odluke Koordinacijskog odbora Dana Franje Horvata Kiša – KAJKAVSKO SPRAVIŠČE, društvo za širenje i unapređivanje znanosti i umjetnosti iz Zagreba, Udruga za kulturno stvaralaštvo Franjo Horvat Kiš Lobor i Općina Lobor – raspisuju

17. NATJEČAJ ZA HRVATSKI KNJIŽEVNI PUTOPIS

Poštujući književno nasljeđe i duhovnu mjeru zavičajnosti/krajobraza kao univerzalnih vrednota, svrha je Natječaja podržati kontinuitet suvremene hrvatske putopisne književnosti.

Autori, bez obzira na dob i hrvatski književni jezični izbor – standardni štokavski, kajkavski, čakavski – mogu se natjecati s najviše tri (3) neobjavljena putopisa – svaki opsega do šest (6) kartica – uz koje valja priložiti i kraću biografsku bilješku.

Radove napisane u računalnom obliku (CD/USB + ispis) valja poslati na adresu: KAJKAVSKO SPRAVIŠČE / ČASOPIS KAJ, 10000 Zagreb, Ilica 34 (s naznakom: Za natječaj – hrvatski književni putopis), ili na e-mail: kajkavsko.spravisce@zg.t-com.hr do 7. srpnja 2023. godine.

Izborom ocjenjivačkoga povjerenstva, najbolji radovi bit će nagrađeni, javno izvedeni i objavljeni u časopisu Kaj.

Želeći sa suvremenoga stajališta reafirmirati kajkavski književni kontinuitet i proznu vrstu, KAJ - časopis za književnost, umjetnost, kulturu – i njegov nakladnik KAJKAVSKO SPRAVIŠČE – društvo za širenje i unapređivanje znanosti i umjetnosti, Zagreb – raspisuju

19. NATJEČAJ ZA KRATKU KAJKAVSKU PROZU

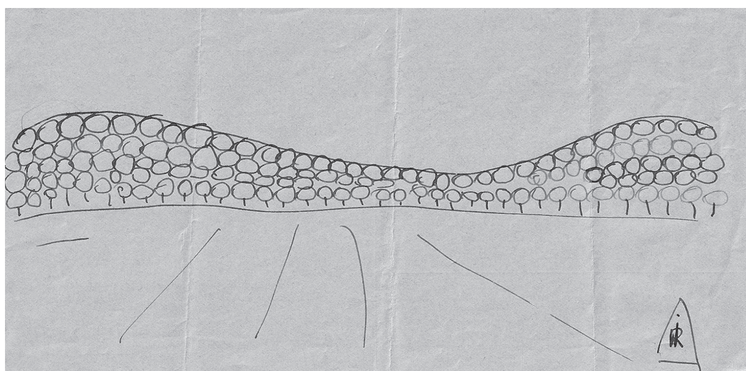
Neobjavljenu prozu napisanu isključivo kajkavštinom, opsega do pet (5) kartica (u računalnom obliku) valja poslati na adresu Uredništva i Nakladnika**:** KAJKAVSKO SPRAVIŠČE / ČASOPIS KAJ, 10000 Zagreb, Ilica 34 (za Natječaj: kajkavska proza), ili na e-mail: kajkavsko.spravisce@zg.t-com.hr **do 7. srpnja 2023. godine**.

Autori se, bez obzira na dob, mogu natjecati s najviše tri (3) prozna rada, uz koja je potrebno priložiti i kraću biografsku bilješku. Izborom ocjenjivačkoga suda, najbolji radovi bit će objavljeni u časopisu Kaj.

KRATKE UVODNE NAPOMENE I KOMENTARI UZ KORESPONDENCIJU IVANA RABUZINA I MIĆE BAŠIČEVIĆA

Vladimir Crnković, Zagreb

Bašičević nije ostavio ni jedan relevantan kritički zapis o Rabuzinovu stvaralaštvu, niti bilo kakva javno objavljena svjedočanstva o njihovu odnosu i suradnji od kraja pedesetih do sredine šezdesetih godina, dakle iz razdoblja dok su intenzivno surađivali, pa sam to opisao i o tome ukratko raspravljao u studiji o umjetnikovim crtežima.[1] I dok me je Rabuzin bio potanko i podrobno informirao i upoznavao s time, od Bašičevića, iako smo bili bliski, nisam o tome dobio zapravo nikada nikakve konkretne podatke. Međutim, zahvaljujući dijelu njegove ostavštine, koju sam dobio od njegove supruge Zdravke nekoliko godina prije nego što nas je napustila (2017), među tim materijalima bijaše i jedan najlonski fascikl u kojem je bilo devet Rabuzinovih pisama i jedna dopisnica Bašičeviću, jedna razglednica s novogodišnjim pozdravima te jedna potvrda o primitku bankovnog čeka. Sve je to bilo napisano umjetnikovom rukom i plavom tintom, dopisnica

Ivan Rabuzin,
Dugi brijeg, 1960.

crnom tintom, a zadnje je pismo bilo napisano kemijskom olovkom. Tu su bile priložene i kopije četiriju Bašičevićevih pisama umjetniku, koja su bila napisana pisaćim strojem. Osim prvog, ni jedno od tih pisama nije bilo potpisano niti su pojedine krivo ili nepotpuno napisane riječi bile naknadno ispravljene. Završno, tu bijaše i osam Rabuzinovih skica za slike koje su bile crtane olovkom te jedna smeđim tušem. Riječ je o skicama, grubim predlošcima za pojedine slike koje se mogu konkretno povezati s pojedinim umjetnikovim platnima ili crtežima.[2]

Sva ta građa, osim zadnjeg Rabuzinova pisma iz 1974, nastala je od 1959. do 1963. godine, dakle u vrijeme njihove najintenzivnije suradnje. Time se zorno potvrđuje ne samo ono što mi je sâm umjetnik sve ispričao o njegovoj suradnji s Bašičevićem, nego i mnogo toga što sam tek naslućivao ili do sada nisam uopće znao. Naravno, o svemu će se tomu moći potpunije zaključivati pošto se istraži i Rabuzinova osobna arhiva, o kojoj se on vrlo brižno brinuo i koju je imao, koliko se sjećam, kronološki, po godinama sređenu. No hoće li se netko, kada i kako, baviti proučavanjem te materije za sada je potpuno neizvjesno.

Već i ovaj nevelik materijal jasno demantira Putarovu tezu da je Rabuzin slikar koji je počeo slikati bez ikakva dodira s bilo kakvim ranijim iskustvima, kako se to slikarstvo rađa bez ikakve "neposredne tradicije", kako Rabuzinove "nevine forme" nemaju nikakvih predaka itd.[3] Pritom se valja podsjetiti: ako je prvi poznati umjetnikov crtež datiran u 1944. godinu – bio je to jedan mali pejzaž rađen tintom koji smo reproducirali u autorovoj monografiji crteža[4] – a da je Rabuzin počeo surađivati s Galerijom primitivne umjetnosti, što će reći s Bašičevićem, tek od ljeta 1958, dakle 14 godina kasnije, to znači da se između toga štošta događalo, iako bez nekih relevantnijih umjetničkih rezultata. No i o tome se mora raspravljati ako se želi doprijeti do istine o genezi Rabuzinova stvaralaštva.

Iz te korespondencije jasno proizlazi kako su Rabuzin i Bašičević bili uspostavili vrlo prisan odnos, da su bili mnogo povezaniji nego što je to do sada bilo poznato. Bio je to iskren odnos dvaju bića što se otkriva u više prigoda: slikar se povjeravao svom mentoru, tražio je od njega savjete, otvarao mu je svoju intimu, svoje emocije i svoje strepnje. S druge strane Bašičević ga je bodrio da nastavi slikati, hvalio je njegova rješenja i tješio ga u trenucima kriza. Bio je to odnos građen očito na uzajamnu povjerenju i poštovanju.

Nadalje, otkrivamo kako je Bašičević bio i umjetnikov vrlo uspješan menadžer, koji se brinuo ne samo što i kako će autor slikati nego i gdje će izlagati te kako će što bolje plasirati svoje radove na tržište umjetnina. O tom i takvu njihovu poslovnom aranžmanu nije bilo do sada zapravo nikakvih konkretnih spoznaja. Ova korespondencija otkriva također kako je upravo taj kritičar i muzealac pripomogao da se Rabuzin odlučio profesionalizirati kao slikar, iako Bašičević u jednom pismu umjetniku decidirano iznosi negativno mišljenje u vezi s odlukom

da se slikari naive profesionalno bave umjetnošću. Tu je očito bio u krivu, i čudno je što je nešto takvo uopće napisao, osobito ako se prisjetimo njegove iznimno uspješne i dugovječne suradnje s Ivanom Generalićem – profesionalnim umjetnikom koji je cijeli život proživio u provinciji, uglavnom na selu, i izvan kulturnih centara, što ga nije međutim priječilo da stvara vrhunsku umjetnost.

Najvažnije je shvatiti kako je upravo Mića Bašičević upućivao Rabuzina što i kako će slikati, koje motive i kakve teme birati i obrađivati, na čemu će insistirati; nadalje, kako će graditi kompozicije, kakve će formate platna ili papira koristiti, veće ili manje; kakav će kolorit upotrebljavati, kakav će biti odnos toplih i hladnih boja, kako će slikati akvarele itd. S obzirom na postignute rezultate, s pravom se može konstatirati kako je Bašičević bio umjetnikov idealan savjetnik i mentor.

*

Sva su ova pisma pomno pregledana i neznatno lektorski korigirana [lektorica: Maja Matković]. Sve što je mijenjano i nadopisivano stavili smo u uglate zagrade [ ]. Neka smo nepotrebna ponavljanja, koja se pojavljuju u istom pismu, u istom pasusu ili čak u istoj rečenici, eliminirali. Bilo je i primjera da su u pojedinim riječima izostala neka slova, da su neka imena krivo napisana itd. – što smo sve dakako ispravljali. U nekoliko smo rečenica mijenjali i raspored riječi, kao što smo intervenirali i u pisanje interpunkcija, osobito zareza; primjenjivali smo načelno logičnu interpunkciju. Sve sam te zahvate radio po obrascu i na isti način kao što sam uredio brojne umjetnikove tekstove što smo ih objavili u Rabuzinovu *Zborniku* 1992. godine i koje je umjetnik osobno sve autorizirao.[5] Nigdje, ni u jednom primjeru nismo zadirali u sâm sadržaj tih pisama.

Svi Bašičevićevi tekstovi, koji su pisani ekavicom, s tek ponekim primjerima ijekavice, donose se u izvornom obliku. Riječ je o hibridu između srpskoga i hrvatskog jezika i govora, što je logično s obzirom da je Bašičević rođen u Šidu, u kojem je proveo cijelu mladost, a da je od 1945. do smrti 1987. proživio i radio u Zagrebu.

Jesu li ova pisma jedini primjerci njihove korespondencije ili ih je bilo još, za sada to ne znamo. Vjerujem da će odgovor na to i takva pitanja pružiti proučavanje i analiza Rabuzinove arhive.

*

Podsjećam završno i na vrlo znakovit fragment, koji sam objavio u studiji *Naiva u Hrvatskoj pedesetih godina*, u kojem sam opisao kako je Rabuzin sredinom 1959. donio Bašičeviću na ogled i ocjenu nekoliko slika, među kojima sve, osim jedne, bijahu u znaku njegove dotadanje uglavnom deskriptivne, "realističko-impresionističke" metode, a samo je jedno platno bilo riješeno sa stiliziranim i sintetičkim formama, onim što danas podrazumijevamo pod pojmom "Rabuzinova morfologija". Bašičević je navedene slike komentirao sljedećim rije-

čima: "Sada Rabuzine, zaboravite sve što ste dosad slikali i počnite raditi na ovaj nov način".[6] Njegova sigurnost u procjeni osmjelila je Rabuzina: put umjetnosti bio mu je time otvoren. Kada je naslikao cvijet veći od kuće, šume i brijega te za to dobio potporu i priznanje, to ga je ohrabrilo da nastavi u tom smjeru. Tada se usredotočio i na prikaze ponajprije "čistih" pejzaža – s bregovima, šumama, oranicama, livadama te s velikim nebom i oblacima. I, dakako, s brojnim manjim ili većim, često i golemim i simboličkim cvjetovima. Upravo je u tim i takvim slikama njegova snažna fantazija, sve ono neobjašnjivo što se zove talent, uspjela stvoriti i uspostaviti sustav znakova i oblika koji čine njegovu i osobnu morfologiju i stil te nadasve osebujnu poetiku, dakle, njegovu umjetnost.

Izmjene koje registriramo u Rabuzinovim djelima tijekom 1959. toliko su bitne i radikalne da je nemoguće govoriti isključivo o pravolinijskom evolutivnom slijedu. One se ne ogledaju samo u naglu i definitivnu prekidu s vlastitom tradicijom, u brzini kojom se sve to zbiva, nego, što je najvažnije, i u kvaliteti. Sve se to dogodilo, dakako, ponajprije zbog umjetnikova unutarnjeg sazrijevanja, ali je neprijeporno sve to poticao i usmjeravao Mića Bašičević.

Slika koju je Bašičević izdvojio i pohvalio, prema kazivanju samog Rabuzina, bila je izložena na umjetnikovoj izložbi u Galeriji primitivne umjetnosti 1960. pod nazivom *Možđenske šume* (1959), a koja je u zbirci Hrvatskoga muzeja naivne umjetnosti. Kako je to zgoda koju mi je sâm umjetnik ispričao i koju sam objavio još za njegova života, riječ je dakle o autentičnom svjedočanstvu.

Bilješke

[1] Vidjeti Vladimir Crnković, I*van Rabuzin, Crteži / Drawings,* monografija, Galerije grada Zagreba, Galerija primitivne umjetnosti, Zagreb, Društvo naivnih likovnih umjetnika Hrvatske, Zagreb, Gradski muzej, Varaždin 1986.

[2] Iako te skice imaju ponajprije i gotovo isključivo dokumentarnu vrijednost, o njima će trebati još dodatno raspravljati jer postoje pitanja na koja za sada ne nalazimo još precizne odgovore. Da ponovim: riječ je o osam crteža olovkom i jednom što je nacrtan smeđim tušem. Sve su te skice rađene na papirima različitih dimenzija. Svima sam podijelio nazive prema poznatim slikama s kojima se mogu povezati. Pritom sam se u najviše prigoda poslužio Rabuzinovom prvom monografijom što je objavljena u Milanu 1972. godine i gdje mi je sâm umjetnik naknadno olovkom napisao nazive brojnih djela.

1) *Crkva u Oštricama,* 130x195 mm. Na poleđini je Bašičevićevim rukopisom i olovkom napisano: *Rabuzin crtež za ulje 21.VIII.59.* (Vidjeti monografiju iz 1972, str. 257, sl. br. 3.)

2) *Radoslavov vinograd* ili *Seketin*, 213x288 mm. Na poleđini je Bašičevićevim rukopisom i olovkom napisano: *Rabuzin 1959.* (Vidjeti monografiju, 1972, str. 257, sl. br. 9.)

3) *Dugi brijeg*, crtež tušem, 105x215 mm. U donjem je desnom uglu preklapajući monogram autora – *IR* – upisan u trokutu. S obzirom na Bašičevićevo pismo Rabuzinu od 14. siječnja 1960, taj se crtež mora datirati u sâm početak 1960. godine. (Ta je skica donekle srodna slici *Pustinja,* iz 1960, monografija, 1972, str. 259, sl. br. 22. Najsličnija je slici *Dugi brijeg,* iz 1969, iz zbirke

Puricelli, Milano, vidjeti monografiju, 1972, str. 195 i str. 300, sl. br. 388.)

4) *Presečki vapnari,* 190(307)x230 mm. Na skici je Bašičevićevim rukopisom i olovkom napisano: *Rabuzin 1960. nacrt za sliku koju misli raditi.* (Vidjeti monografiju, 1972, str. 258, sl. br. 13.)

5) *Tri cvijeta u polju,* 105x150 mm. (Vidjeti istoimenu sliku iz 1960, monografija, 1972, str. 259, sl. br. 23. – Vidjeti crtež *Cvjetovi,* 1961, koji je objavljen u monografiji Josipa Depola, *Rabuzin,* Umjetnički paviljon, Zagreb 1992, str. 70.)

6) *Okruglo selo,* 210x297 mm. Na poleđini je Bašičevićevim rukopisom i olovkom upisano: *Rabuzin 7.II.61.* (Vidjeti monografiju, 1972, str. 261, sl. br. 41; vidjeti također sliku *Dva Sunca,* 1961, str. 261, sl. br. 38.)

7) *Cvjećarica,* 296x218 mm. Na poleđini je olovkom napisano: *I.R. 7.X.1961.* – Rabuzin je naslikao dvije slike s takvim likom; prva je iz 1959, druga iz 1962. godine. Takvi ili slični likovi, ženski i/ili muški sa sovom i/ili mačkom, javljaju se na njegovim slikama više puta. Na poleđini je i krajnje simplificirana skica za *Kopačice* (vidjeti istoimenu sliku u monografiji, 1972, str. 261, sl. br. 40) i, vjerojatno, za *Sovu* (vidjeti istoimenu sliku u monografiji, 1972, str. 261, sl. br. 39; vidjeti također str. 262, sl. br. 49).

8) *Pejzaž s bregovima i crkvom,* 230x308 mm. Ova se skica može dovesti u direktnu vezu s Rabuzinovim antologijskim crtežom *Bregovi,* 1960, iz zbirke HMNU-a, vidjeti malu monografiju *Rabuzin,* HMNU, 2005, str. 61. Vidjeti također *Rabuzin, Bio-bibliografija,* 2008, str. 43.

9) *Skica,* 350x210 mm. Taj crtež nisam uspio povezati ni s jednom Rabuzinovom poznatom slikom iz ranoga razdoblja. Na nizu loptastih, polukružnih oblina, na brežuljcima, nanizani su krajnje simplificirani prikazi bezlisnih stabala.

Ako treba izdvojiti samo poneku skicu koja je tipična, a pritom i uspjeli predložak za sliku, onda je to ponajprije *Dugi brijeg* (skica br. 3), a zatim *Okruglo selo* (skica br. 6) te *Pejzaž s bregovima i crkvom* (skica br. 8).

Valja upozoriti i ponoviti kako je na pet od tih devet skica Bašičevićevim rukopisom i olovkom upisano da su to prijedlozi za Rabuzinove slike, odnosno, da je na njima napisano ime autora i datum kada su pojedini radovi nastali. Međutim u tim skicama može zbuniti i zbunjuje papir na kojem su rađene. Riječ je o papirima koje je samo Bašičević mogao imati u svojem uredu u Galeriji primitivne umjetnosti, to su odbačeni papiri s nekim podacima iz te ustanove, primjerice poziv na Rabuzinovu samostalnu izložbu iz 1960. godine, zatim iz Arhiva za likovne umjetnosti, istrgnuta stranica ili dijelovi stranica iz nekoga našeg, kao i iz nekoga francuskog časopisa. Sve to upućuje da su te skice nastale u GPU-u, u Bašičevićevu kabinetu, u kojem su se Rabuzin i njegov mentor sastajali i dogovarali što će slikar i kako slikati. Te su skice dakle zorni svjedoci njihove suradnje. Je li pritom Bašičević što savjetovao Rabuzinu, što i kako da skicira, to se dakako ne može ustanoviti.

Takvu iznimnu i vrlo plodonosnu suradnju s Bašičevićem godinama i desetljećima održavao je i Ivan Generalić, što mi je sâm umjetnik u nizu navrata posvjedočio i opisivao. Slično bijaše i sa Skurjenijem, ali kako je njegova suradnja s Bašičevićem poslije 1962. potpuno prekinuta, bila je to tabu tema u mojim razgovorima sa zaprešićkim vizionarom i sanjarom. I o svemu sam tome opširnije izvještavao i raspravljao u više prigoda.

[3] Vidjeti Radoslav Putar, *Slikarstvo Ivana Rabuzina, Kulturni radnik,* g. 13, br. 7-8, Zagreb, srpanj/kolovoz 1960, str. 13-18. Ponovno objavljeno u: *Rabuzin / Zbornik studija, eseja, kritika, prikaza i intervjua / Rabuzin o svojem životu i djelu,* Matica hrvatska, Zagreb 1992, str. 18-20.

[4] Vidjeti monografiju *Rabuzin / Crteži / Drawings,* 1986, iz bilješke 1, str. 10.

[5] Vidjeti *Rabuzin / Zbornik,* Zagreb 1992.

[6] Studiju *Naiva u Hrvatskoj pedesetih godina / Uloga i značenje Galerije primitivne umjetnosti i njezina kustosa dr. Miće Bašičevića u traganju za novim oblicima likovnosti* napisao sam 1998. za međunarodni simpozij pod naslovom *Umjetnost i ideologija / Pedesete godine u podijeljenoj Europi,* koji su organizirali Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Društvo povjesničara umjet-

nosti Hrvatske te koji je održan od 18. do 21. veljače 1999. – Taj sam tekst proslijedio potom i na međunarodni simpozij *Naivna umetnost na kraju XX. veka,* što je održan 22. svibnja 2000. u Muzeju naivne umetnosti u Jagodini, u Srbiji. Tekst je prvi put objavljen u Zborniku, br. 3, MNU, Jagodina 2001, str. 37-49; ponovno je objavljen i u mojoj knjizi *Studije i eseji, recenzije i zapisi, interpretacije 1997–2001,* HMNU i DPUH, Zagreb 2002, str. 70-84. Citirane fragmente o Rabuzinu vidjeti na str. 81 i 82. – Ta je studija objavljena također u časopisu *Život umjetnosti,* br. 71-72, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb 2004, str. 134-140, u kojem su tiskani svi prilozi sa spomenuta simpozija u Zagrebu 1999. godine.

KORESPONDENCIJA IVANA RABUZINA I MIĆE BAŠIČEVIĆA

Priredio: Vladimir Crnković

Zagreb 29. XII. 1959.

Pn. dr. Bašičević!

Dogodila mi se jedna vrlo neugodna stvar. Dne 23. XII. o.g. uzeo sam dvije slike u Galeriji, kako smo se [i] dogovorili. Predao sam ih "čuvaru" u garderobu na gl[avnom] kolodvoru. Uvečer sam se jako žurio na vlak i zaboravio sam podići slike iz garderobe.

Jučer, 28. XII, poslao sam jednog čovjeka iz poduzeća službeno u Zagreb i dao mu [potvrdu] da podigne slike. On kaže da mu je čuvar dao jednu sliku, a ja sam danas pitao čuvara [koji] kaže da mu je izdao dvije. Nestala je na takav način ona moja dobra slika u boji sa oblacima.

Ja Vam ne mogu iskazati moj nemir zbog toga. Bio sam danas na miliciji u Zagrebu, sutra ću konzultirati jednog advokata u Zagrebu telefonom. Vas ću nazvati sutra 30. XII. telefonom između 12 i 13 h. Molim Vas dajte mi upute što da radim [i kako] da dođem do slike. Onog čovjeka iz poduzeća poslat ću da mi donese sliku od kuda god zna. Molim Vas da mi pošaljete njezinu fotografiju da mogu raditi [po] njoj drugu [sliku]. Poduzmite nešto i Vi da se po mogućnosti slika pronađe. Meni je vrlo žao, jako [sam nesretan] zbog toga što mi se to dogodilo.

Pozdravlja Vas
Rabuzin Ivan

*

Zagreb 14. I. 60.

Dragi Rabuzin,

Vaše sam pismo primio. Nisam Vam odmah odgovorio, nadajući se da će se slika ubrzo naći. Ako se ne nađe, jedina uteha koju Vam nažalost mogu pružiti je da ćete biti u stanju načiniti još bolju sliku od izgubljene i da zato ne treba gubiti živce ni vreme misleći na gubitak.
Šaljem Vam skicu jedne takve buduće slike.[7] Nastojte da format bude što veći, a boje što svetlije. I javite se. Pozdrav

M. Bašičević

*

Novi Marof 30. IX. 1960.

Poštovani dr. Bašičević!

Oprostite mi što Vam ovim pismom oduzimam Vaše dragocjeno vrijeme i što Vam se na ovakav način javljam. Osjećam veliku potrebu razgovarati sa Vama o mojim slikama i o prilikama zbog kojih u posljednje vrijeme [gotovo] ništa ne slikam. Posljednju sliku koju sam Vam donio, "Selo u cvijeću", radio sam dugo, ne [zato] što bi[h] imao problema na platnu, nego nisam imao slobodnog vremena. Kod kuće imam još jedno malo platno sa cvijećem započeto i nikako da ga završim, jer [sve] vrijeme moram trošiti na rješavanje problema u poduzeću. Ranije sam mogao slikati nešto i poslije podne i nedjeljom, ali sada na žalost ne mogu ni nedjeljom zbog promjena koje su nastale u mojem poduzeću i zbog moje nove dužnosti koju sam prije mjesec [dana] primio. Moji su živci sada toliko napeti i imam toliko posla u poduzeću da ga u osam satnom vremenu ne mogu posvršiti i moram raditi i kod kuće. Ne znam za sada kako ću ove prilike srediti i kada ću opet moći slikati.

U duši sam nemiran zbog toga [jer] ne mogu slikati sve one slike koje mi naviru i nameću se same od sebe. Nosim ih u sebi kao sjećanje na nešto lijepo – i to je sve.

Problemi poduzeća od kojeg živim jači su, a nemir zbog toga što ne mogu slikati prati me na svakom koraku.

Rabuzinovo pismo M. Bašičeviću, 30.09.1960.

Eto o tome sam htio s Vama razgovarati, da Vam objasnim zašto ne dolazim u Galeriju i da tako reći više ne slikam.

Ja Vam zahvaljujem na prodanoj slici "Orehovečke kuće" za koju sam ovih dana primio 22.000 din, novac koji mi je dobro došao.[8] Iz São Paula sam čitao dobre vijesti što me je razveselilo, ali i rastužilo zbog toga [jer] ne slikam. Danas sam primio *Kulturni radnik* br. 7-8 u kojem sam pročitao članak g. Putara o mojem slikarstvu.[9] Zahvaljujem i lijepo ga pozdravite ako ga vidite. Eto, sve je to uvjetovalo da Vam pišem. Ja ću nastojati doći u Galeriju poslije 1. X. ili koji drugi dan, a možda [i] u nedjelju [kada] Vas neću naći.

Pozdravljam Vas.
Rabuzin Ivan

*

Zagreb 11. X. 60.

Dragi Rabuzin,

Primio sam Vaše pismo i nadam se da sam razumeo stanje u kome se nalazite s prelaskom na novu dužnost, koja Vam oduzima toliko slobodnog vremena koje ste ranije mogli posvetiti slikanju. Međutim, smatram da nikako ne treba očajavati, nego se realno snaći u datoj situaciji koja svakako nije nastala nezavisno od Vaše volje. U neku ruku ta preopterećenost poslovima u preduzeću mogla bi i pravilno usmeriti Vaše šanse s obzirom na umetnost. Naime, čini mi se da je tom novonastalom situacijom, o kojoj mi pišete, definitivno otpala mogućnost da se postepeno profesionalizirate u slikarstvu, a tu tendenciju, svesno ili nesvesno, nose u sebi svi naivci. Ona je, međutim, prilično nesrećna, jer naivni slikar, po mom mišljenje, treba da ostane neprofesional. U protivnom slučaju, mogla bi ga dočekati sudbina Franje Mraza, a ta nije zavidna.

Ako je Vaš instinkt za slikanjem neodoljiv, a ja verujem da jeste, Vi ćete i u sadašnjim uslovima naći vremena da naslikate jedno pet do deset slika godišnje. A to je sasvim dosta, pod uslovom da ne sanjate [o] slavi. Ta slava i ne dolazi, obično, tamo gde je žudno očekuju, već češće, mnogo češće tamo gde se spokojno i sa ljubavlju mrlja kičicom po platnu i ne misli na uspeh.

Dakle, ponavljam, nemojte se mnogo žalostiti radi trenutne situacije, ali nastojte pomalo slikucati kad uhvatite koji slobodan čas. Nemojte sumnjati da ih nećete imati. Jer nema tog direktora ni ministra, ni kralja ni zanimanja i položaja kojemu su slobodni časovi i dani oduzeti. Dakle glavu gore, druže direktore ili poddirektore (ne znam kako se zove to Vaše novo zvanje) i primite srdačan pozdrav od Vašeg prijatelja.

[M. Bašičević]

*

Pisanom potvrdom od 15. XII. 1960. Rabuzin potvrđuje primitak čeka na iznos od 220 dolara od Galerije primitivne umjetnosti, od dr. Bašičevića.

*

Novi Marof 17. I. 1961.

Poštovani dr. Bašičević!

Sjetio sam se da Vam pošaljem izrezak iz Vjesnika, članak Lutajućeg reportera.[10] Ujedno Vas izvještavam da sam iz Varaždina donio kući sliku koja je vlasništvo Galerije, pa ću je s ostalim slikama donijeti ili poslati u Zagreb. Za drugu sliku, "Vapnari", ne znam još uvijek je li prodana ili nije. Još ću ovog tjedna to saznati pa [ako nije], donijet ću je opet u Galeriju.

Od novih radova naslikao sam jedno malo cvijeće i jednu veću sliku, "Žetvu", sličnu onoj iz São Paula. Ove dvije su gotove, a treća i četvrta su započete, jedna već sa uljem, a druga nacrtana. Nadao sam se imati više vremena, ali ne ide.

Ček sam predao u banku, ali novac još nisam primio. Nešto je tamo zapelo.

Zahvaljujem na Novogodišnjoj čestitki.

Početkom idućeg tjedna poslat ću slike.

Srdačno Vas pozdravlja
Ivan Rabuzin

*

Novi Marof 16. III. 1961.

Pn. dr. Bašičević!

Zbog smrti mojega brata nisam dolazio, ali sam do sada spremio 3 sličice koje ću donijeti svakako najkasnije do utorka druge nedjelje.

Ujedno Vas obavještavam da će u ponedjeljak televizija u 19 sati emitirati intervju koji sam im jučer dao.

Srdačno Vas pozdravlja
Rabuzin Ivan

*

Zagreb 20. III. 61.

Dragi Rabuzin,

Primio sam Vašu kartu sa obaveštenjem o telestoriji koju sam zapravo ja Vama trebao poslati još pretprošle nedelje. Međutim sam smatrao da je važnije da Vas snime, negoli sama obavest.

Upravo sam se vratio kući sa televizije: Sve u svemu – dobro.

Ona tri mala cveća, koje ste doneli u Galeriju, također su dosta dobra. Šaljem Vam u ovom pismu razrađenu skicu koju ste mi prošli put nacrtali i po kojoj, kako sam čuo od telesnimatelja, već radite sliku. Dobro, svršite je, a zatim pređite na ovu čiju Vam razrađenu skicu šaljem. Ona ima izvesnu monumentalnost i treba je slikati na velikom formatu. Boje, ne više pastelno blede kao kod cveća, već što sočnije i intenzivnije; slično onima iz 1959. godine. Ali neka bude dosta kontrasta između svetlih i tamnih partija.

Na izložbu u Južnu Ameriku poslao sam: 1) Pejzaž sa cvetom (100 dolara), 2) Oblake (70 dolara), 3) Tučnjavu (100 dolara), 4) Dugačko selo (100 dolara), Malu rijeku (50 dolara).[11]

Za London sam predao drugu Beku (koji je bio imenovan komesorom izložbe, ali je naknadno, radi neslaganja sa Hegedušićem, dao ostavku) sledeće radove: 1) veliku Rijeku (70.000 din), 2) Zagorku (50.000 din), 3) Zagorje (150.000 din), 4) Selo cvet (150.000 din).[12] Naknadno je Hegedušić, preko Zavoda Akademije, poslao svima, pa verovatno i Vama, novi predlog za cene. Nadam se da ste taj svoj predlog dobro [promislili] i dali cene.

Prijateljski Vas pozdravlja
[M. Bašičević]

*

Novi Marof 12. VI. 1961.

Poštovani dr. Bašičević!

Najprije Vas srdačno pozdravljam i još jednom [potvrđujem] da mi je bilo veoma drago što ste bili kod mene, samo mi je žao što sam zbog onog ugovaranja sa Vama mogao malo razgovarati. Hvala na poslanom katalogu. Katalog iz Londona sa reprodukcijom "Velikog cvijeta" [također] sam dobio.

Jučer, u nedjelju, bili su kod mene u Ključu Lutajući, Gerhard Ledić, sa glavnim urednikom "Globusa", Franom Barbierijem. Dogovorili su da bi u petak došli u Galeriju snimiti neke moje slike u boji radi objavljivanja u "Globusu" i odmah u petak isti bi taj reporter [došao] u Ključ radi još nekog snimanja. U petak zbog toga jer ću [tada] donijeti onu veliku sliku u Galeriju. Isto su rekli da bi neki reporter "Globusa" napisao reportažu. Barbieri je [govorio o] kritičaru Depolu, na koncu ne znam tko će pisati. Ja bih još najradije da Vi pišete.

Srdačno Vas pozdravljam i do viđenja u petak.
Ivan Rabuzin

*

Ključ 26. VI. 1961.

Poštovani dr. Bašičević!

Prvo Vas srdačno pozdravljam. Glede slike "Zeleno žito" o kojoj smo [dogovarali] da ću je prodati i da ću Vam javiti [svoj odgovor], odlučio sam je prodati.

Ja ću u Zagreb doći 4. VII, tj. drugi tjedan u utorak, pa ću onda navratiti u Galeriju radi tog otkupa. Ja ću i u srijedu 28. VI. biti u Zagrebu zbog nekih ženinih problema. Možda ću, ako budem mogao, i kod Vas u Galeriju navratiti, tek toliko, jer mi to čini zadovoljstvo.

Inače pomalo slikam i pomalo osjećam kako mi vrućina smeta.

Mnogo Vas pozdravlja
Ivan Rabuzin

*

Dragi Ivane Rabuzin,

Veoma mi je žao što se juče nismo sreli u Galeriji kada ste doneli akvarele. Oni su, oba, jednostavno odlični.
Međutim, ja sam u vezi sa pretstojećom izložbom[13] već pripremio nekoliko fotografija Vaših ranijih radova, s namerom da Vam ih predam kada budete doneli te akvarele. Zato Vam ih [i] šaljem poštom, iako žalim što nisam imao prilike da Vam usmeno, to jest opširno, sugeriram neke stvari. Pokušat ću to sada pismeno i ukratko:
1. Radi se o još četiri nova akvarela, prema ranijim radovima.
2. Izmene u kompoziciji itd. nije potrebno uopšte činiti, jer su sve stvari jednostavne. Jednostavnije su mnogo od poslanih (gotovih akvarela). Jedino [u] Kopačica treba slikati samo pejzaž, bez figura.
3. Formati sva četiri akvarela ne trebaju biti mnogo veći od samih fotografija. Jedino papir na kome slikate može biti i treba da bude veći, tako da ostane belina unaokolo. Kao paspartu. U tome će biti njihova draž. A i vremenski lakše ćete ih svladati.
4. Ako nemate više onog finog akvarel papira, slikajte na dečjoj crtanki ili bilo kakvom [takvu] papiru.
Inače, ponovno imamo neke ponude za Vašu samostalnu izložbu. Jednu u Ulmu, a drugu u Baselu. Doduše galerije nisu ni blizu tako velike i poznate kao Leinhardt (o kome smo govorili), ali nije isključeno da se jedna od tih ponuda ipak [ne] realizira.

Vašu porodicu i Vas pozdravlja srdačno
[M. Bašičević]

Zgb 15. VI. 62.

P.S.
Slobodno se upuštajte u jače kontraste među bojama razne topline (crvena i žuta kraj zelene i sl.). Elemente koje je teško tehnički izvesti, izostavljajte. Tek kasnije, kada sasvim svladate tehniku, nastojat ćete ne izostavljati ih.

*

Ključ 28. VI. 1962.

Poštovani dr. Bašičević!

Do danas sam naslikao 5 akvarela. Sutra mislim naslikati još jedan pa bi mogao poslati Vam [ih] u ponedjeljak, tj. 2. VII, ako to neće biti prekasno. Možda bi bilo dobro da [i] Vi dođete malo u Ključ pa usput uzmete akvarele.

Javljam Vam i to da od 21. VI. radim u poduzeću, tako da svako poslijepodne malo slikam. Zato i nisam do sada završio akvarele.

Prošli tjedan, 19. VI, napisao sam pismo Galeriji na Katarinskom trgu i javio [im svoj] tekući račun. No čini se da pismo ili nisu primili ili je posrijedi nešto drugo, pa Vas molim da im javite broj mojeg tekućeg računa.

Molim Vas, učinite mi to. Srdačno Vas pozdravlja

I. R.

*

Novi Marof 18. VII. 1962.

Poštovani dr. Bašičević!

Molim Vas da mi u onoj mojoj papirnatoj futroli pošaljete dva akvarela, ona na cijelom papiru koje sam Vam lično donio: "Aleju" i nepotpisane "Zelene bregove". Tako smo se i dogovorili. Molim Vas to mi što prije pošaljite da [to] mogu slikati [i] na platnu.

Tražene podatke o slikama što ste poručili po mojoj supruzi pripremam i uskoro ću Vam ih poslati.

Srdačno Vas pozdravlja

Ivan Rabuzin

*

Na razglednici s poštanskim žigom od 26. XII. 1963, koja je poslana Mići Bašičeviću u Galeriju primitivne umjetnosti u Zagrebu, Rabuzin je napisao:

Srdačne čestitke za Novu 1964. g.

Rabuzin

*

Novi Marof 1. IV. 74.

Poštovani dr. Bašičević!

Budući da imam u pripremi za štampu sveobuhvatnu monografiju svega što sam nacrtao ili naslikao,[14] a Vi ste [spominjali] neke moje crteže i još neke stvari koje su svojevremeno izmakle oku kamere, bilo bi dobro da omogućite pristup oku bilo čije kamere radi snimanja ili da mi pošaljete snimke sa podacima koji obično prate djela. Bilo bi šteta da ostane nešto neevidentirano, izvan tako opširno pribranih podataka.

Ujedno ponovno obećavam sliku koju dugujem za "Sovu" i za malu "Zdjelu" sa cvijećem.

Srdačne pozdrave Vašoj supruzi i Vama.

Ivan Rabuzin

*

Bilješke

[7] Ispod ovog kratkog teksta mali je crtež olovkom vrlo simplificirana dugog brijega s brojnim stablima, a u prvom planu s linijama koje definiraju međe oranica ili polja. U zoni neba Bašičević je olovkom napisao: *Nebo bez oblaka*. Ispod toga: *Planine oble.* – Vidjeti opis skice br. 3 iz bilješke br. 2.

[8] Slika *Orehovečke kuće,* koja je u fundusu HMNU-a i vodi se pod nazivom *Orehovečki bregi,* za Galeriju primitivne umjetnosti kupio je Republički savjet za kulturu NRH, a na prijedlog Miće Bašičevića.

[9] Vidjeti Radoslav Putar, *Slikarstvo Ivana Rabuzina,* 1960, bilješka br. 3.

[10] Riječ je o reportaži Gerharda Ledića, *Otkriće iz sela Ključ, Vjesnik,* Zagreb 30.10.1960, str. 7.

[11] U malom katalogu izložbe *Pintores populares jugoslavos* u Galeriji Sistina u São Paulu, 1960, kao izlošci su zavedene tri Rabuzinove slike: *Mala rijeka* (1959), *Okrugla šuma* (1959) i *Zagorski bre-*

gi (*Crkva u Oštricama* ili *Oštrice,* 1959). – U ovom pismu Bašičević spominje pet slika koje je poslao u Brazil: *Pejzaž sa cvetom, Oblaci, Tučnjavu, Dugačko selo* i *Malu rijeku*. *Oblaci* i *Tučnjava* nalaze se reproducirani u Rabuzinovoj monografiji iz 1972, str. 259, slike br. 25 i 20, i to kao djela koja su u Južnoj Americi.

[12] Za izložbu u Londonu Bašičević navodi da je proslijedio sljedeće Rabuzinove slike na odabir: veliku Rijeku (1960, GPU, danas HMNU), *Zagorku* (*Cvjećaricu,* 1959), *Zagorje* (*Dvije crkve,* 1961) i *Selo zvano Veliki cvijet* (1960). Sve su četiri slike reproducirane u umjetnikovoj monografiji iz 1972, str. 258, slika br. 12; str. 260, sl. br. 29 i 31; str. 262, sl. br 47. – U Engleskoj su bile izložene i u katalogu zavedene tri Rabuzinove slike, dakle na izložbu nije bila poslana Rijeka. – Tu je izložbu koncipirao i selekcionirao Krsto Hegedušić koji je i osobno sudjelovao u tom projektu sa tri svoje zemljaške slike na staklu.

[13] U zagrebačkome *Večernjem listu* od 8. studenoga 1962. objavljen je kratak intervju s Mićom Bašičevićem u kojem je navedeno kako se u Galeriji primitivne umjetnosti pripremna izložba Rabuzinovih akvarela, pa iako ona tada nije bila realizirana, znakovito je da se o njoj pomišljalo jer to podrazumijeva rano prepoznavanje umjetnikovih iznimnih mogućnosti i u toj disciplini.

[14] Riječ je o monografiji Vladimira Malekovića, *Rabuzin,* koju je objavilo Izdavačko-knjižarsko poduzeće Mladost, Zagreb 1976. Talijansko izdanje te knjige objavio je Istituto Geografico de Agostini, Novara 1976.

† MARIO BEUSAN, HRVATSKI ARHITEKT, ZNANSTVENIK I UMJETNIK

(Zagreb, 25. lipnja 1944. – Zagreb, 5. veljače 2022.)

Mario Beusan rođen je 25. lipnja 1944. godine u Zagrebu, gdje je završio gimnaziju, diplomirao i magistrirao na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

†Mr. sc. Mario Beusan, dipl. ing. arh.
(foto: Mario Krištofić – izvor: www.arhitekt.hr))

Za vrijeme studija radi u Zavodu za arhitekturu Arhitektonskog fakulteta u grupi profesora Miroslava Begovića kao projektant suradnik, a nakon diplome zapošljava se na Arhitektonskom fakultetu kao asistent, postaje docentom i izvanrednim profesorom. Predaje predmete: Projektiranje VIII, Interieur; vodi arhitektonske i urbanističke radionice, te uvodi novi predmet Materijali i uređaji u interijeru.

Nakon završenog poslijediplomskog studija, „Arhitektura u turizmu", magistrira radom „Prilog istraživanju dvoraca i kurija Hrvatskog zagorja: efikasnija zaštita i turizam". Autor je brojnih znanstvenih radova na području zaštite i reanimacije feudalne graditeljske baštine. U znanstvenim radovima, javnim predavanjima, apelima i sudjelovanju u znanstvenim skupovima očituje se predanost problematici čuvanja i unapređivanja nacionalne kulturne i povijesne baštine.

Uz pedagošku i znanstvenu djelatnost sustavno se bavio projektantskim radom, najviše adaptacijama i interijerima koje karakterizira čistoća prostorne koncepcije, profinjenost i suzdržanost oblikovanja, što je glavno obilježje nje-

govog umjetničkog rukopisa. Među tim projektima ističu se: uređenje dvorišne zgrade i dvorane Matice hrvatske, kabineti znanstvenika u Institutu za medicinska istraživanja, knjižara Tamaris, Rektorata Sveučilišta, sve u Zagrebu, te upravna zgrada Muzeja u Županji.

Od 1973. bavi se oblikovanjem izložaba te je projektirao 248 izložaba i 36 stalnih muzejskih postava u Hrvatskoj i inozemstvu. Ostvario je niz zapaženih izložbenih projekata u najuglednijim galerijama i muzejima u Hrvatskoj, Sloveniji, Mađarskoj, Francuskoj, Njemačkoj, Austriji, Češkoj, Slovačkoj, Belgiji, Finskoj, Italiji, Litvi, Srbiji, Kini, Irskoj i Crnoj Gori. Od 1998. intenzivno radi na stalnim muzejskim postavima, od kojih se navode najveći: u Zagrebu u Umjetničkom paviljonu, Klovićevim dvorima, Muzeju Mimara, Domu hrvatskih likovnih umjetnika, Gliptoteci HAZU, Muzeju za umjetnost i obrt, Hrvatskom povijesnom muzeju, Grafičkom kabinetu HAZU, Arheološkom muzeju, te u Muzeju Slavonije u Osijeku, Muzeju grada Siska, Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, Arheološkom muzeju u Zadru. Zapažene su bile izložbe u Narodnom muzeju u Ljubljani, Pokrajinskom muzeju u Celju, Palači UNESCO-a u Parizu, Vijeću Europe u Strasbourgu, Donauschwäbisches Zentralmuseum u Ulmu, Savario Museum u Szombathelyju). Od osobite je važnosti stalni postav Arheološkog muzeja u Zagrebu, realiziran u tematskim dionicama od 2003. do 2017. godine

Među brojnim velikim izložbenim projektima (prostorna koncepcija i likovni postav) spomenimo se najpoznatijih: „Rano kršćanstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj“, Arheološki muzej u Zagrebu, 1994.; „Znanost u Hrvata“, Klovićevi dvori, Zagreb, 1996.; „Koncept“, međunarodna izložba fotografije, Umjetnički paviljon, Zagreb, 1996.; „Muzeopis“, izložba o 150-oj obljetnici Narodnog muzeja u Zagrebu, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 1996.; „Kartografi, geognostičke projekcije za 21. stoljeće“, međunarodna izložba, Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb, 1997.; „Od golubice do mira“, Ministarstvo kulture RH, palača UNESCO, Pariz, 1997.; „Slava Saboru“, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 1997.; „Accede ad certissiam, kripta katedrale u Đakovu“, Muzej Đakovštine, 1998.; „Historicizam u Hrvatskoj“, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 2000.; „Sinagoga i Zagreb“, Židovske općine Zagreb, Arheološki muzej, Zagreb, 2001.; „Kolomanov put“, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 2002.; „Ivan Meštrović – likovi i prizori iz Danteova Pakla“, Gliptoteka HAZU, Zagreb, 2003.; „Pro Sancto Quirino E. S.“, Muzej Sisak i Savaria Museum, Szombathely, 2004.; „Arhitekt Stjepan Planić“, Leuven, 2004.; „Život u palači od 1764. do 2004“, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 2004.; „Međunarodni natječaj za židovsku bolnicu u Zagrebu“, Gliptoteka HAZU, Zagreb, 2005.; „Novija sakralna umjetnost“, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2006.; „Dalmatinska Zagora, nepoznata zemlja“ (Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2007.); „Dominikanci u Hrvatskoj“, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2007.; „Blago Kotorske biskupije“,

Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2009.; „Antički Grci na tlu Hrvatske“, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2010.; „Preslojavanje – ak. kipar Stipan Kujundžić“, trodijelni kiparsko-glazbeni projekt 2010., 2011. i 2012., Galerija Matice hrvatske, Zagreb, Galerija ULUPUH i Galerija dvorca Trakošćan; „Sto godina hrvatske scenografije i kostimografije/Dječje kazalište, lutke i performansi“, Muzej Mimara, Zagreb, 2012.; „Zlato i srebro Arheološkog muzeja u Zagrebu“, Arheološki muzej, Zagreb, 2014.; „Rodin u Meštrovićevu Zagrebu“, Umjetnički paviljon, Zagreb, 2015., „Židovi i Zagreb“, Gliptoteka HAZU, Zagreb, 2015.; „Sve naše životinje“, Moderna galerija, Zagreb, 2017.

Još od studentskih dana, nakon studijskog boravka u atelijeru Jannie Borel u Parizu, bavi se umjetničkim oblikovanjem emajla. Kao član ULUPUH-a izlagao je svoje radove na brojnim izložbama u Hrvatskoj i svijetu. Nakon prestižne nagrade na VI. Biennale Internationale de l'Emaill u Limogesu 1982. godine izlaže na velikim svjetskim izložbama umjetnosti u emajlu (Limoges, Coburg, Barcelona, Laval, Los Angeles, Monaco, Tokio). Autor je projekta „Hrvatski umjetnički unikatni nakit“, u kojem je odabrao suvremenih 14 autora, te ih 1997. predstavio javnosti skupnom izložbom, potom 17 autora pojedinačnim izložbama, među njima i vlastiti rad (2005.) te velikom revijom u Muzeju Mimara 2002. Na tom je projektu zasnovao i monografiju „Suvremeni umjetnički nakit u Hrvatskoj“ (2008.)

Nagrade i priznanja: nagrada na „VI. Biennale Internationale L'art de l' Email“ u Limogesu 1982.; Medalja Grada Zagreba i priznanje predsjednika RH S. Mesića za stalni postav Hrvatskog školskog muzeja, 2000.; Velika nagrada za životno djelo ULUPUH-a 2005. za projekt „Hrvatski umjetnički nakit“ (skupna izložba 1997. te izložbe pojedinih autora od 1998.-2005.); nagrada „Bernardo Bernardi“ Udruženja hrvatskih arhitekata za oblikovanje izložbe „Dalmatinska Zagora – nepoznata zemlja“, 2007. Za osobite zasluge u kulturi primio je 1998. odlikovanje Reda Danice s likom Marka Marulića.

Svoj umjetnički rad predstavio je 2008. izložbom „Mario Beusan: Arhitektura izložbe – na tragu hermeneutičkog diskursa“ u Gliptoteci HAZU, te knjigama „Mario Beusan – arhitektura izložbe“ i „Emajl“, 2018. te „Arhitektura/interijer/dizajn, 2021. – sve u izdanju ULUPUH-a.

Među ostalim, bio je član Udruženja hrvatskih arhitekata, Društva arhitekata Zagreba, Udruženja likovnih umjetnika primijenjene umjetnosti Hrvatske, Kajkavskog spravišća, Matice hrvatske, Društva hrvatskih povjesničara umjetnosti i Hrvatske komore arhitekata i inženjera.

*

Mr. sc. Mario Beusan, dipl. ing. arh., hrvatski arhitekt, znanstvenik i umjetnik, bio je ugledni član *Kajkavskoga spravišča* od 1990., suradnik neiscrpive energije i član uredništva časopisa *Kaj* od 2007. godine. Respektabilan je tematski raspon

njegovih znanstvenostručnih radova u *Kaju* (od 1991. godine nadalje) – od arhitektonskih opisa i obrade dvoraca, kurija i burgova unutar tradicionalnih granica Hrvatskoga zagorja, osobito u povodu poznatih studijskih putovanja Kajkavskoga spravišča, koja je tako nadahnuto vodio – sve do analiza prostorne koncepcije značajnih izložbi. Objavljenih 15-ak studija svestranog arhitekta Beusana u *Kaju* i u posebnim izdanjima *Kajkavskoga spravišča,* na više od 200 stranica, svojim opsegom i značenjem doseže vrijednost barem jedne povijesnoumjetničke monografije.

(Iz životopisa, dobrotom Filipa Beusana – op. ur.)

VRAĆEN ZEMLJI KOJU JE LJUBIO: *IN MEMORIAM* † IVICI JEMBRIHU

(Gregurovec Veternički, 8. lipnja 1939. – Klenovnik, 1. prosinca 2022.)

Postoje trenuci za hrljenje naprijed, za okretanje unatrag, a i onih kad nam je stati. Ovaj u kojem jesmo pripada, bar nakratko, u trenutke u kojima je stati, mirno i s uvažavanjem. Naime, preminuo je Ivica Jembrih. Budući da je mjesta svoga obitavanja izuzetno volio opijevajući njihovu ljepotu i svoju predanost njima, ne može se ne spomenuti kako je rođen u Gregurovcu (1939.), trajnoj svojoj inspiraciji, živio u Čakovcu, a izuzetno je emotivno bio vezan uz Varaždin.

†Ivica Jembrih Cobovički, 8.06.1939. – 1.12.2022.
(foto/izvor: library.foi.hr)

Među životopisnim činjenicama podsjetimo kako je pjesnik, putopisac i prozaik Ivica Jembrih (s pridodanim prezimenom Cobovički uz 100. obljetnicu rođenja svoje majke) osnovnu školu završio u Zlataru, a srednju i Višu grafičku školu u Zagrebu 1972. godine. Radio je u Ivancu kao grafičar instruktor, a od 1968. do umirovljenja 1997., u Tiskari Zrinski u Čakovcu. Prvi rad objavio je u listu Mladi grafičar 1956.

Reći da je Jembrih bard kajkavske književnosti druge polovice 20. st., onog perioda koji se iz moderne preoblikuje u postmodernu, može izgledati pompozno, no to je činjenica. Zaljubljenik je u jezik, naročito u svoj, kajkavski, što je logično

vodilo u suradnju s *Kajkavskim spraviščem* i časopisom *Kaj*, u kojem objavljuje od prvog broja (pjesma *Tam*, 1968.) do 2018. godine (putopisna proza *Priče z Azije do ognjišča*). Kajkavski dio sustava hrvatske književnosti bio mu je osnova za recepciju, podršku i razumijevanje, no Jembrih je već prvom zbirkom (*Vse – i dihanje*, Čakovec, 1971.) prešao lokalne granice i upisao se u maticu književnih zbivanja.

Dobitnik je niza književnih nagrada, od kojih spominjemo samo one najznatnije: 2003. zbirci *Svetkujem rieč* dodijeljena je nagrada DHK Fran Galović, 2004. *Doživljena viečnost* osvojila je nagradu Pasionska baština, a iste je godine za zbirku pjesama *Na potu vu narkozu* dobio nagradu Katarina Patačić. Uvršten je u antologijske izbore kajkavske poezije, pjesništva za djecu, školske udžbenike te je prevođen na makedonski, slovenski, njemački, engleski i francuski jezik, a sam je predano prevodio svjetske klasike (Pablo Neruda, Sergej Jesenjin, Federico Garcia Lorca), i to na kajkavski.

Poetskom govorenju nije postavljao apriorne norme, tako da je ispisivao hibridne forme, slijedeći onaj glas koji zovemo inspiracijom, intuicijom... dubokim unutarnjim. Na tom je tragu prigrlio haiku (u njegovoj kajkavskoj varijanti haikaj), koji na hrvatskom standardu i kajkavskom narječju piše od 1968., kada je to bio relativno nepoznat oblik. Uvršten je u *Antologiju hrvatskoga haiku pjesništva* Vladimira Devidéa (1996), a objavio je nekoliko autorskih zbirki: istaknimo *Daljinu na prozoru* (2004.), u koju su uvršteni i prepjevi japanskih klasika na kajkavsko narječje.

Iz strasti da dokaže izgrađenost i ekspresivnost svog jezika, stvara dva sonetna vijenca, prvijence takve vrste na kajkavskome (*Oči posajenu v zutra* 1981., *Garestin – Feniks varoš – Varaždin*, 2008.).

Od pedesetak knjiga (točan broj treba tek postaviti, uzimajući u obzir obimnu rukopisnu ostavštinu), niz je izdanja koja zavrjeđuju izdvajanje. Ovom prigodom oslanjamo se na autorove sugestije te naglašavamo *Zagovor rieči* (1998.), svojevrsno divot-izdanje izabranih pjesama, za koje je rekao: „*Osjećam. Zagovor rieči knjiga je mojega bića. Univerzum povijesno-filozofsko-socijalnih naboja, emocije, meditacije. /…/ Ćut i oćut jezika u meni s kojim osjećam i mislim od trenutka kada začuh materinsku riječ, rieč – hrvatsku kajkavsku riječ o čijoj sudbini M. Krleža zna više*“.

Svakako u kategoriju najznatnijih spada i *Od kolijevke do Garestina i Međimurja* (2015.), multimedijalni kolaž pjesama, proznih dijelova, notnih zapisa, crteža (svoj crtački stil nazvao je intuicizmom) i fotografija, objedinjenih putopisnom pričom, koji je recenzentica Ljubica Duić označila najbogatijom i po konceptu najoriginalnijom Jembrihovom knjigom. Sam autor nazvao ju je *putopisnim romančekom.*

Cjelokupni njegov bogat i raznolik književni opus velikim je dijelom, čak se može reći – prvenstveno – originalan i izniman *zagovor rieči* materinske/kajkav-

ske, koja za njega ima mjesto središnjeg i svetog (*Od nikoga rieči kupljene niesu, daruval nam jih je dragi Bog*). Obdaren posebnom osjetljivošću za fonijsku strukturu jezika, stvarao je, što bi Matoš rekao, uhom za dobro uho te ga, u tom smislu, označujemo kao tvorca nekih od dosad najdojmljivijih onomatopeja u kajkavskome jeziku (stihovi *Te-vrak-te-tak./ Te-vrak-te-tak!/ Tak-te-žmehke-vliečem* iz Cuga pečalbara te *Zibu-zibu-aaa-ač* iz Balada o zipke).

Budući da se u ovoj prigodi ne opraštamo osobno i privatno nego kao institucija i fah, nizom zamjedbi dokumentiramo kako smo, kao kolege i čitatelji, tijekom života pratili Ivicu Jembriha i njegovo djelo.

„Svoj dugogodišnji boravak u 'prostoru riječi' Ivica Jembrih obilježio je dvjema konstantama: kontinuitetom i kvalitetom književnih radova" (Jelušić, *Doživljena viečnost,* 2004.).

„Ivica Jembrih tako biva prorokom onog najbližeg i najmanjeg – zavičaja, svakodnevice i običnih ljudi, ali nadasve čovječje duboke, često i tjeskobne nutrine" (Davor Šalat, *Doživljena viečnost,* Zagreb – Čakovec *2004.)* „Jembrihova je snaga kratak stih, gotovo lirska minijatura. Njime će, mentalno i duhovno, suptilno ali i breugelovski, progovoriti o osobnim traumama, tjeskobi i zanosu" (Ivo Kalinski, *Zagovor rieči*, Sv. Ivan Zelina 1998.).

„Gotovo u svim pjesmama u ovoj zbirci, bilo one na jezičnom standardi ili dijalektu, Ivica Jembrih se potvrđuje kao seosko dijete, odnosno dijete prirode, odrastao u zelenilu i mirisu biljaka, okružen životinjama i jednostavnim ljudima." (Dubravka Težak, *Vse kak si ostavil /Sve kako si ostavio,* Varaždin 2014.).

„Zbirka poetske kajkavske proze *Na putu vu narkozu* (ujedno i zbirka autorovih slika-crteža u boji, tehnika: klorofil – propolis) višestruka je i višeslojna ispovijest na rubu raznolikih žanrova, na granici literature, epistolarnosti i dnevnika". (Božica Pažur, *Na potu vu narkozu*, Varaždinske Toplice 2003.).

„Njegova je kajkavština spuknjena iz zapretanih hižnih kutaka, ona je pozabljena i prezrena, no u njegovim stihovima ona je svježa i zvonka, čela kak *jesenska čerlena jabuka*." (Stjepan Hranjec, *Življenje rieči i zemlje,* Krapina – Čakovec 1993.).

„Već svojom prvom kajkavskom zbirkom *Vse i dihanje* (1971.) I. Jembrih predstavio se kao pjesnik zavičajnog *mythosa* (…). A zavičaj je u Jembrihovoj poetskoj evokaciji, i u svom dijakronijskom, i u svom sinkronijskom obličju protkan uvijek naglašenom emocionalnom tenzijom autora prema njemu kao izgubljenom Edenu djetinjstva."(Joža Skok, *Garestinski hortus verbi,* Varaždinske Toplice 2012.)

Iz ovog zaustavljenog trenutka krenuti nam je – znamo kamo: pred nama je velik posao koji dugujemo Jembrihu, a to je rad na njegovoj ostavštini. Bit će to dugotrajano, zanimljivo i višeslojno istraživanje. Stoga – sretan nam put na tom putu.

Emilija Kovač

†Ivica Jembrih

PREKRIŽIL NAS JE VETER

Poklekel si je brieg
na gola persa zemlje
i moli se trave,
šapče mehénju
šum nieme sene.
Poklekel je brieg –
diel ga je z mene.
Zdigel se je brieg,
prekrižil ga je veter
z granjem tise i gloga,
i ziblje se kak pleter –
na moji je noga.
Genul se je brieg,
stal si je na čelo sene.
Nemre dalje?
Kaj bi – čakal je mene.
Prekrižil nas je veter –
kak brieg
tak mene.

(Vu perivoju Zrinskih, 1996.)

KNJIGA *STARINSKI ŽMAKI* – VIŠE OD BREZNIČKOHUMSKE KUHARICE
(Nakladnik - Općina Breznički Hum, 2021.; urednica – Darinka Andrašek)
Zapis tradicijskih jela, zapis jezika

U suprot nakladničkoj poplavi kuharica svih vrsta i kriterija - u prilog arhetipiji biografizama, dapače, literariziranih (auto)biografizama kao samodopadnim znacima suvremenog nam doba u barem protekla dva desetljeća – pred nama je knjiga ***Starinski žmaki*** (u nakladi Općine Breznički Hum), izdanje s opredjeljenjem za tradicijskom kulturom Brezničkoga Huma (narodski naziv mjesta: *Sveti Martin*). Da je riječ o knjizi u prilog identitetskim vrijednostima, „pogledu kulturnom" – kako bi to iz svojega doba na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće formulirao umni znanstvenik dr. Antun Radić, začetnik hrvatske etnografije, publicist, književnik i političar (podsjetimo na njegovu maksimu kako „nijedna i nikakva kultura nije djelo jednoga dana", već ona koja pretpostavlja vezu „s onima prije nas") – dakle, o identitetskoj njenoj sastavnici, svjedoče barem dvije uočljive karakteristike. Prije svega, način na koji je knjiga metodološki postavljena i u poglavljima strukturirana dokazuje da je vođena stručnom rukom, i to domaće autorice iz *Ščepanja*, inicijatorice, urednice i priređivačice ***Darinke Andrašek***. Nadalje, iz uvoda doznajemo kako je knjiga nastavak usustavljenog projekta promoviranja tradicionalnih jela, započetog u lipnju 2011. godine - najprije u Osnovnoj školi Breznički Hum istraživačkim radovima učenika na temu "Kaj su jeli naši stari", kojim su obilježili Dan škole i obljetnicu Eko-škole, izradivši čak i knjižicu "Kuharica našeg kraja" – a zatim manifestacijom „Starinski žmaki". Ta knjiga-projekt (u sklopu EU-projekta „Gradimo zajedno europsku budućnost") planira svoj daljnji višejezični tijek (kajkavsko-engleski), identitetski put kao kulturna, kulinarska iskaznica u širem domaćem, te globalnom okružju i čitateljstvu.

Mr. Darinka Andrašek, dipl. inž. biotehnologije, među ostalim zaposlenjima i vodećim dužnostima, s 33 znakovite godine u *Krašu*, osmislivši odgovorno, osobno i timski, proizvod „Harmonija" u tri okusa, npr., kao i sedam poznatih „Domaćica" nakon zatečene prvotne, sudionica brojnih međunarodnih skupova… – također osmišljeno, za kuharicu ***Starinski žmaki*** okupila je probranu, ciljanu grupu čak 44 zapisivačice /i još tri vjerna skupljača tajni recepata karakterističnih i šire poznatih tradicijskih jela brezničkohumskoga kraja. Te izvorne recepture ovjerene su u iskustvu predaka, ali i njihovom iskustvu vjernih nastavljačica/nastavljača, u knjizi popraćene brojnim entuzijastičkim fotografijama. Stoga nije riječ o nasumce skupljenim receptima prema osobno ugođenim ukusima i pomodnim dokazivanjima već o kuharici kao o svojevrsnom ***istraživačkom radu*** (u kojoj su među 47-ero sudionika mahom oni mlađe generacije – od najmlađe, dvadesetdevetgodišnjakinje - a najviše onih prosječne dobi do 40 godina, zatim u dobi od 50 do 70, te dvije osamdesetogodišnje kazivačice). Upravo su takvi sudionici ona najpouzdanija skupina svih narodnih istraživača, bilo da je riječ o jeziku, običajima i

raznim vidovima etnografske /folklorne građe.

Diskretnim, dakle, meritumom naše gastro-stručnjakinje, nutricionistkinje Darinke Andrašek knjiga je vrlo logično postavljena i koncepcijski vođena: od osnovnih demografsko-zemljopisnih podataka o Brezničkom Humu, do uloge i filozofije prehrane uopće, te onog najznačajnijeg – do redoslijeda prezentacije jela – i to principom od najbitnijeg/najbližeg ka daljem. Vrlo ujednačena prezentacija recepata, s prepletajem sociokulturnih podataka i opisa pripravaka jela u iskustvu generacija, egzaktna je, osobito komunikativna, bez nepotrebnog dociranja, te u svojoj doziranosti nudi vrijednost više – onu kulturološku!

Starinski žmaki jesu zapis tradicijskih jela, ali i zapis jezika (u kajkavskom brezničkohumskom jezičnom kôdu dosljedno naveden uz naziv svakog jela) – odajući i mentalitet širega *humljajnskoga* podneblja (blag, a kuražan!), te poseban odnos prema vremenu, „hodu kroz godinu“, koji ima svaki svoju „dobu/ *duob*“.

Zamalo biblijski, kao u Starom zavjetu – na početku, kao nasušna potreba opstanka – plod je zrna: pogača/ ***tropanec*** (*potropnjač*, dodajmo još varijantnosti) – kao mitsko mjesto *kruha našeg svagdašnjeg* (naziv poglavlja). U poglavljima slijede dobe ***dnevnoga hoda*** („od fruoštuklja do večerje“), „za saki dan“, te hod ***kroz godinu***: blagdani/*svetki*, prigode, običaji; pred kraj - najčešći sljedovi jela, od juha do slastica (izdvojimo jedan ponovno kultnoga statusa: ***lopari***), uz torte kao rijetkosti prigoda. Knjiga je obogaćena i posebnim poglavljem – domaćim recepturama spremanja zimnice.

Raznolikost brezničkohumskoga krajobraza, i šire novomarofske domaje, koji su udivljeno znali opisivati ponajbolji hrvatski znanstveni i književni putopisci, među ostalim i kao „hrvatsku Švicu“(Gjuro Szabo, Štefanija Belošević, osobito kanonski Matko Peić u „Ljubavi na putu“, a u poeziji Terezija Zinka Kožić, te danas, monografskom akribijom Robert Ivančan i drugi mlađi i antologijski suvremenici, osobito pjesnikinje) – ponovno u *Starinskim žmakima* nudi nenametljivi zaključak. Raznolikost krajolika ne oblikuje samo mentalnu sliku njegovih žitelja nego i iskonsku, s koljena na koljeno prenosivu raznolikost, tvoračku sposobnost u pripravcima tradicijskih jela, pa makar i „z ničesa“.

***

Kuharica *Starinski žmaki* nije podlegla zamkama sentimentalne i impresionističke obrade i zapisa starinskih jela. Nenametljivo, recepcijski dajući nam, a ne oduzimajući, ona nas, čitatelje/primatelje predaje užitku povratka djetinjstvu, ljubavi prema bližnjima, materinskom jeziku i dubokoj doživljajnosti zavičajnih vrednota kao univerzalnih – skrivenih „v ladlinima“, „kredencima“, „pilnicama“, „hižnim duhama“… *žmakima* i iskustvu *zemlje*. Istom duhovnom diskrecijom knjiga zaslužuje da, tako kolektivno nadopunjena, bude trajno „gore zdignjena“ suvremenicima i onima poslije nas.

(Iz pogovora)

Božica Pažur

Starinski žmaki, naslovnica

STARINSKI ŽMAKI – ZAJEDNIČKO DJELO LJUDI HUMSKOGA KRAJA

U prigodnom slovu s predstavljanja knjige, njena priređivačica i urednica Darinka Andrašek zahvalila je načelniku Općine Breznički Hum gospodinu Zoranu Hegediću (koji ujedno potpisuje njenu nakladu), na samoj ideji pisanja kuharice Starinski žmaki, čija je vrijedna zamisao povjerena baš njoj – naglasivši kako smo „na taj način onemogućili zaboravu ono vrijedno što naši ljudi čuvaju, cijene i prenose naraštajima".

Zahvalu je uputila brojnim sudionicima u ostvarenju knjige, među ostalima grafičkom dizajneru Robertu Ivančanu, mag. teologije, lektorici Ani Šare, prof. („za one koji ne znaju - rođenoj Vnučec iz Butkovca"), posebno se obrativši skupljačicama (i skupljačima), respektabilnoj ekipi 47-ero zapisivača/kazivača:

„Vjerujem da će Starinski žmaki otići i dalje od našega kraja. Tim više što će se napraviti, nadam se, skraćena verzija na engleskom za potrebe sudjelovanja na Europskim fondovima. Budući da nismo dospjeli odmah ostvariti knjigu i na domaćem dijalektu, kajkavskom jeziku, nadam se da će biti prilike i za tu verziju.

K tome, u knjigu nisu ni ušli svi skupljeni recepti, jer bi bila ...kao 'enciklopedija'.

I sve smo to sami napravili, svi mi, ljudi iz našega kraja, nitko drugi! I to u rekordnom vremenu!

Drage kuharice i kuhari, bili ste vrijedni, spremni, složni u grupi, spretni i nesebično ste radili i međusobno pomagali na putu ostvarenja ove pozamašne kuharice.

Da nije vas, kuharice *Starinski žmaki* ne bi bilo. Vi ste tražili stare recepte, savjetovali se s našim dragim starijima i pripravljali jela našega kraja svih godišnjih doba, ona za saki dan, ali i ona za blagdane. Pri tome niste zanemarili sve svoje uobičajene obaveze. Radili ste kak i negda, ili možda još i više. Pravili ste jela, fotografirali, ponavljali, pomagali jedni drugima - sve da bismo danas imali Starinske žmake za nas, naša pokoljenja i za sve ljude. Ono što smo mi naslijedili, pismeno i usmeno, ovom knjigom prenijet ćemo našim budućim naraštajima, da se ne zaboravi."

(S predstavljanja knjige, ispred Vinarije Šafran u Brezničkom Humu, svibnja 2021.)

Darinka Andrašek

ZAŠTO SE RADOVAN RADEK BRLEČIĆ VRAĆA NA VENERU (*Ususret Veneri – Putovanje „Jutarnjom zvijezdom"*, izd. Pučko otvoreno učilište Sv. Ivan Zelina, 2020.)

Knjiga Radovana Radeka Brlečića ''Ususret Veneri – Putovanje Jutarnjom zvijezdom" autentičan je biografski i putopisni dokument, ujedno i vrijedno književno zdanje o prijateljstvu i plovidbi istočnom obalom Jadranskog mora, o otocima, o Istri i starim crkvama i lukama, uvalama i brodovima, povijesti i ljudima, psima i hobotnicama, običajima i ritualima, ribama i vjetrovima, mijenama i jedrima, te o sitnicama koje obično život znače. Nema tu niti jednog suvišnog slova. Dapače, gotovo spartanska kratkoća opisa događaja, ritam naracije koji dolazi iz konkretnih situacija ne zahtijevajući nikakvu dodatnu ili maštom nadahnutu refleksiju, osnovna su kvaliteta ove veoma usredotočene i originalne knjige, nastale na osnovi autorova vrijedna životna iskustva. Iščitavanje knjige ''Ususret Veneri" moguće je na više načina, što je njezina važna kvaliteta. Tematski se izdvajaju tri okosnice koje se i tako stalno međusobno prepleću. Prva je ''Majne grupa", dakle, društvo prijatelja koji sa svojim brodicama zajedno brode svakog ljeta, ili kad imaju prigodu, međusobno se družeći, pomažući i nadopunjujući. Isplovljavajući iz lučice Delfin u Puli, s mjesta iza kojeg nema više ničega osim mora, ono postaje njihovom svetkovinom i

avanturom. U maniri pažljivog kroničara, Radek nikada ne bilježi ono što je nevažno. Govori se o konkretnim ljudima, njihovim brodovima, plovidbama, lovu na ribu, dosegnutim mjestima, neverama, djeci i unucima, rođenjima, odlascima, pogrebima. Nema tu niti jednog opisa koji ne bi bio vezan uz more i planove plovidbe koje družina zajedno kuje *Ususret Veneri* i nastoji s više ili manje uspjeha ostvariti. Ta povezanost solju, te pramcem i krmom, zbiva se u jednom dugom i višedecenijskom periodu što dakako, samo naglašava trajnu i rijetko ozbiljnu posvećenost prijateljstvu. Njegovom izdizanju iznad prosjeka jer ga obogaćuje ona jedinstvenost kakvu samo more može dati. Druga važna linija čitanja je *Mare Nostrum Croaticum*. Jadran je prikazan kao historijski zatečeni prostor uvjerenja, ufanja i ljubavi. More je to bitno mjesto izvorne pustolovine i susreta s neprovidnim. Uz to, ono je i dio naše pripadnosti još od doba kad je njime zavladala kruna kneza Domagoja. Riznica baštine koju u brojnim detaljima Brlečić veoma vješto esejizira, navodeći niz važnih i mnogima slabije poznatih detalja. Upravo to poznavanje povijesti i njezina živopisna prikaza koji se iščitava u gotovo svakoj plovidbi vodi nas od prapovijesti do drevnih antičkih peljara i građevina, mitova i događaja, do Bizanta i cara i kroničara Porfirogenetea koji je također plovio u X. stoljeću ovim obalama i to zapisao, pa do prvih kamenih crkvica, monumentalnih bazilika, samostana, kolosalnih utvrda, skrivenih luka, Hrvata, Mlečana, Turaka i svjetskih i drugih ratova. U tom pogledu plovidbe brodicama po otocima i uz obalu u naše drevne gradove plovidba je i u povijesni svijet i njegova mnogobrojna značenja. Treća linija čitanja Brlečićeva životna putopisa je intencija koja se provlači kroz cijelu knjigu od početka do kraja, a to je dosegnuti odnosno doploviti do otoka Visa. U raznim godinama i on sam i njegova Majne grupa planirali su tu plovidbu, ali se uvijek iz raznih razloga odustalo. Vis, unatoč burama i nemirnom moru, bolestima autora i zahtjevne plovidbe, polako i sigurno postaje cilj prema kojem se stremi. On je ishodište koje u ovoj knjizi nije dosegnuto ali je naznačeno, i to na nekoliko načina. Prvo, otok Vis je središnja strateška točka Jadranskog mora naseljena još od prapovijesti. Vis je ujedno i prva grčka kolonija na Jadranu, ali i nautičarski izazov. U jednom kratkom osvrtu u knjizi autor piše i o znamenitoj Viškoj bitci iz 1866. kada je austro-ugarska flota porazila talijansku i time odredila dalji tijek povijesti istočne obale Jadranskog mora. No, ploviti morem ususret Veneri i pri tome dosegnuti otok Vis ipak nije slučajno. Jedan od najstarijih arhajskih nalaza simbola zvijezde Venere, šest ukrštenih zraka, nalazi se na jednom od četiri minijaturna grčka žrtvenika pronađenih baš na Visu. Tek u kasnijem razdoblju taj znak postaje prsni ili čeoni ukras boginje, naravno, Venere. Ostvarenje dosezanja Venere, dakle, ostvarili su već stari Grci, prvi graditelji zapadnog svijeta. Treba je, očito, u svakom naraštaju, doseći opet. O tome na ljudski i neposredan način govori i ova plovidbopisna knjiga.

(Iz Pogovora knjizi)

Marijan Grakalić

SURADNICI U OVOM DVOBROJU

Mr. DARINKA ANDRAŠEK, dipl. ing. biotehnologije (Breznički Hum) - gastrostručnjakinja, nutricionistkinja (osmislivši poznate proizvode u Krašu); istraživačica, među ostalim urednica knjige-projekta tradicijskih jela brezničkohumskoga kraja

Dr. sc. ŽELJKO BAJZA (Zagreb) − književnik, znanstvenik (s područja kemijskog inženjerstva i tehnologije), publicist, urednik

ROBERTINO BARTOLEC (Varaždin) – književnik, književni kritičar i nakladnik *(Modernist)*; promotor varaždinske književno-kulturne scene; autor više knjiga kritika, prijevoda; prevođen u inozemstvu

RADOVAN BRLEČIĆ, dipl. ing. inf. (Sv. Ivan Zelina) – pisac, publicist *(Prigorski glasnik*), urednik; među ostalim, autor značajnih putopisnih knjiga

VLADIMIR CRNKOVIĆ (Zagreb) - povjesničar umjetnosti, likovni kritičar i teoretičar, ekspert za naivu i muzealac; autor tridesetak monografija, monografskih kataloga i knjiga, te brojnih samostalnih i skupnih izložaba u Hrvatskoj i inozemstvu; urednik, koautor i/ili komentator dvadesetak knjiga

DAVORKA ČRNČEC, inž. tekstilne kemije (Nedelišće) – pjesnikinja (na kajkavskom i hrv. standardnom jeziku) i prozaistica; pjesme objavljuje u mnogim zajedničkim i nekoliko samostalnih zbirki

MARIJA DROBNJAK POSAVEC, prof. (Zagreb) – književnica i publicistica (kolumnistica u Školskim novinama), autorica knjiga za djecu, te brojnih (kajkavskih) putopisa i kratke proze

ŽELJKO FUNDA, prof. (Varaždin) – književnik, esejist, autor projekta *Kajkavski jezik* i relingvizacije kajkavštine; do umirovlj. prof. Prve gimnazije Varaždin; antologijski kajkavski i haiku pjesnik, romanopisac, istaknuti prevoditelj (s engleskoga i na kajkavski jezik), dramski pisac; višestruko nagrađivan

MARIJAN GRAKALIĆ, prof. (Zagreb) – pisac, publicist, književni kritičar, istaknuti urednik (danas portala *Radio Gornji grad*); autor desetak raznorodnih djela; samostalni umjetnik

ALEKSANDAR HORVAT, graf. dizajner (Ludbreg) – kajkavski pjesnik i prozaik (kratke priče, putopisi); predsjednik KUD-a *Anka Ošpuh*, voditelj i pokretač brojnih kulturnih manifestacija, publicist; višestruko književno nagrađivan

Mag. hist. ROBERT IVEKOVIĆ MISIRAČA (Zagreb) - povjesničar i samostalni istraživač; sudionik u projektima Hrvatskoga katoličkog sveučilišta; proučavatelj srednjovjekovne povijesti i spomeničke baštine sutlanskoga područja

Dr. sc. VJEKOSLAVA JURDANA (Lovran/Pula) – spisateljica, pjesnikinja i znanstvenica, esejistica; sveuč. profesorica (Sveučilište Jurja Dobrile u Puli); nagrađivana autorica čakavskih zbirki i znanstvenih knjiga; članica više hrvatskih udruga, te američkog udruženja ASEEES

Dr. sc. EMILIJA KOVAČ (Čakovec) – književnica, znanstvenica, esejistica, urednica; predavačica (do umirovlj.: Graditeljska škola, Učiteljski fakultet u Čakovcu); nagrađivana

autorica 10-ak žanrovski raznorodnih djela na hrvatskom standardnom jeziku i kajkavštini

MARIJA LAMOT, prof. (Krapina) – književnica, esejistica, metodičarka, scenaristica, bio-etičarka; koautorica etičkog udžbenika; prof. filozofije i sociologije (Gimnazija Krapina); antologijska postmodernistička pjesnikinja (s objavljenih osam zbirki)

Dr. sc BOŽICA PAŽUR (Zagreb) – književnica i znanstvenica, esejistica; gl. i odg. urednica časopisa *Kaj*, kajkavoloških i drugih izdanja; autorica kajkavskih zbirki i znanstv. monografije; voditeljica projekata/ biblioteka u *Kajkavskom spravišču*

TOMISLAV RIBIĆ, dipl. ekonomist (Varaždin) – pjesnik, prozni i dramski pisac hrvatskoga kajkavskog i standardnog jezičnog izbora; antologijski kajkavski pjesnik; dobitnik više desetaka književnih nagrada; prevođen i izvođen; specijalist međunarodnog bankarstva

SLAVICA SARKOTIĆ (Lekenik) – inž. med. lab. dijagnostike; pjesnikinja i prozaistica; autorica 10-ak knjiga: kratkih priča, poezije (standardnojezične, kajkavske, te haiku i dječje)

Dr. sc. BARBARA ŠTEBIH GOLUB (Zagreb) – znanstvena savjetnica, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje; suradnica u značajnim znanstvenim projektima (Rječnik hrvatskoga kajkavskoga, književnog jezika… itd.)

MARIJAN VARJAČIĆ, dipl. pravnik (Varaždin) – književnik, kazališni kritičar i povjesničar (više desetaka ogleda, studija i članaka o kazalištu i književnosti, sabranih i u knjigama); urednik kazališnih izdanja i umjetnički savjetnik